اسلام

او د اسلام نقش
د فرد او جامعې په جوړولو کښې

د گل پا چاالفت

Ketabton.com

مرتب او مهتمم: عزيزالرحمن الفت
د چاپ او ترجمې حق په مهتمم پورې اړه لري
د حوت ۱۰ ـ کال ۱۳۵٦ هجري ش

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

عنوان:	مخ:
تقریظ (عزیز الرحمن الفت)	الف-ها
مقدمه	۲ـ۱
محمد (ص)	۲
اسلام ته خفی دعوت	۲
د اسلام اظهار	۲ـ۳
بلال	۳
یاسر، عماربن یاسر او سمیه د یاسر ښځه	۴
خباب	۴
صهیب	۴
عامر بن فهیره	۴
لبیبه	۴
اسلام	۵ـ۸
اسلامی جامعه جوړول	۸ـ۱۰
طبقاتی جامعه د اسلام په نظر کښې	۱۰ـ۱۳
مساوات	۱۳ـ۱۵
مشوره	۱۵ـ۱۶
عدالت	۱۶ـ۱۷
فردی آزادی	۱۷ـ۱۹
امر په معروف او نهی له منکر څخه	۱۹ـ۲۰
د ظلم مخنیوی	۲۰ـ۲۱
مرسته او تعاون	۲۱ـ۲۶
فرد جوړول	۲۶ـ۲۷
مالکیت او مالی سیاست په اسلام کښې	۲۷ـ۳۲
د اسلامی اخلاقو غایه او اغیزه	۳۲ـ۴۰
جود او سخا	۴۰ـ۴۱
زید بن حارثه	۴۲
اسامة بن زید	۴۲ـ۴۳
حضرت ابوبکر صدیق (رض)	۴۳
حضرت عمر (رض)	۴۴ـ۴۵
حضرت علی کرم الله وجهه	۴۵ـ۴۶
عمر بن عبد العزیز	۴۷
ابوعبیده بن جراح	۴۸
خالد بن ولید	۴۸
امام ابوحنیفه	۴۸ـ۴۹

(c) ketabton.com: The Digital Library

عنوان:	مخ:
یونس ابن عبید	۴۹
ابوبلال	۵۱_۴۹
اسلامی تصوف	۵۳_۵۱
شریعت او حقیقت	۵۷_۵۴
دصوفیانو مقامونه او احوال	۵۸_۵۷
قادریه	۵۸
رفاعیه	۵۹_۵۸
احمدیه	۵۹
دسوقیه	۵۹
اکبریه	۵۹
شاذلیه	۵۹
مولویه	۵۹
نقشبندیه	۶۰
چشتیه	۶۰
دتصوف دري مدرسې	۶۰
لومړی مدرسه	۶۰
رابعة العدویة	۶۰
ددي مدرسې ځینې غړي	۶۱
ابراهیم بن ادهم	۶۱
سفیان ثوری	۶۱
ذوالنون المصری	۶۱
ابوالقاسم جنید	۶۲_۶۱
اتحاد او حلول	۶۳_۶۲
دوهمه مدرسه (کشف ومعرفت)	۶۵_۶۳
دریمه مدرسه (وحدة الوجود)	۶۶_۶۵
محی الدین ابن عربی	۶۷_۶۶
مولانا جلال الدین	۶۸
دتصوف په باب ځینې آیتونه او حدیثونه	۷۰_۶۸
متکلمین او علم کلام	۷۲_۷۱
وعد او وعید	۷۲
احباط	۷۳
شفاعت	۷۳
دپیغمبرانو عصمت	۷۴
معجزه او نبوت	۷۷_۷۴

(c) ketabton.com: The Digital Library

تقریظ

دپلارله مرګه وروسته ملګرو راته وویل چه پس لدې ته باید دهغه په هرنا چاپ شوی اثرباندې چه وروسته ترده راوځي یو څه ولیکې.

دهمدې مطلب دپاره مې دخپل پلار دغه اثرچه اسلام او د اسلام نقش دفرداوجامعې په جوړولوکښې نومیږي څو ځلې ولوست او په نتیجه کښې دا راته معلومه شوه چه ماغوندې یوه سړي ته چه په دین باندې اساسي مطالعه نه لري پدغسې یوه کتاب باندې چه مؤلف ئې شل کاله ددیني علومو په تحصیل او څلویښت کاله ئې پدې لاره کښې په خیړنو او مطالعوتیرکړی وي، څه لیکل اسانه کارندی.

په حقیقت کښې همدا کتاب زما داسلامي مطالعې شروع او آغازګڼل کیږی. بیاهم دغه څو کرښې دیوه متجسس او دهغه دپیروپه حیث چه دعٰوی ولیٖ ډیره ټینګه مینه او جذبه ئې هم ملګرې ده لیکم.

څلویښت کاله پخوا کله چه مرحوم الفت صاحب په عربي ژبه کښې دصرف، نحوې، منطق، بدیع بیان، معاني ، فقه، وصول الفقه، تفسیر او دحدیث کتابونه ولوستل او په ځان ئې دا اعتماد حاصل شوچه دمطالعې له لارې دنالوستلو کتابونوتدریس هم کولی شي، درس لوستل ئې پریښوده او دفامیل دمعیشت دتامین دپاره ئې ماموریت ته مخه وکړه.

دالفت صاحب دهغې زماني دیني لوست او تحصیل پنځوس کاله وروسته نتیجه ورکړه او څو تکمیل یانا تکمیل واړه اوغټ دیني کتابونه ورنه جوړ شوه چه یوئې همدغه کتاب دی. په دې ترتیب داخبره صحیح شوه چه الفت صاحب له ملائیٖ نه شاعری او لیکوالیٖ ته، له هغه نه سیاست او پارلمان ته اوله دغه ځای نه دډیرو تجربو اوعلمي ذخیرو سره بیرته غائي اونهائي حقیقت ته او پدې لاره کښې خدمت ته رجوع وکړه.

داکتاب دمرحوم الفت صاحب دژوندانه دوروستیو شپوو روستی اثردی چه دکلونو کلونو مطالعو او تجربو نه پس، او د خدای دکور دزیارت له اداکولونه وروسته (د ۱۳۵۳ هجری کال شروع) ئې دهغه په لیکوپیل وکړ او دخپل ژوند دوروسته سلګیو دپای ته رسیدو سره ئې پای ته ورساوه(دقوس آخره ۱۳۵٦) .

پدې اساس عالم الغیب خدای ددې کتاب هست او ژوند دالفت صاحب له نیست اومرګ سره له اذله یوله بله تړلی او ملګری کړی و.

داکتاب که څه هم دمتن له حیثه تکمیل ومګر نور کارئې پاتې و.

مؤلف پخپل قلم دکتاب په ځینو برخوباندی ځینې علامې ایښی وې اوله ځینو برخونه ئې سره خطونه تاوکړی ویا دا چه ځینې کرښې ئې یوځل محوه کړی اوبیائې بیرته پدغومحوه شووخطونو دصحت علامې لګولې وې. ځینې داسې عبارات هم پدې کتاب کښې شته چه صرف په نښه شوی اونه معلومیږي چه دڅه دپاره؟

دکتاب ډیرې پاڼې پاکنویس شوی هم نه وې او په مشکل سره لوستل کیدې. دکتاب سره دماخذونوفهرست هم نه وموجود او دهغه علت به شاید دا وی چون کتاب اصلاًتحلیلي لیکل شوی او دخپل فکر اونظرنه ورکښې کار اخیستل شوی نو ځکه کتاب ما خذونه نلری یا ممکن وروسته به دا کار شوی وای.

دغه دلایل دا خبره واضحه کوي چه دشکل په لحاظ دکتاب څه کارپاتې و او مؤلف غوښتل چه پدې کتاب باندې بیاغور او فکر وکړي مګر اجل نور مهلت ورنکړ.

دتجدید نظرپه وخت کښې شاید دکتاب ځینې مطالب وړاندې وروسته شوی هم وای.

قدرت له یوې خوا غوښتل چه دغه اثر دالفت صاحب دفکر او نظر محصول وي دده په تحلیلي فکر او نظر ولیکل شي مګرله بلې خوائې داهم اراده وه چه د تجدید نظردپاره ورته وخت او فرصت ورنکړي او دغه ضرورت بې ضرورته وګڼي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مادکتاب په تدوین او نقلولوکښې ځانته دهیڅ راز مداخلې، تصرف یا لاس وهنې حق ورنکړ او یواځې مې داصلي نسخې له مخې نه یوبل نقل تهیه کړ.
علاوه ددې کتاب دآیتونو له تطبیق نه دقرآن پاک سره ما دهغه اعراب هم دقرآن داعرا بو سره برابر کړه ځکه چه دکتاب ایتونه اصلا اعراب ګذاری شوی نه و، مادکتاب دآیتونو حروف هم په قرآنی تورو او حروفو واړول.
داکتاب پدې لاندې مطالبو باندې بحث او څیړنه کوي:

١- اسلام.
٢- صالح عمل.
٣- اسلام او ایمان.
٤- داسلامی جامعه جوړول.
٥- طبقاتی جامعه داسلام په نظر کښې.
٦- امر په معروف او نهی له منکر څخه.
٧- دظلم مخنیوی.
٨- مرسته او تعاون.
٩- دفرد جوړول.
١٠- مالکیت او مالی سیاست په اسلام کښې.
١١- داسلامی اخلاقو غایه او اغیزه.
١٢- جود او سخا.
١٣- اسلامي تصوف.
١٤- شریعت او حقیقت یا تشریع او تحقیق.
١٥- دصوفیانو مقامونه او احوال.
١٦- دتصوف طریقې.
١٧- دتصوف مدرسې.
١٨- دتصوف په باب ځینې آیتونه او حدیثونه.
١٩- متکلمین او علم کلام.
٢٠- اجتهاد.

ددغو مطالبونه چه هر مطلب پدې کتاب کښې څیړل شویدی هغه آیتونه او احادیث هم ورسره یوځای بیان شویدی چه دهمدې مطلب یاموضوع داثبات دپاره لازم او ضرور ؤ. وروسته بیا ددغو مطالبو دعملي جنبې دښه روښانه کولو او ترسیمولو دپاره دحضرت محمد (ص) دیارانو، اصحابو او نورو واقعی پیروانو په لنډې پیژندنې سربیره دهغوی دهر یوه دژوندانه شخصي او اجتماعي اعمال، احوال او کردارهم دهغوی دحیات په مختلفو مراحلو کښې څیړل شوی دی ترڅو پدې ترتیب دهرې موضوع او هر مطلب دنظر او عمل ترمنځ کامل توافق، تطابق او هم اهنګی ښه څرګنده شي او دا مطلب ډیرښه افاده شي چه اسلام بې عمله ایمان یابی ایمانه عمل نه خوښوی، ځکه چه داسلام په صدر کښې هغه څه چه داسلام پیغمبر حضرت محمد (ص) اونورو یارانوئې ویلی هغه ئې هماغسې په ځانونو باندې تطبیق کړیدې.
داکتاب چه ډیر ساده، سلیس، روان او عام فهمه لیکل شوی ترڅو لوزیات دعامو خلکو دپاره ګټورثابتیږي او هغه محروم عوام ددین په اصلي ماهیت او واقعیت ښه خبر وي کوم چه تر اوسه له هرڅه نه محروم او بې خبره ساتل شوی ؤ حتی دخپل دین دمزیت نه هم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په افغانستان کښې تر او سه چه د اسلام په باب په پښتو ژبه کښې څه ليکل شوي اکثراً په فرايضو او واجباتو يا د دين د ارکانو په باب دي او د صالحه اعمالو په برخه کښې د مسلمانانو اجتماعي وجايبو او مکليفتونو باندې څه ندي ليکل شوي.
ځيني کتابونه داسې هم دي چه د آياتو او احاديثو ترجمه ئې دومره مغلقه او پيچيده وي چه د جامعې ډير لږ خلک يا يواځې خواص ئې په مطلب ښه پوهيدی شي او عام خلک ورنه بې برخې پاتې دي. له دين نه د عامو خلکو بيخبري او ناخبري شايد چه ډير دلايل او عوامل ولري مگر يو علت به ئې همدغه د ترجمو موضوع هم وي.
داسې کتابونه هم شته چه ديوې واقعې يا يوه مطلب په افاده او بيان کښې د هغې واقعې په عملي روش يا تاريخي جنبې باندې چه د اسلام په صدر کښې هم پيښ شوی وي او د حضرت محمد (ص) او د هغه ديارانو او اصحابو عملي تجويز يا تصميم هم په هغه مورد کښې معلوم او مشهور وي څه نه وائي او جريان مجهول پريږدي.
دا کتاب علاوه تردې چه د خپل متن د هرې موضوع دپاره د تحليل او تحقيق شکل لري پورتني مطالب ئې هم ټول په نظر کښې نيولی دی او لدې لحاظه ويل کيدی شي چه ممکن دا به په پښتو ژبه کښې اولين اثر او کتاب وي چه ددې هيواد عام خلکو ته وړاندې کيږي ترڅو چه له يوې خوا ددوی فکري او ذهني سطحې دلوړولو او ارتقا سره مرسته وکړي او له بلې خوا د اجتماعی وجايبو او تکاليفو يا د صالحه اعمالو په سلسله کښې عامو خلکو ته يو لړ ډير عمده ټکي او مطالب په لاس ورکړي او پدې وسيله دوی پخپلو اجتماعی او انسانی روابطو کښې خپلو هغو ديني وجايبو او مکلفيتونو ته ښه متوجه او ملتفت شي چه تراوسه ورته نه و متوجه شوي او يا ئې نه و پيژندلي.
همدغه د مسلمانانو اجتماعی وظايف او مکلفيتونه دي چه په تودې او جامعې ئې اثر پريوزي او تعلق ورسره نيسي او دغه مکلفيتونه دي چه مسلمانان اجتماعی خدماتو ته چمتو کوي او دخدای له مخلوق سره ئې مينې او همدردی ته راکاږي، اجتماع ته شکل او صورت ورکوي او تنظيم پکښې راولي.
نوځکه دغه موضوع ددغسې خاص اهميت په اثر ددې کتاب د بحث او څيړنې اساسي محور تشکيلوی.
دهغو آياتو په اتکاء او استناد چه پدې کتاب کښې بيان شوي دي هغه څوک چه په اجتماعی وجايبو او تکاليفو کښې مقصروي تش زهد او محض عبادت ئې له الهی عذاب او عتاب نه نشي ژغورلی. يوه مسلمان او د اسلامي ټولنې افرادو ته لازم او واجب دي چه خپل اجتماعي وظايف، تکاليف او مکلفيتونه چه د صالحه اعمالو عمده رکن دی او د اسلام د دين ټول اجتماعي اساسات ورباندې ولاړ دي د فرايضو او واجباتو سره يوځای څنگ په څنگ او په مساوي او موازي توگه پرمخ بوځي، يواځې مونځ د ديندارۍ دليل او عامل ونه گڼي، ځکه چه پاک خدای د خپل هر بنده سره د هغه د اجتماعی روابطو او مکلفيتونو په اساس هغسې معامله، محاسبه او عمل کوي.
کوم بل عمده نقش چه دا کتاب ئې لري دا دی چه هغه فکر او نظر چه وائي دين بايد د ژوندانه په سياسي، اقتصادي، اداري او اجتماعي چارو کښې مداخله ونکړي او يواځې د عبادت په چوکاټ کښې په مساجدو او کتابونو کښې محبوس او محصور پاتې شي، په اساسي او قاطعه توگه ترديدوي او دا ثابتوی چه د اسلام دين پخپل نهاد او تهداب کښې د مسلمانانو په ټولو اجتماعي روابطو او دهغوی د ژوندانه په ټولو امورو او ساحو باندې کامل تسلط او نفوذ لري او يواځې په عباداتو پورې مربوط او منحصر نه پاتې کيږي د اسلام دين چه د بشر د سعادت تضمين کوي طبعاً بايد دهغوی د ژوندانه په ټولو امورو باندې کنترول ولري.
دا کتاب په ډير ښه ترتيب او ښه صورت سره د ډيرو تاريخي پيښو او واقعيتونو په بيانولو او د ښو مثالونو په څرگندولو سره دا ثابتوي چه اسلام د خپلو پيروانو د اداري او سياسي تنظيم او سمون دپاره ډير سودمند او جامع مقررات لري، تقوی او اهليت هغه دوه عمده پرنسيپونه دي چه او لاً د اسلام له خوا د اداري دپاره وضع شويدي او دا کتاب پدغه لړ کښې دهغې اسلامي جامعې خصوصيات، شکل، اساسات، ماهيت، اقتصادي او حقوقي سيستمونه داسې تشريح کوي چه په هر وخت او هر عصر کښې دخپلو پيروانو د دغو ضرورتونو او احتياجاتو د اساساتو او کلياتو ډير ښه جوابگوی وي، چه پخپله مؤلف هم ورته پخپل مختصر و الفاظو کښې داسې اشاره کړيده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

((هغه سیاسی جامعه چه اسلام د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم له وخته د حضرت عمر (رض) دوهم خلیفه ترشهادته، او وروسته ترهغه هم کله کله دنیاته وړاندې کړه یوه داسې جامعه وه چه سیاسي قدرت پکښې بې کبره او بې غروره دډېر صالح خدمتګار په حیث استعمال شو او عدالت وتقوی، مساوات، مشوره، حریت، قناعت او په نفس حاکمیت ئې هغه ښکاره خصوصیتونه او ممیزات وچه نظیرئې بیا چاونه لید.))

د سیاسي، اجتماعي او اقتصادي دیموکراسۍ په واقعي مفهوم او د دغه اصل دربښو اونیلو په وده او انکشاف باندې پوهیدل چه څنګه، څه وخت او په څه ترتیب مینځ ته راغله دا کتاب ډیره ښه رڼا اچوي او دغه پدیده دنورو پیغمبرانو او په تیره بیا د اسلام د پیغمبر او اسلامي دورې دنهضت مولود او محصول ګڼي او لدغه رهګذره کله چه دا کتاب د اسلامي صدر د جامعی اساسات څېړي او مطالعه کوي ددغې جامعې دجوړونکو یعنې افرادو شخصیت، نظر، عمل او روش ته ګوري چه دغه جامعه له څنګه او کوموافرادونه جوړه شوې وه او بیا کله چه ددغې جامعې دافرادو شخصیتونه مطالعه کوي هلته په جامعې باندې نظر اچوی او د جامعې ماهیت او ساختماني شکل او حالت څېړي.

یعنې د جامعې څیره او عکس د هغې دافرادو په څیرو کښې ګوري او دافرادو څیرې او عکسونه ئې په جامعې کښې مطالعه کوي. طبعاً کله چه دا دواړه خواوې یو دبل ممثل، معرف او ممد وي د جامعې او جوړونکو ماهیت او خاصیت یو شي طبیعي ده چه ښه افراد، ښه جامعه جوړوي او ښه جامعه ښه افراد روزي او مینځ ته ئې راولي بیانو دغه شرایط خود په خوده او په اتوماتیکي ډول د هغې حقیقي او واقعي دیموکراسۍ د پاره ښه زمینه آماده کوي چه د اسلام د صدر جامعه ئې بهترین مثال و.

دافرادو او جامعې ترمینځ همه جانبه موازنه او توازن برقرارول او ساتل او د دواړو خواو د حقوقو، منافعو او آزادیو ترمینځ د توازن رعایت او حمایه، د هغوی د هریوه د منافعو ترمینځ د تصادم مخنیوی او په نتیجه کښې د دواړو خواو د قوت، قدرت او صلاحیتونو ترمینځ داسې حدود او سرحد ټاکل چه یوه خوا هم هغه قوت او طاقت ونلري چه بله خوا وخوری یائې نابود او ختم کړی د اسلامي جامعې دبارزو خصوصیاتو او مشخصاتو عمده او بارز صفت دی چه پدې کتاب کښې ئې ډیره ښه څیړنه شویده. دکتاتوره جامعه چه فرد او فردیت په کلي توګه محوه کړی یا فردی دکتاتوري چه دکتاتورلکه لویه هیولا او بلاوی خلک خپل مخلوق وګڼي او جامعه ورته، هیڅ قیمت او ارزښت ونه لری دواړه د اسلام له نظره منفوردي.

دغلام او غلامۍ د سیستم کلي اضمحلال، الغاء او دهغه ریښې شنډول چه د اسلام تر راتلو دمخه ئې لکه هیولی دډیرو انسانانو په سرنوشت باندې لوبې کولې د اسلام د پیغمبر او په دنیا کښې د اجتماعي عدالت دبرقرارولو د یوائني قهرمان حضرت محمد (ص) او دهغه دیارانو په سیستماتیکي حرکت او عملی اقداماتو له مینځه ویوړل شو او دغه تاریخي او انقلابی افتخارهم د اسلام د اجتماعي عدالت د تامین په برکت دی چه برجسته مثالونه ئې پدې کتاب کښې ډیرپه ښه صورت راټول او څیړل شویدي.

په اقتصادی لحاظ د اسلام اقتصادی سیستم او روش ډیر قاطع او مشخص دی او صریح احکام لري، اسلامی عدالت او مساوات دانه خوښوی چه په یوې اسلامي ټولنې کښې یوئې نادار او پریشانه او بل ئې د قارونی جایدادونو مالک او خاوند وي.

که د اسلام اقتصادي سیستم په یوه جمله کښې خلاصه کیدی شي نو ویلی شو چه له شتمنونه اخیستل او په نادارونې ویشل د اسلام اقتصادي پالیسي ده او دغه ویش هم باید داسې وي چه د نادار حیثیت او انساني کرامت ته هیڅ راز صدمه ونه رسوي.

فاحشه سرمایه او غنا په اسلام کښې د سرکشۍ، فتنې، فساد، ظلم، کبر او تکبر تومنه او منبع ښودله شویده چه د هر راز بیعدالتیو سبب ګرځي.

له فساد سره مبارزه، له ظلم سره مقابله، له بعیدالتۍ سره مجادله د حق حمایه او د عدالت قایمول اسلامی امر او تعلیم دی نو ځکه د اسلام دین ملاکي، سرمایه داري، خاني او سرداري نه خوښوي او په ښه نظر ورته نه ګوري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځکه چه د پیغمبرانو د اوامرو په مقابل کښې سرکشي، تمرد او نافرماني همدغو خلکو کړیده، تحول او نوی دین دوی نه دی منلی او د ارتجاع حامیان او دزاړه حال طرفداران هم دوی پاتې شویدي.
فاحشه سرمایه او شتمنی پخپل اصل کښې د ظلم، ظالمانو او نورو بیعدالتیو په مقابل کښې خپل خاوند او مالک زبون، جبون، ترسو او بزدله کوي او د مجادلې او مبارزې جرئت، احساس، توان او شهامت ورنه اخلي او اسلام نه غواړي چه پیروان ئې زبون او جبون وي او د حق او عدالت په برقرارولو کښې د ظلم او ظالم له مقابلې نه وویریږي یا وډارشي.
نو ځکه اسلام سرمائې او شتمنۍ ته ښه نظر نلري. البته هغه سرمایه دار چه خپله سرمایه د جامعې د خیر او د خلکو د ګټې د پاره په کار اچوي په اسلام کښې ډیر غټ حیثیت او مقام لري او په دغه ډله کښې نه حسابیږي.
اسلام نه یواځې فاحشه غنا او سرمایه چه د انسانیت دښمن دی بد ګڼی بلکه هرهغه شی چه له یوه انسان نه د هغه انسانیت اخلی نه خوښوي او داپدې چه اسلام اصلاً انسان سازه او انسانیت پرووره دین دی.
غیرملي، غیر دیموکراتیک، غیرولسي مسلکونه او نظامونه چه د ځان بقا او دوام غواړي په یوې ټولنې کښې همیشه په سردار، ملاک، خان او سرمایه دار اتکا کوي، همدوی د خپلو اجرااتو د پرمخ بیولو د پاره جذبوي ځکه چه عقیدوي او مفکوروي نژدیوالی او اشتراک دوی یو له بله سره تړي او ملګری کوی داپدې چه د دغه راز خلک په ټولنې کښې د تخریب، فتنې او فساد په خپرولو کښې خاص مهارت لری او غیرملی او غیر ولسي مسلکونه یا نظامونه خو په ټولنې کښې غیر د فساد له خپرولو نه بله سرمایه ګذاري اصلاًنه منلی شي او نه ئې کولی شي.
بیا هم هم دا د اسلام دین دی چه هدف او مقصدئې د اجتماعی عدالت تامین، د مساواتو برقراری او د واقعي دیموکراسۍ تعمیم دی نو ځکه ئې د فتنې، فساد او ظلم د له منځه وړلو د پاره له خپله آغازه د غو ظالمانو، سردارانو او سرکشو خلکو د مخالف قطب یعنې د تودې په اکثریت لکه نادارو، مظلومو، محتاجو، مسکینو او غریبو خلکو اتکا کړیده او د خپلو اجرااتو او اهدافو د پرمخ بیولو د پاره ئې هم دوی له ځانه سره شریک او ملګری کړی دی.
د حضرت محمد (ص) او د هغه دیارانو او اصحابو حیرانوونکی کارنامې، اجراآت، اقدامات او تعیینات په دغه مورد کښې هم د اسلام د دغه اقتصادي سیستم د تعقیب ښکاره ثبوت دی.
دا روش د غه حقیقت ثابتوي چه د اسلام د صدر جامعې د اجتماعي عدالت، کاملې برابرۍ او دیموکراسۍ د پاره خپل اداري او اقتصادي سیستمونه د واړه یو له بل سره هم آهنګ کړی وا و دیوه هدف د تامین د پاره ئې یو ځای پرمخ بیول.
د حضرت محمد(ص) په مبارکو لاسونو باندې د حضرت بي بي خدیجې، حضرت عثمان او د اسلام د نورو ډیرو واقعي پیروانو د ثروت او دارایۍ د توزیع کولو طرز همدغو نادارو او بیوزلو ته دا په ټینګه ثابتوی چه یواځې او یواځې هم دا د اسلام دین او هغه هم د حضرت محمد(ص) او د هغه دیارانو او اصحابو د وخت اسلام و چه رفتارئې د ګفتار او کردار سره یو و چه هغه په ډیر وسیع معنیٰ عبارت و د یوې سالمې او آزادې جامعې له جوړولو څخه.

عزیزالرحمن الفت
د حوت ۱۰ـ کال ۱۳۵۶

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

مقدمه

چاچه په بشري تاریخ کښې بې تعصبه صحیح تحقیق کړی او د منصف نظر خاوند دی دامني چه پیغمبران، مصلحان او اخلاقي رهبران د بشریت لاربښوونکي دي چه د انسان په تهذیب او اصلاح کښې ستره برخه لري او د جوامعو په ښه کولو او سمولو کښې ئې کار او زیار ډېر قدر وړ دی. دوی د دې د پاره چه نیکي په بدۍ او حق په باطلو غلبه ومومي، کړاوونه ګاللي، اورونو ته غورځول شوي، په کانړو ویشتل شوي، په سولۍ خېژول شوي او رټل شویدي. د دوي په تعلیم او تربیت ډیرنه سرې سرې شویدي او قومونه د انسانیت په سمه لار منزل مقصود ته رسیدلي دي.

هر دین په خپل وخت کښې د تکامل او ترقۍ په لور کاملا یو مفید حرکت و چه بشریت ئې وړاندې بیولی او فرهنګ ته ئې لوی خدمت کړیدی، د فرد جوړښت او د ټولنې ټولښت د لویو ادیانو میوه ده چه اسلام د غه میوه نوره هم خوږه کړیده.

په دې کښې شک نشته چه د فرد او جامعې ښه والی او سموالی یو په بل پورې کلک تړون لري.

افراد جامعه جوړوي او جامعه د افرادو په جوړولو کښې مؤثر نقش لري. د فرد د رشد او تکامل د پاره ښه جامعه په کار ده او ښه جامعه د ښو اشخاصو په لاس جوړیږي. که د فرد او جامعې ترمنځ توازن ونه ساتل شي نو بیا یو په بل تیري کوي او خوري ئې.

په یوه ټولنه کې که فرد او فردیت ته زیاته اعتنا وشي او فردي آزادي له خپله حده تجاوز وکړي نو بیا ځینې افراد د خپلو خاصو استعدادونو یا د مساعدو شرایطو او حالاتو په وجه ډیر پیاوړي کیږي او په نورو افرادو تسلط پیدا کوي چه په دغه صورت کښې د انساني استعمار او استثمار مسئله منځ ته راځي او طبقاتي تضادونه طغیان کوي. که بالعکس فرد بیخې بې اهمیته وګڼل شي او د ټولنې د قربانۍ ګډوری شي نو بیا د جامعې د روند سیوری په افرادو لویږي او استعدادونه ئې وده نشي کولی. د فرد او جامعې په معامله کښې افراط او تفریط دواړه ډیر خطرناک دي او د دغې موازنې ساتنه ډیرزیات دقت غواړي. که د دې تلې هره پله درنه شي اجتماعي عدالت له منځه ځي او ظلم منځ ته راځي.

اسلام د فرد او جامعې په جوړولو کښې د اجتماعي نظام په حیث هم د فرد شخصیت او حیثیت محترم ګڼلی، هم ئې د جامعې خیر او مصلحت په نظر کښې نیولی دی، هم ئې یو قوي او ستر جماعت یعنې اسلامې امت جوړ کړی چه عرب او عجم، تور او سپین، بډای او فقیر ته ئې مساوي حقوق ورکړی او اجتماعي عدالت ئې له هرڅه پورته او لوړ ګڼلی دی، هم ئې د شخصیت او استعداد رشد او تکامل ته زمینه مساعده کړې چه افراد د قابلیت په صورت کښې نبوغ او قهرمانۍ ته ورسیږي او فردیت تجلی وکړي.

د فرد او جامعې جوړول د دواړو د پخلاکولو او ملګري کولو په معنی هم په اسلامي نظام کښې په ډیر دقت له نظر لاندې دي. هغه متوسط حد چه په دغه مورد کښې اسلام موندلی د فرد او جامعې متضادې ګټې خوندي کوي او یو له بله ئې مربوطوي.

اسلام د فردیت له روزلو سره په افرادو کښې اجتماعي شعور او احساس دومره قوي کړی چه فرد د جامعې په خدمت کښې د سر او مال قربانۍ ته چمتو شو او په خپله اراده ئې عمومي خیر او مصلحت په شخصي ګټو مقدم وګاڼه او شخصیت ئې د خلکو په خدمت کښې ومومند.

د اسلام د بریالیتوب راز په همدې کښې دی چه په خپلو پیروانو ئې د ایثار او قربانۍ ربښتیانۍ جذبه او ټینګه اراده پیدا کړه چه د اجبار ځای اختیار ونیوه.

په اسلام کښې د جامعې د خیر او مصلحت د پاره د سر او مال قربانول یو لوړ هدف وګرځید او تقدس ئې ومومند چه په روحي او نفسیاتي لحاظ څه بایلل څه ګټل وګڼل شوه او په ذهن او شعور کښې ډیر لوی اساسي او حسي بدلون راغی او د قربانۍ افتخار د افرادو نصیب شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که چیرې اسلام فرد ته د مالکیت حق نه وای ورکړی څه به ئې قربان کړي وُ؟
که فرد په فداکارۍ مجبور وای او دده اراده پکښې دخیله نه وای د ایثار او فداکارۍ معنی به څه وه؟
دبې ارادو افرادو حرکت او عمل به هم ماشیني و او د فکرکولو ضرورت به نه و موجود.
پخوا تردې چه د اسلام فعال او خلاق نقش دفرد او جامعې په جوړولو کښې په دوا ړو معناؤ و څیړو ښه به داوي چه د اختصار په ډول د اسلام په حقیقت او ماهیت ځان پوه کړو او پخوا تردې چه د اسلام ماهیت او حقیقت څانته معلوم کړو بهتره ده چه د اسلام او د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم د نبوت او رسالت مطالعه له آغازه شروع کړو.

مُحمد صلی الله علیه وسلم
۵۷۰_۶۳۲م

کله چه د وحي ورځې رانژدې شوې محمد (ص) له خلوت سره مینه پیدا کړه ځکه به د حرا غار ته ورته او په شپو شپو به ئې هلته عبادت کاوه او آسمانی خوبونه به ئې لیدل. دده رښتیاني خوبونه د وحی مقدمات وچه د چا په قول ئې شپږ میاشتې دوام وکړ.
د عمر څلویښت کاله ئې چه پوره شوه حضرت جبریل ورته د روژې په (۱۷) د دوشنبې په ورځ د نبوت پیغام راووړ د غه وخت د قمری کال په حساب دده عمر څلویښت کاله، شپږ میاشتې او اته ورځې وې او د عیسوي میلاد (۶۱۰) د اګست شپږمه وه چه دی د حرا په غار کښې و او د (اِقرَاْ) امر ورته وشوه چه د وحی آغاز وُ.
چا چه لومړی په ده ایمان راوړ په ښځو کښې بي بي خدیجه، په هلکانو کښې لس کلن (علي) او په آزادو سړیو کښې په احرار ورجالو کښې (۳۷) کلن (ابوبکر)، په موالیو کښې (زیدبن حارثه) په مریانو کښې (بلال بن رباح) حبشی و.

اسلام ته خفی دعوت:

وروسته تر هغه چه (یآاَیُها المُدَثِر) سورت نازل شو محمد (ص) په غیر علني ډول اسلام ته د خلکو بلنه شروع کړه او د هغه خفي دعوت درې کاله دوام وکړ، په دغه موده کښې به مسلمانانو مونځونه له مشرکانو نه په پټه کول. یوه ورځ یوه مشرک ولیده چې (سعدبن ابی وقاص) په یوه پټ ځای کښې لمونځ کوي ځکه ئې دده دغه کار وغانده او سعد د هغه سره په شخړه اخته شو او مشرک ئې زخمي کړ، دا لومړی وینه وه چه په اسلام تویې شوه.
په همدغه وخت کښې رسول الله (ص) او څو تنه اصحاب دارالارقم ته ننوتل او هلته به ئې لمونځ او عبادت کاوه. دارالارقم د صفا د غونډۍ په بیخ کښې د ارقم ابن ابی ارقم کور وچه په اسلام کښې له سابقونو څخه دی.
یو شمیر صحابه چه د حضرت ابوبکر په بلنه مسلمانان شوي وُ داوو: عثمان ابن عفان، زبیربن عوام، عبدالرحمن بن عوف، سعدبن ابی وقاص او طلحه بن عبید الله.

د اسلام اظهار:

دخفي دعوت درې کاله چه پوره شوه په (۶۱۳) عیسوی کښې الله پاک رسول الله (ص) ته امر وکړ چه خلک په ښکاره دین ته راوبوله (فاصدع بما تُوءمَرُوَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ – الحجر آیت ۹۴) یعنی ښکاره کړه هغه څه چه پرې مامور کیږې او له مشرکالو څخه مخ واړوه.
دا هم ورته وویل شوه: (وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ – الشعراء آیت ۲۱۴) وویروه خپله ډیره نژدې قبیله.
د اسلام ښکاره دعوت چه شروع شو او پیغمبر خپل رسالت علني کړ د قریشو مشران: عتبه او شیبه د ربیعه زامن، ابوالبختري د هشام زوی، اسود ابن المطلب، ولید ابن مغیره، ابوجهل بن هشام، عاص بن وایل سهمی، نبیه او منبه د حجاج زامن او د اسې نور ابوطالب د حضرت محمد (ص) تره ته ورغلل او ورته وئې ویل:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستاوراره زمونږ خدايان وکنځل، زمونږ دين ته ئي بد وويل، زمونږ پلرونه ئي ګمراهان وبلل، ته به يا هغه منع کوي او يا به ئي مونږ ته پريږدي او لاس به تري اخلي، زمونږ دين ستا دين هم دی او تاهم د هغه دين ندی قبول کړی. ابوطالب له هغوی سره په ښه ژبه خبري وکړي او رخصت ئي کړه دی پخپله رسول الله (ص) ته ورغی او د هغوی د غه خبري ئي ورته وکړي، دخدای رسول (ص) له خپل دعوت نه لاس وانه خيست او خپل رسالت ته ئي دوام ورکړ.

قريش بيا ابوطالب ته ورغلل او داځل ئي ورسره په تنده لهجه خبري وکړي خو بيا هم څه نتيجه تري حاصله نشوه دريم ځل بيا دغه راز مفاهمه تکرار شوه مګر اولو العزم پيغمبر خپل رسالت په هيڅ صورت پرينښود. بالاخره قريشو پخپله رسول الله (ص) ته رجوع وکړه او ورته ئي وويل که له دغه کاره لاس واخلي هر څومره مال چه غواړي دربه ئي کړو چه له ټولو نه زيات مالدار شي، که د قريشو قيادت او سيادت دي خوښ وي ټول به دي اطاعت ته غاړه کيږدو او امرونه به دي منو، که مريض ئي او څه صحي عارضه درته پيښه وي طبيبان به درته راوغواړو او علاج به دي وکړو. رسول الله (ص) ورته په ځواب کښي وويل: که څوک مي په يوه لاس کښي لمر او په بل لاس کښي سپوږمۍ کيږدي قبول به ئي نکړم او له خپل رسالت نه به لاس وانخلم.

کله چه قريش پخپلو ټولو کوششونو کښي ناکامه شوه نو د حضرت محمد (ص) او دده داصحابو د ځورولو او ازارولو اراده ئي وکړه او خصوصاً هغه مومنان چه ضعيفان او بي مرستي و لکه موالي او غلامان چه قومي ملاتړئي نه درلود او له نورو ځايو راغلي و له سختو شکنجو او عذابونو لاندي ونيول شوه چه له اسلامه واوړي او د حضرت محمد (ص) پيروي پريږدي مګر اسلام او حضرت محمد (ص) دخپلو پيروانو په روح او ضمير کښي دومره عميق نفوذ کړی و چه د دين په لار کښي ئي د سر او مال قربانول ابدي ژوند ګاڼه او له ډيرو شديدو فشارونو لاندي ئي خپل ايمان ټينګ ساته.

په دغسي وخت کښي چه مومنان ډير لږ او په ډير ضعيف حالت کښي و د حضرت محمد (ص) علني تبليغ او ښکاره اسلام مسلمانان له ډير مشکل امتحان سره مخامخ کړل.

هغه نقش چه اسلام ئي دافرادو او اشخاصو په روحی تقويه او معنوي جوړښت کښي لري په همدغه لومړی مشکله مرحله کښي خپله معجزه ښيي او دا ثابتوی چه اسلام د ډيرو ضعيفو کسانو روحيه او سجيه څومره پياوړي کړه او له څنګه خلکو نه ئي څنګه خلک جوړ کړه؟

د مثال په ډول د دغو څوتنو مقاومت او ټينګ عزم دخاصي يادوني وړدی.

بلال:

حضرت بلال دحبشي رباح زوی چه مور او پلار ئي اسيران نيول شوي و اودی د اميه بن خلف غلام پاتي شو د اسلام په دين مشرف شو او په همدغه وجه به اميه دی لوڅ لغړ په سره غرمه کښي په سروشګو کښي څښ کړ او درنه تيږه به ئي په سينه ورته کيښوده چه د کفر کلمه پري ووايي اولات ومنات اوعزی په خدايي ومني مګر بلال به په همدغه حال کښي احد احد ويل او خپله عقيده ئي نه پتوله.

چاچه دمکي معظمي د سره اوري سره غرمه ليدلي وي هغه پوهيدلی شي چه د دغه عذاب تحمل څومره مشکل دی او په دغسي حال کښي د وحدانيت اواز او چتول څنګه ايمان غواړي؟

يوه ورځ چه دغه حال ابوبکر وليد نو اميه ته ئي وويل له خدايه نه ډاريږي چه دغه مسکين دغسي په عذابوي. اميه ورته وويل: تا فاسد کړيدی ته ئي خلاص کړه. ابوبکر وويل: زه يو غلام لرم چه ستا په دين دی هغه به تاته درکړم ته دی ماته راکړه. اميه داخبره ومنله او بلال ئي حضرت ابوبکر ته ورکړ، ابوبکر هغه سمدلاسه ازاد کړ اوله دغسي عذابونو نه ئي نجات ورکړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یاسر، عمار بن یاسر او سمیه د یاسر ښځه:

هغه وخت چه رسول الله (ص) په دارالارقم کښې و او د مسلمانانو شمیر لا خلویښتو تنو ته نه و رسیدلی چه عمار، یاسر او سمیه مسلمانان شوه او بني مخزومو په همدغه سبب عمار او دده پلار او مور په تکنده غرمه کښې ابطح ته بیول او سرې شګې به ئې پرې راړولې چه دغه دین پرېږدي او بیرته پخواني دین ته واوړي. رسول الله (ص) چه دوی په دغه حال ولیدل نو ورته ئې وویل:

(صَبراً آلَ یَاسَرَ فَاِنَّ مَوعِدَکُمُ الجَنَّةُ) صبر کوی ځای موجنت دی. دالنده وینا چه دیوه پیغمبر د خولې وه دومره موثره وه چه یاسر په دغه سخت عذاب کښې مړشو او خپل ژوند ئې دعقیدې په لاره کښې قربان کړ.

سمیه هم په همدغه حال کښې صابره پاتې شوه او چه ابو جهل ورته بد رد وویل، دې هم بالمثل سخت ځواب ورکړ او ابو جهل په ډیرې بیرحمی. په فجیع او وحشیانه ډول ووژله. په اسلام کښې لومړی شهیده همدغه سمیه دعمار مور ده چه د ابوجهل په لاس په جارحه آله په قتل ورسیده. سمیه په دغسې حال کښې هم له ابوجهل غوندې ظالم او قسي القلب سړی نه ونه ویریده او ځواب ئې ورو ګرځاوه.

خباب:

وائي چه دی شپږم سړی و چه په اسلام مشرف شو او د قریشو له لاسه په هغو سرو شګو کښې ښخیده چه جوار به پکښې وریته کیدل مګر خباب په هیڅ صورت چاله خپلې عقیدې وانه ړاوه او په خوله ئې هم د کفر کلمه رانغله که څه هم دده په شا به په اور سرې کړې تیږې هم ایښودل کیدې.

صهیب:

د سنان رومی ځوی صهیب چه دی او عمار بن یاسر په یوه ورځ مسلمانان شوی ؤ او د مسلمانانو شمیر لا خلویښتو ته نه و رسیدلی د قریشو له لاسه ئې ډیر عذابونه او کړاوونه ولیدل او د هجرت اراده ئې وکړه قریشو دی پدې شرط پریښود چه خپل مال ئې ټول قریشو ته پریښود او دی ترینه یو سر او دوه غوږه لاړ.

عامر بن فهیره:

رسول الله (ص) لا دارالارقم ته ننوتلی نه و چه عامر بن فهیره اسلام راووړ. دی هم د ضعیفانو له جملې څخه و او له ډیرو ستونزو او کړاوونو سره مخامخ شو مګر مقاومت ئې له لاسه ورنکړ او وېې ایمانه نشو. حضرت ابوبکر دی هم وپیره او ازاد ئې کړ.

لبیبه:

دبنی مومل مینځه هغه وخت مسلمانه شوه چه عمر بن خطاب لا په اسلام مشرف شوی نه و. عمر د اسلام په وجه لبیبه په راز راز عذابونو کړوله مګر عمر غوندې یوه قوي شخص ونکړی شوه چه دلبیبې په ایمان غلبه ومومي او د اسلام جذبه ئې مړه کاندې. دا هم حضرت ابوبکر وپیرله او ازاده ئې کړه.

دا و د ایمان د قوت یو څو مثاله چه د شرک او کفر په مقابل کښې ئې ثبات او مقاومت د اسلامي تاریخ له مفاخرو څخه ګڼلی شو.

اوس چه د اسلام لومړنی حال څه نه څه معلوم شو په اسلام به یو اجمالی نظر واچوو او وبه ګورو چه دغه دین له خپلو پیروانو څه غواړی او څه ترې جوړوي؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسلام

د اسلام سپیڅلی دین په دوو ټکو کښې خلاصه کولی شو:
ایمان او صالح عمل.

په قرآن کریم کښې چه هرځای ایمان یاد شویدی صالح عمل (وَعَمِلُوا الصَّالِحَات) ورسره جوخت ملګری دی. یعني بې عمله ایمان اوبې ایمانه عمل ئې ندی پکار.

ایمان دهغې عقیدې نوم دی چه سړی دیوه خدای خدائي، دمحمد (ص) پیغمبري دزړه په صدق ومني، قرآن کریم او دالله تعالی (ج) نورکتابونه، ملکې اوپیغمبران په حقه وګڼي، خیر او شر د خدای له لوري مقدر وبولي او پس له مرګه بیا ژوند ته امیدوار وي.

صالح عمل دوه ډوله دی: یو هغه فرایض او واجبات دي چه مومنان ئې دعبادت په توګه سرته رسوي یعنی کلمه ویل، مونځ کول، روژه نیول، زکوة ورکول، حج اداکول او داسې نور واجبات.

بل هغه اجتماعي وظایف اومکلفیتونه دي چه په اجتماع او جامعې پورې تعلق لري او په نوروئې اثر پریوزي. په تعبدي فرایضو کښې هم زکات ورکول علاوه په دې چه مالي عبادت دی اجتماعي منظور پکښې ډیر قوي دی چه نورو ته ئې خیر او ګټه رسیږي.

دجمع، جمعې او اخترونو مونځونه او حج هم اجتماعي جنبه لري، دصالحو اعمالو ډیره درنه او مهمه برخه هغه وجایب اوتکالیف دي چه اجتماعي ژوند او دجامعې نیکمرغي تامینوي.

اسلام که له یوې خوا دمومن اومسلمان تعلق له خدای سره ټینګوي له بلې خوائې دجامعې دمفید اوصالح غړی په حیث دجامعې اجتماعي خدماتو ته چمتوکوي او دخدای له مخلوق سره ئې مینه او همدردي پیداکوي.

که څوک په اجتماعي وجایبو اوتکالیفو کښې مقصروي تش زهد اومحض عبادت ئې له الهي عذاب او عتاب څخه نشي ژغورلی.

په قرآن کریم کښې داسورت: (أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالدِّينِ فَذَلِكَ الَّذِي يَدُعُّ الْيَتِيمَ وَلَا يَحُضُّ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ الَّذِينَ هُمْ يُرَاؤُونَ وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ)

په ډیر صراحت مونځ کوونکي پوهوي چه یوائې مونځ ددینداری دلیل نه دی بلکه له دغه مهم عبادت سره دیتیم او مسکین مرسته او لاس نیوی هم ددین مهم رکن دی که څوک داکارنه کوي اومحض عبادت او مونځ کوي هغ په حقیقت کښې ریا کار اوله لمانځه څخه غافل دی چه دین ئې په صدق نه دی منلی او دافسوس وړدی.

په دې آیتونو کښې الله تعالی دخطاب په ډول خپل رسول (ص) ته وایي:

آیالیدلي دې دي هغه څوک چه ددین تکذیب کوي او دجزا ورځ دروغ ګڼي داهغه څوک دی چه یتیم رټي او دمسکین په مړولو کښې له تحریص او بیړې نه کارنه اخلي، دهغو مونځ کوونکو په حال افسوس چه له خپل لمانځه څخه غافل دي او ماعون منع کوي.

ماعون هغه ورځني کارآمد شیان دي چه خلک ئې معمولاً یوله بله په عاریت غواړي لکه: کټوه، دیګی، تبر، لور، تار، ستنڼ او داسې نور.

په اسلام کښې مومن دمومن وروړ ګڼل شوی او (اِنَّمَا المؤمِنُونَ اِخوَةٌ) قرآنی تړون دی چه مومنان ئې د ایمان په حبل المتین ټینګ تړلي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا وروري محض دخولي خبره نده او عملي ثبوت غواړي چه بايد په زړه کښې ځای ولري او په لاس او پښو ئې عملاً اثبات وشي.
رسول الله (ص) مومن او مسلمان داسې معرفي کوي:
(لَا يُؤمِنُ اَحَدُکُم حَتّیٰ يُحِبَّ لِاَخِيهِ ما يُحِبُّ لِنَفسِهِ-عن انس رواه البخاری) يعني ستاسو هيڅ يو (کامل)مومن کيدی نشي څو چه د خپل ورور د پاره محبوب ونه ګڼي هغه چه د ځان د پاره محبوب ګڼي يعني هغه څه چه په ځان ئې لوروي بايد په بل مومن ئې هم ولوروي. داهم د رسول الله (ص) حديث دی:(اَلمُؤمِنُ اَخُو المُؤمِنِ لَا يَظلِمُهُ وَلَا يَخذُلُهُ وَلَا يَسلِمُهُ)مومن د مومن ورور دی چه نه پرې ظلم کوي نه ئې يواځې پريږدي او نه ئې ظلم ته سپاري. په يوه بل حديث کښې راغلي دي:(اَلمُؤمِنُ لِلمُؤمِنِ کَالبُنيَانِ يَشُدُّ بَعضُهُ بَعضَاء-عن ابی موسیٰ رواه البخاري) مومن د مومن د پاره لکه بناء داسې ده چه بعضې ئې بعضې ټينګوي.
د مسلمان په باب رسول الله(ص) ويلي دي:(اَلمُسلِمُ مَن سَلِمَ اَلمُسلِمُونَ مِن لِسَانِهِ وَيَدِهِ-بخاري) مسلمان هغه دی چه مسلمانان ئې له ژبې او لاس څخه په امان وي.
اسلام ديوه مسلمان تش طاعت او عبادت ته نه ګوري بلکه په اجتماع کښې ئې ګوري چه له نورو سره څه سلوک او څه راز رويه لري.
وايي چه يوه شاهد د حضرت عمر (رض) په مخکښې شاهدي اداکړه او هغه دغه شاهد ته وويل داسې څوک راته راوله چه تا پيژني. شاهد يو سړی راووست چه د شاهد ښه ستاينه ئې وکړه عمر (رض) ستايونکی ته وويل ته ئې نژدې ګاونډی (همسايه) ئې چه مدخل او مخرج ئې درته معلوم وي؟ستايونکي وويل: نه ! عمر (رض) وويل: په سفر کښې ئې ملګری شوی يې چه اخلاقي مکارم ئې درته څرګند شوي وي؟ هغه وويل: نه ! عمر (رض) بيا وويل: د درهم او دينار معامله دې ورسره کړيده چه پرهيزګاري او تقویٰ ئې درته ښکاره شوې وي؟ هغه بيا د نه ځواب ورکړ.
داځل حضرت عمر (رض) ورته وويل: ګمان کوم چه په مسجد کښې دې په لمانځه ولاړ ليدلی چه د قرآن په لوستلو ئې همهمه او زمزمه کړيده او خپل سرئې ټيټ کړی او جګ کړی دی. ستايونکی وويل: هو ! عمرهغه ته وويل: ځه لاړشه ته ئې نه پيژني او شاهد ته ئې وويل: لاړشه بل څوک راوله چه تا پيژني.
له دې ماجرا څخه ډيره ښه معلوميږي چه اسلامي نظر يو مسلمان يوازې په مسجد کښې نه ګوري په کورکښې، په سفر کښې او په معامله کښې ئې هم ګوري او شهادت ئې هغه وخت قبلوي چه عملاً ئې اجتماع ته ښه امتحان ورکړې وي.هغه څه چه اسلام ئې په پوره مومن او مسلمان کښې غواړي او خوښه وي ئې په دې آيتونو کښې ئې بيان په ښه شان شوی دی:
(لَّيْسَ الْبِرَّ أَن تُوَلُّواْ وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَـكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِوَالْمَلآئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّآئِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُواْ وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاء والضَّرَّاء وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَـئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَـئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ البقره آ:۱۷۷) نيک عمل يوازې دا نه دی چه خپل مخونه د مشرق او مغرب خواته واړوئ. لويه نيکي د هغه چانيکي ده چه په خدای او د قيامت په ورځ ، په ملکو ، په کتابونو او په پيغمبرانو ايمان راوړي او مال ورکوي سره له دې چه ورته ګران وي خپلوانو ته يتيمانو ته محتاجو ته ، مسافرو او سوالګروته اولګوي ئې د غاړو په ازادولو کښې او مونځ کوي. زکات ورکوي او پخپل عهد وفاکوي کله چه عهد وکړي(او خاص ګرزوو) صبر کوونکی په سختيو ، کړاوونو او په جنګ کښې. داډله هماغه کسان دي چه صادقان دي په دين کښې او هم دوی دي متقيان. په دې آيت کښې پس له ايمانه اول مال ورکول خپلوانو ، يتيمانو ، مسکينانو ، پرديسيانو ، سوالګروته او د غلامانو د ازادولو د پاره نيک کار ګڼل شوی او پس له هغه مونځ او زکات.
دلته د زکات ذکر دا ښيي چه يوازې د زکات ورکړه کافي نه ده بايد سربيره په زکات نور مال هم په خيريه چارو کښې د حاجت خاوندانو ته ورکړشي. وفا په عهد او په شدايدو کښې صبر او ثبات هم د اصلي نيکۍ مهمه برخه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رښتیانی ایمان او اسلام له خدای اورسول او له فی سبیل الله جهاد سره داسې ټینګه مینه غواړي چه نورې مینې ئې په مقابل کښې دوجود اظهار ونکړی شي ځکه الله تعالی فرمائی:
(قُلْ إِن كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَآؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُم مِّنَ اللّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُواْ حَتَّى يَأْتِيَ اللّهُ بِأَمْرِهِ التوبه آ:۲۴)
ووایه ! (ای محمده) که دي ستاسو پلرونه، ستاسو زامن، ستاسو وروڼه، ستاسو میرمنې، ستاسو خپلوان او هغه مالونه چه پیدا کړي مو دي او هغه تجارت چه دبازار له سړیدو څخه ئې په ویره کښې یاست او هغه استوګنځي چه خوښ مو دي له پاک الله له رسول الله او له فی سبیل الله جهاد څخه زیات محبوب، نو بیا دخدای عذاب ته سترګې په لاره اوسئ. په دې آیت کښې هغه ټول شیان چه انسان ورسره ډیره مینه لري او په هر چا له هرڅه نه ګران دي یاد شویدي او بیا ویل شوي که دغو ټولو په مقابل کښې دخدای، درسول او فی سبیل الله جهاد پله درنه نوي دالهي عذاب مستحق یاست او دغه راز ایمان هغه ایمان نه دی چه دفلاح موجب ګرزي.
تش په ژبه ایمان څه ایمان نه دی بلکه ایمان یوه راسخه عقیده ده چه له زړه سره نه شکیدونکی تعلق لري.
قرآن پخپله دایمان په باب وائي: (قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ – الحجرات آ:۱۴) بادیه نشینو عربوو ویل چه ایمان مو راوړی. ووایه (ورته) ایمان مو نه دی راوړی لیکن ووائ منقاد شوي یو حال دا چه ایمان مو زړونو ته نه دی ننوتی.
هغه ایمان چه زړونو ئې مزه لیدلې ده له هرڅه نه خوږدی او دغه ایمان هرڅه کولی شي. ایمان باید کامل وي ناقص او نیمګړی ایمان څه ګټه نلري. الله تعالی فرمایي:
(أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاء مَن يَفْعَلُ ذَلِكَ مِنكُمْ إِلاَّ خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ البقره آ:۸۵) آیا ایمان راوړئ دکتاب په یوه برخه او په بله برخه کافر کیږئ څوک چه له تاسو څخه دغسې کوي د هغه جزا نه ده مګر رسوایي ده ددنیا په ژوند کښې او د قیامت په ورځ به سخت ترین عذاب ته ورګرزول کیږي. دا ځکه چه ایمان تجزیه نه قبلوي او دخدای کتاب داسې نه دی چه څوک به ترینه څه اخلي او څه به ردوي. دخدای امر همدغه دی چه وایي:
(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ ادْخُلُواْ فِي السِّلْمِ كَآفَّةً – البقره آ:۲۰۸) ای مومنانو ننوزئ په ټول اسلام کښې. ننوتل دا نه دي چه سړی یوه پښه له دروازې نه دننه کړي او نور دباندې ولاړ وي.
اسلام ډېر احکام لري د اسلام شرعي احکام چه د خدای له لوري نازل شویدي عملي تطبیق غواړي او تعمیل ئې حتمی دی.
په اسلامی هیوادونو کښې که اسلامي شریعت جاري نه وي او د خدای داحکامو خلاف فیصلې او اجراآت کیږي دغسې نظام ته اسلامي نظام نشو ویلی.
په اسلام کښې دخدای له حکمه مخالف حکم دچلیدو نه دی، اصلي حکومت دخدای حکومت دی د اسلام زما مداران دخدای داحکامو چلوونکي او تطبیقوونکي دي. الله پاک خپل پیغمبر ته وایي: (فَاحْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ – المایده آ:۴۸) نو حکم وکړه د دوی تر منځ په هغه څه چه خدای نازل کړیدي، په بل آیت کښې وائي: (وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ فَأُوْلَـئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ – المایده آ:۴۴) او هر څوک چه حکم ونکړي د هغه څه موافق چه خدای نازل کړیدی نو دغه ګروه همدوی دي کافران.
اسلام له مومن او مسلمان څخه شجاعت او بهادري غواړي چه بې دخدای له ویرې بله ویره باید په زړه کښې ونلري او بې زړه سړی کامل مسلمان کیدی نشي دخدای په اوامرو او مناهیو کښې دا امر او نهی هم شته چه وایي: (فَلاَ

(c) ketabton.com: The Digital Library

تَخْشَوُالناس وَاخْشَوْن، فَلاَ تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِ –المایده آ:۳ او ۴۴) نو مه ډاریږئ له خلکو نه او و ډارشئ له ما څخه یوازې له خدای څخه ډاریدل او له خلکو څخه نه ویریدل د اسلامی احکامو په تعمیل کښې ډیر زیات دخل لري.
د مثال په ډول د عدالت قایمول هغه ګران کاردی چه کله د اشخاصو او کله دیوه قوم د دښمنی باعث ګرزي او یو ډارن ویرندونکی سړی نشي کولی چه په دغسي موارد و کښې عدالت وچلوي. په دغسي مورد کښې هغه څوک چه له خلکو ډاریږي یا له خدایه نه ډاریږي په دواړو حالو کښې د عدالت له قیام څخه ډډه کوي او څوک چه هم له خلکو ډاریږي او هم له خدایه نه ډاریږي هغه خو هیڅکله د دغه کارجوګه نه وي. په قرآن کریم کښې چه د عدل کولو او دبی عدالتی د مخنیوي په باب ډیر تاکید شوی دا هم ویل شوي دي:(وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى المائده آ:۸) او باعث دې نکړي تاسي د قوم دښمني په دې چه انصاف ونکړئ، عدل وکړئ، عدل زیات نږدې دی تقوی ته. په یوه بل آیت کښې وایي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْرَبِينَ إِن يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقَيرًا فَاللّهُ أَوْلَى بِهِمَا فَلاَ تَتَّبِعُواْ الْهَوَى أَن تَعْدِلُواْ-النساء آ:۱۳۵) ای مومنانو اوسئ استوار په انصاف، شهادت ورکوونکي دخدای د پاره که څه هم ستاسو په ضرروي یا ستاسي د مور و پلار او خپلوانو په ضرروي، غني وي که فقیر خدای په دوی زیات مهربان دی، پیروي مه کوئ د نفسي هوا په عدالت کښې.
عدالت قایمول طبعاً له ظلم سره مقابله او مجادله غواړي او مومن ته دا اجازه نه ورکوي چه په خپله مظلوم واقع شي یا بل مسلمان د مظلومیت په حال کښې ووینی او بې تفاوته پاتې شي. رسول الله(ص) وایي:(اِنَ اَعظمَ الجِهَادِ عِندَ اللهِ کَلمَةٌ عَدلِ عِندَ اِمَامٍ جَابِرٍ ابوداؤد-ترمذي) لوی جهاد د خدای په نزد د عدل کلمه ده د ظالم امام په مخکښې. د اسلام ټول واجبات بیانول او اسلامی تربیه او اخلاق په تفصیل سره ښودل په دغه مختصر بحث کښې نه ځایږي. دلته همدومره یادونه بس ده چه اسلام د مسلمانانو په ژوندانه، په اقتصادي، اجتماعي او سیاسي لحاظ حاکمیت لري چه دغه حاکمیت په تشریعي برخه کښې د قانون په حیث کامل تطبیق غواړي. له بلی خوا اسلام د تهذیب النفس او روحي تزکیې په لحاظ په ثقافت او کلتور کښې ژورې ریښې لري چه د فرد او جامعې په جوړښت کښې ئې اخلاقي او تربیوي اغیزې څرګندې دي.
اوس چه د اسلام ماهیت او حقیقت په کلي او اجمال ډول څه نه څه وښودل شو نو وبه ګورو چه اسلام څنګه جامعه جوړه کړه؟ او څنګه افراد ئې جوړ کړه؟ په دغو دواړو برخو کښې د اسلام حقیقت نور هم ښه څرګندیږي او د اسلام پیژندني په باب ښه مرسته کوي.

اسلامی جامعه جوړول

کله چه حضرت محمد مصطفی(ص) په مکه مکرمه کښې خپل رسالت د اسلام په تبلیغ شروع کاوه عرب په مختلفو قبایلو او عشایرو ویشل شوي و او مختلف عقایدئې درلوده یعنی له قبیلوي تعصبونو او دښمنیو سره ئې په افکارو او معتقداتو کښې هم تشتت او اختلافونه موجود و.
ځیني په دې عقیده وچه نه خدای شته او نه پس له مرګه ژوند. ژوند همدغه دی چه په دنیا کښې دی او مرګ د دهر او زماني کار دی. قرآن کریم د دغو کسانو دغه عقیده په دې ډول بیانوي:
(وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ–الجاثیة آ:۲۴) ځیني نور دخدای په وجود قایل و مګر پس له مرګه ژوند ته نه و قایل. نور خلک د بتانو بندګان و او هري قبیلې د ځان د پاره بیل بت په خدائي منلی و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(ود) دکلب دقبيلي (سواع)دهذيل (يغوث)دمذحج اويمنی قبايلو (نسر)دذی الکلاع (يعوق) دهمدان (لات) دثقيف (عزی) دقريشو اوبنی کنانه (منات) د اوس اوخزرج دقبيلو خدايان و. اوتر دغوټولو بتانو لوی بت (هبل) و.
سربيره په دې ځينې خلک يهوديت ته، ځيني نصرانيت ته قايل و ، چا دملکو بندګي کوله او چا د پيريانو.
اخلاق او عادات په ډېر منحط حال کښې و ، ښځوته په انساني ارزښت نه وو قايل، لوڼې به ئې ژوندۍ ښخولې، غلامان دحيواناتو په څير ګڼل کيده، فحشاء، ربا ، ظلم او ناروا څه حدود نه درلوده قبيلوي افتخار، نسبي غرور او خرافات پرستۍ په اذهانو تسلط درلود.
په دغسې حال کښې له دغسې شرايطولاندي چه نه نظم و اونه آئين نه يوملي حکومت و ، نه سياسي او اجتماعي سازمانونه، له دغسي خلکو نه يو امت جوړول څه اسانه او ارزانه کار نه و.
داسلامي جامعې اساس په مدينهٔ منوره کښې کيښودل شو اودغه جامعه له مهاجرو او انصارو څخه جوړه شوه يعنې يو جزء خواران او فقيران او بل جزئې شتمن اوبډايان وچه په آغاز کښې ئې طبقاتې تضاد موجود و خودغه تضاد داسلام تحت الشعاع واقع شو او مينه په هرڅه غالبه شوه.
دمکې مسلمانانو داسلام دپاره خپل کورونه او مالونه په مکه کښې پريښودل، له خپلو ډېرونږدې عزيزانو څخه جلا شوه او مدينې ته دبيوزلو پرديسيانو په حيث راغله. انصارو دوی ته داسلامی جذبې په تقاضا په ډېره مينه کورونه او ځايونه ورکړه او په دوی باندې ئې پيرزوينه ډېره زياته وه.
مهاجرين فقيران و اومدينې ته دپرديسيانو په حيث راغله، انصار چه دمدينې اصلي او سيدونکي او شتمن خلک و ، دوی ته ئې پخپلو کورونو کښې ځای ورکړاو خپله شتمني ئې ورسره شريکه کړه حتی چه دانصارويوه تن يوه مهاجرته وويل: زه دوه ميرمنې لرم هره يوه چه ستاخوښه شي هغه به طلاقه کړم چه ته ئې په نکاح واخلې.
دمهاجرينو هغه فداکاري چه داسلام ددين دپاره ئې خپل هرڅه دمکې قريشو ته پريښوده او دوی يوسرا و دوه غوږه مدينې ته راغله او دانصارو دغه ايثار چه د اسلام په جذبه ئې مهاجرينو سره هر راز مادي او معنوي مرستې وکړې په بل عبارت دشتمنو اونيستمنو دغه راز ائتلاف او ديوې جامعې تشکيل دنن ورځې داقتصادي ګټو اوطبقاتي تضاد په منطق نه برابريږي.
داجامعه په اسلامي اخوت او مشترکه عقيده بنا وه او د (انما المؤمنون اخوة) په اساس رسول الله (ص) دمهاجرو او انصارو ترمنځ د ورورولۍ تړونونه قايم کړه. په دې ورورولۍ کښې عرب او عجم ، غلام او بادار، تور اوسپين فرق نه درلود اودمنافعو تصادم پکښې څه درزنشو اچولی.
دانصارو ايثار په قرآن کريم کښې داسې ستايل شويدی.
(يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ ولايَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الحشر آ:۹)يعنې دوی محبوب او عزيزګڼي هغه چه دوی ته هجرت کوي او څه چه مهاجرو ته ورکول کيږي انصار پخپلو زړونو کښې څه حسد نه حس کوي، له ځانه نورمقدم او غوره ګڼي که څه هم دوی پخپله محتاج او اړ وي.
دا آيت هغه حال بيانوی چه ډېرمالونه د (فئي)په صورت يعنې بې جنګه د رسول الله (ص) لاس ته ورغله او هغه ئې ټول په مهاجرو وويشل او دانصار دوو تنوته پکښې برخه ورکړه شوه چه هغوی څه نلرل او نور ټول انصار بې برخې پاتې شوه.
دغه ويشنه په دې لحاظ وه چه دمهاجرو او انصارو ترمنځ څه نه څه مالي موازنه او تسويه مراعات شي مګر بيائې هم انصارو کښې څه رخه پيدا نکړه او دمهاجرو حق ئې مقدم وګڼه.
هغه مثالي جامعه چه اسلام دحضرت محمد (ص) له وخته دحضرت عمر (رض) دوهم خليفه ترشهادته او وروسته تر هغه هم کله کله دنيا ته وړاندې کړه يوه داسې جامعه وه چه سياسي قدرت پکښې بې کبره او بې غروره دډېرصالح خدمتګار په حيث استعمال شو او عدالت، تقوی، مساوات، حريت، قناعت او په نفس حاکميت ئې هغه ښکاره خصوصيتونه او مميزات وچه نظيرئې بيا چاونه ليد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسلامي جامعې په جوړولو کښې جهاني او عالمي نظر دخيل و او دمحيط وماحول له سطحې نه ئې مقام ډير او چت و. په داسې حال کښې چه عربو قبيلوي ژوند درلود اوملي قدرت لا نه و متشکل شوى حضرت محمد(ص) دقرآن په لارښوونه دقوميت او وطنيت له ساحې نه بهرخپل رسالت دټولو خلکو او عالميانو دپاره وګڼه او په عربو پورې محصورپاتې نشو. دقرآن کريم داآيتونه:

(وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ- سوره انبيا آ:۱۰۷) (وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا –سبا آ:۲۸)

(وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولاً وَكَفَى بِاللّهِ شَهِيدًا -النساء آ:۷۹) دامطلب په صراحت ثابتوي چه اسلام ددين په حيث اوديوه اجتماعي نظام په حيث ډير وسيع نظر درلود او تعلق ئې له بشريت سره وڅکه دمومنين يامسلمين په ځاى د (عالمين) کلمه او د (ناس) کلمه استعمال شوه او (کَافَّةً لِلنّاسِ) وويل شوه په همدغه اساس ئې په مطلق ډول بني آدم دکرامت خاوند وګڼه او د (وَلَقَدكَرَمنَابَنِي آدَمَ)اعلاميه ئې خپره کړه چه په هغه زمانه اوپه هغسې محيط کښې ئې توقع نشوه کيدى.

په دغه اسلامي جامعه کښې هغه مقام او منزلت چه زيدبن حارثه، اسامة بن زيد، بلال حبشي، صهيب رومي، سلمان فارسي او نورو عجمو او مواليو درلود، ددې مترقي عصر په غربى او شرقى ديموکراسى کښې ئې مثال نشو موندلى.مونږ وينو اوګورو چه يو زر او څوسوه کاله وروسته په امريکاغوندې هيواد کښې توربوستکي په څه نظر کتل کيږي.

په نبوي احاديثو کښې دبشر دوستى اوبشرپالنې درسونه ډير موندلى شو چه هلته دمومنانو يا مسلمانانو په ځاى (ناس) ويل شويدى چه په خلک ئې ترجمه کولى شو.

مثلا:(خَيرُ النّاسِ مَن يَنفَعُ النّاسَ) خلک په دې پوهوي چه په خلکو کښې بهتر هغه څوک دى چه خلکو ته ئې خير اوګټه رسيږي. په بل حديث شريف کښې راغلي دى:(اَلنّاسُ عَيَالُ اللهِ وَاَحسَنُ النّاسِ اِلى اللهِ اَحسَنُهُم اِلىٰ عَيَالِهِ) يعنې خلک د خداى عيال دي، دخداى په نزد بهترين خلک هغه دي چه د خداى دعيال سره نيکي کوي.

په بل ځاى کښې پيغمبر(ص) خلکوته داسې خطاب کوي:(اَيُهَاالنّاسُ اِنَ رَبَكُم وَاحِدٌ وَاِنَ اَبَاكُم وَاحِدٌ کُلُکُم مِن آدَمِ وَآدَمُ مِن تُرَابٍ اِنَّ اَکرَمَکُم عِندَ اللهِ اتقَاکُم لَا فَضلَ لِعَرَبِي عَلىٰ عَجَمِي وَلَا لِاَبيَضَ عَلىٰ اَسوَدَ اِلَا بِالتَّقوىٰ) اى خلکو خداى مويودى پلارمويودى ټول له آدم څخه ياست او آدم له خاورو څخه دى دخداى په نزد ستاسو ډير مکرم هغه دى چه ډيرپرهيزګاردى، عربي په عجمي اوسپين په تور څه فضليت نلري مګرپه تقوىٰ سره.

طبقاتى جامعه داسلام په نظر کښې:

په کومه جامعه کښې چه ممتازه طبقه موجوده وي او يو شميرخلک په نوروباندى باداري کوي هغې ته طبقاتي جامعه وائي چه اقليت پکښې داکثريت په اوږوباروي.

استعمار او استثمار په همدغسې ټولنه کښې وده کوي او ډيرخلک دلږو دپاره استعماليږي اوقربانيږي.

يو وخت وچه قوي انسان په وحشيانه ډول دضعيف انسان غوښې خوړې او اوس ئې لاهم وحشيان په همدغه ډول خوري مګر په متمدنوقو مونو کښې سرې خوړګى اوس په بل ډول ده او هغه داچه بډايان او دقدرت خاوندان ډيرخلک پخپل خدمت کښې په کاراچوي او دهغوى دکار اوزيارپه ګټه چړچې کوي خوهغوي ته ډيرلږ څه ورکوي چه ددوى خدمت ته ژوندي پاتې شي.

دغه لوړه او ممتازه طبقه چه دملاکانو ، بډايانو ، سردارانو ، خانانو ياصاحبانو په نامه ياديږي اوفئوډالان ئې عصري نوم دى ددې عصر په ډيروجوامعو کښې دحاکمي طبقې په حيث په خلکو مسلط دي داطبقه خلک په قرآن کريم کښې(مترفين) ، (ملاء)، (اکابر) بلل شويدي او په متعددو آيتونو کښې ئې يادونه په دې ډول شويده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱-(وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُم بِهِ كَافِرُونَ -سبا آ:۳۴) یعني هري قریې تـه موچه استازي لیږلي بډایانو او دنعمت خاوندانوئي ویلي دي څه چه تاسو راوړیدي نـه ئې منو. پـه دي آیت شریف کښي الله تعالی حضرت محمد(ص) په دي پوهوي چه دقریشو دسردارانو او شتمنو پـه سرکشۍ او نافرمانۍ مه خوابدی کیږه پـه هروخت کښي مالداراو متنعمانوله پیغمبرانو سره مقابله کړیده او دخدای احکاموته ئې غاړه نده ایښې.

۲ (وَكَذَلِكَ مَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءنَا عَلَى أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَـــى آثَـــارِهِم مُّقْتَدُونَ –الزخرف آ:۲۳) مطلب داچه ترتادمخه هم دهري قریې شتمنو اوآسوده حالوکسانو دخدای هر استازي ته همدغه ویلي دي چه مونږ دپلرواو نیکونو زړه لار نه پریږدو او پـه تاپسي نه ځو.

۳-(وَقَالَ الْمَلَأُ مِن قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَاء الْآخِرَةِ وَأَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ –المومنون آ:۳۳) دلته دهود یاصالح(ع) دقوم سرداران او مالداران پـه ګوته شویدی چه پـه آخرت ئې باورنه درلود اوپه کفر ټینګ د آسوده ژوند خاوندان و او قوم تـه ئې ویـل: دی هم تاسو غوندي بشردی هغه څه خوري چه تاسو ئې خورئ او هغه څه څکي چه تاسو ئې څکئ.

٤_(وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيشَتَهَا فَتِلْكَ مَسَاكِنُهُمْ لَمْ تُسْكَن مِّن بَعْدِهِمْ إِلَّا قَلِيلًـــا –القصص آ:۵۸) ډیرځله موتباه کړیده قریه چه پـه معیشت کښي ئې لـه حده تیری کړی نـو دا دي ددوی استوګنځي چه وروسته تـردوی پکښي خوک نـه او سیږي مګر ډیرلږکسان.

یعني عیاشي اوپه عیش کښي افراط دتباهۍ موجب دی.

۵-(قَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَـــرَاكَ فِـــي ضَـــلاَلٍ مُّـــبِينٍ –الاعـراف آ:۶۰) نوح علیـه السلام تـه ئي دقوم سردارانو اوسرکردګانو وویل: مونږ تاپه ښکاره ضلالت کښي وینو.

٦_(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ كَفَرُواْ مِن قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وِإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ -الاعراف آ:۶۶) هود علیه السلام تـه ئې دقوم کافرو سردارانو وویل: مونږ هرګوره تاپه سفاهت کښي وینو او د دروغجنوله جملې څخه دي ګڼو.

۷-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ مِن قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُواْ لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُّرْسَلٌ مِّن رَّبِّهِ قَالُواْ إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ. قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ إِنَّا بِالَّذِيَ آمَنتُمْ بِهِ كَافِرُونَ –الاعراف آ: ۷۵او ۷۶) دصالح علیه السلام دقوم سرکښو اشرافو دقوم ضعیفو مومنانو ته وویل: ایا تاسو پوهیږئ چې صالح علیه السلام دخپل خدای استازی دی، هغوی وویل مونږ هرګوره دده په رسالت ایمان لرو متکبرانو وویل مونږ په ټینګه دهغه څخه منکر یو چه تاسي پري ایمان لرئ.

۸-(قَالَ الْمَلأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُواْ مِن قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُواْ مَعَكَ مِن قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا- الاعراف آ:۸۸) دشعیب علیه السلام دقوم متکبرو سردارانو وویل: اي شعیبه هرګوره به تااو هغه کسان چه پـه تائې ایمان راوړی له قریې څخه باسو یابه بیرته زمونږ دین ته راګرځئ.

۹-(وَقَالَ الْمَلأُ مِن قَوْمِ فِرْعَونَ أَتَذَرُ مُوسَى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُواْ فِي الأَرْضِ وَيَذَرَكَ وَآلِهَتَكَ-الاعـراف آ:۱۲۷) دفرعـون د قوم سردارانو فرعون ته وویل: ایا موسی او دده قوم پریږدي چه پـه ځمکه کښي فسـادونه کوي او ستا عبـادت او ستا دبتانو عبادت پریږدي.

۱۰-(وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ مُجَرِمِيهَا لِيَمْكُرُواْ فِيهَا وَمَا يَمْكُرُونَ إِلاَّ بِأَنفُسِهِمْ وَمَـــا يَشْـــعُرُونَ-الانعـام آ:۱۲۳) پـه دي آیت کښي د (ملا) کلمه پـه (اکابر) بدله شویده چه دواړه یوه معنی لري.

الله تعالی وایي پـه هره قریه کښي مواکابر مجرمان پیدا کړیدي چه پکښي مکر او امکاري کوي. ددوی مکرپـه حقیقت کښي له ځان سره دی مګر دوی نه پوهیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دغو او دغسي نورو آيتونو څخه دا حقيقت ډير ښه ځرګنديږي چه د قرآن په نظر کښي چه د اسلام نظر هم دی اکابر، سرداران او بډايان ځو مره منفور دي.

ځوک چه د قرآن په اقتضا او تقاضا پوه وي هغه پوهيږي چه په اسلامي جامعه کښي د ممتازي طبقي د پاره ځای نشته. په اسلام کښي هغه بډای او مالدار ته هر کلی وايه شي چه تجارت او معامله ئي له خدای سره وي لکه چه په خپله خدای (ج) وايي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ -الصف آ: ۱۰ او ۱۱) اي مومنانو! ايا دلالت وکړم تاسو ته په داسي تجارت چه نجات درکړي له دردناک عذاب څخه، ايمان راوړئ په خدای او رسول ئي او جهاد وکړئ د خدای په لار کښي په خپلو مالونو او نفسونو دا ستاسو د پاره خيردی که پوه شئ. له خدای سره معامله او تجارت له سراو ماله تيريدل دي د دې تجارت سند داسي ثبت شوی دی:

(إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الجَنَّـــةَ -التوبه آ: ۱۱۱) بې شکه الله تعالى پيرودلي دي له مومنانو څخه د دوی نفسونه او مالونه په دې چه د دوی د پاره به جنت وي نو هر کله چه د دوی سر او مال د خدای مال دی بډايان د دې معاملی په اساس مکلف دي چه د خدای په حکم به ورې مروي. لوڅ به پټوي او ضعيفان به قوي کوي او په پښو به ئي دروي.

هغه بډايان چه د غه کار نکوي اسلام ئي ردوي او له ځانه ئي شړي لکه ثعلبه چه قصه ئي په قرآن کښي پدی ډول ده: (وَمِنْهُم مَّنْ عَاهَدَ اللَّهَ لَئِنْ آتَانَا مِن فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّ مِنَ الصَّالِحِينَ فَلَمَّا آتَاهُم مِّن فَضْلِهِ بَخِلُواْ بِهِ وَتَوَلَّواْ وَّهُم مُّعْرِضُونَ -التوبه آ: ۷۵) له دوی څخه دي هغه ځوک چه خدای سره ئي عهد کړی وچه که راکړشي مال هر ګوره به ئي صدقه کوو او يو به له نيکانو څخه کله چي دوی ته خدای له خپل فضل څخه ورکړه بخل ئي وکړ او له عهده وګرځيدل او دوی دي اعراض کوونکي.

تفسير:

ثعلبه د حاطب انصاري ځوی پيغمبر (ص) ته عرض وکړ چه د بډای کيدو دعا ورته وکړي پيغمبر (ص) که هر څه ورته وويل چه همدغه حال در ته ښه دی هغه خپله غوښتنه بيا بيا کوله حضرت محمد(ص) بيا ورته وويل ايا داد ي نه ده خوښه چه زما د قدم نقش تعقيب کړي او په هغه څه پسي هڅه و نکړي چه شکرئي نشي په ځای کولی. ثعلبه بيا اصرار وکړ او عهد ئي وکړ چه که خدای ئي بډای کړي حقوق به ئي په کامل ډول اداکړي. پس له هغه ورته پيغمبر دعا وکړه او د ثعلبه په اوزو کښي دومره برکت پيدا شو چه مجبور شو د مديني نه د باندې کلي ته ووزي د ثعلبه په اوزو او مال کښي نور هم دومره زيات والی راغی چه د جمع او جمعی لمونځ تري پاتي شو او مال ته ئي مخه شوه.

څه موده وروسته چه د پيغمبر (ص) لخوا د زکات غونډولو عاملين ورغله بالاخره ئي د زکات له ورکولو نه انکار وکړ او د غه خبر رسول الله(ص) ته راورسيده چه دري ځله ئي وويل (ويح ثعلبه) افسوس دی د ثعلبه په حال او دا آيتونه هم د همده په باب نازل شول. د ثعلبه خپلوانو چه د غه خبر ثعلبه ته وروورهغه په اکراه سره د پيغمبر (ص) حضور ته د زکات له مال سره راغی خو پيغمبر د هغه زکات قبول نکړ او ثعلبه د شرم او عار په وجه آه و فرياد شروع کړ او په سرئي خاوري باد کړي خو دا هر څه د ظاهري بدنامی د پاره و او په زړه کښي ئي نفاق پټ و ځکه چه ده زکات لکه جزيه ګڼله.

وروسته د پيغمبر (ص) له وفاته ثعلبه چه د زکات مال ابوبکر صديق (رض) ته راوړ هغه هم رد کړ او وروسته تر هغه عمر فاروق (رض) هم د هغه زکات مردود وګاڼه او دغه راز بډای له اسلامی جامعي نه طرد شو.

په اسلام کښي که په صريح ډول طبقاتي تيټ وپاس په همدغه نامه نه وي ردشوي په اقتضائي ډول ئي په دې آيتونو کښي دغه راز نظام غندلی او رد کړيدی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضْعِفُ طَائِفَةً مِّنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْنَاءهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِي فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ- القصص آ:۴) هرګوره فرعون تکبر وکړ په ځمکه کښي او وئي ګرزاوه دځمکي اهل طايفي طايفي چه ضعيفه ئي کړه يوه طايفه ترينه وژل ئي دهغوي زامن او ژوندي ئي پريښودي دهغوی لوني، هرګوره ۇ دی له مفسدانو څخه. غوښتل موچه احسان کيږدو په ضعيفانو باندي په ځمکه کښي او وګرزوو دوی پيشوايان او وګرزوو دوي وارثان (دفرعون دملک) او ځای ورکړو دوی ته په ځمکه کښي او وښيو فرعون او هامان ته او ددوی لښکرو ته دبني اسرائيلو له لاسه هغه عذاب چه فرعونيان ترينه ويريدل.

دا آيتونه دا راښيي چه خدای دا نه خوښوي چه څوک خلک طايفي طائفي کړي او يوه ضعيفه او ذليله کړي لکه فرعون چه بني اسرائيل همدغه شان کړه او خدای ورته موسی پيدا کړ. که څوک يوه طايفه ټيټوی او لاندي کوي ئي او نور لوړوي نو الهی سنت هغه ضعيفان قوي کوي او لوړه ممتازه طبقه پرې تباه کوي. په همدغه اساس په صدر اسلام کښي دحضرت عثمان (رض) تر خلافته په اسلامي جامعه کښي طبقاتي ټيټ او پاس نه و او اسلامي سياست داجتماعي عدالت او مساوات په بناء دبرتری او کهتری احساس محوه کړی ؤ.

که چيري اوس هم اسلامي اصول او اساسونه په يوه جامعه کښي تطبيق شي د طبقاتي تضاد دپاره مجال نه پيدا کيږي. په اسلام کښي حاکمه طبقه هم په خلکو حاکمه نه وه بلکه دخدای د احکامو مجريه قوه وه. د اسلام خليفه دربان او پاسبان نه درلود نه دربار و نه درباري جاه وجلال. نا اشناسړی دظواهرو له مخي دخليفه او دبل سړي فرق نشو کولی، بشري تاريخ د اسلامي خلافت نظير په بل هيڅ نظام کښي نشي ښودلی.

عمر ابن الخطاب (رض) خو پريږده دهغه ثاني عمر ابن العزيز هم ثاني نلري. دحضرت ابوبکر (رض) او حضرت علي کرم الله وجهه حال خو هم هر چاته معلوم دی چه اجتماعي اقتدار ئي لکه يو ستر امانت وګاڼه او هيڅکله ئي دخپل شخصي او نفسي خواهشاتو دپاره استعمال نکړ او زعامت ئي دمثل اعلی په حيث راتلونکو زمانو ته تاريخي يادګار پريښود.

هغه اسلامي جامعه چه حضرت محمد (ص) ئي باني او معمار و او خپلو خليفه ګانو ته ئي دامانت په ډول پريښوده اساسونه ئي دادي:

مساوات:

د اسلام په اجتماعي اصولو کښي يو مهم اصل مساوات دی ځکه ئي عرب او عجم تور او سپين مساوي ګڼلی او انساني کرامت ئي دهربني ادم دپاره يو شان منلی دی.

څه شی چه په دغه کرامت کښي زياتوالی راولي هغه تقوی ده او بس. د اسلام لوی رهبر حضرت محمد (ص) دوه ځله يو ځل په سوره کهف (آ: ۱۱۰) او بل ځل په سوره فصلت (آ: ۶) کښي دخدای له لوري مامور شوی چه خلکو ته ووايي: (انما أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَى إِلَيَّ) زه هرګوره تاسو غوندي بشريم وحی راته راځي. يعني بي ليدنه چه دالهي وحی په وسيله مي معرفت نصيب کيږي نو رنو تاسو غوندي يو بشريم او له تاسو نه امتياز نلرم.

په همدغه اساس به پيغمبر (ص) په هغو موارد و کښي چه وحی به نه وه موجوده دخپلو اصحابو رايه غوښتله او خپله رايه به ئي هم ښکاره کوله که دده رايه به په اقليت کښي وه دهغوی په رايه به ئي عمل کاوه او خپلي رائي ته ديوه فرد له رائي نه په زيات اهميت نه و قايل.

په عمل کښي هم رسول الله (ص) په دسته جمعي چارو کښي له نورو سره مساوي برخه اخيسته که مسجد به ئي جوړاوه خپلو اصحابو سره به ئي تيږي او خاوري راچلولي که دغزا دپاره به ئي خندق کينوده دهغوی په شان به ئي کلنګ واهه او خاوري به ئي ايستلي، په غزاګانو کښي به ئي عملاً برخه اخيسته او دجنګ په ميدان کښي له هرچانه زيات صابر و.

له شاقه خدماتو نه ئي ډډه نه کوله او په معيشت کښي ئي برخه له نورونه خواره وه، خپل نفس ئي ډير خوار ساته تن اسائي ئي په ځان حرامه کړي وه. په داسي فرش به ځملاسته چه تغمي به ئي دده په مبارک وجود کښي ښکاره ګندي وي. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اربشو په ډوډۍ به ئې هم نس نه مړاوه او ډېرلږ وخت د پاره به ئې هم په کورکښې ددنيا مال دومره نه ساته چه موقتاً په بډايانو کښې حساب شي.
دغنيمت او د (فئي) مالونه به ئې په خلکو ويشل او ډېرخه به ئې يو اوبل ته ورکول خو په خپله به ئې شپه په لوږه تيرو له يعني په دغه برخه کښې ځانته په مساوي حق هم نه و قايل.
په دنيا کښې به هيڅ داسې مشر يا رهبر نه وي تيرشوی چه خپلو پيروانو سره په هرکارکښې ديوه کارګرپه حيث عملاً شريک او سهيم وي او دمالونو په ويش کښې بې برخې يا دډيري لږې برخې خاوند وي.
درسول الله (ص) دغه رويه او دده نور اخلاق اوصفات په تربيوي ډول دومره موثر و چه دده په اصحابو کښې ئې ترډيره وخته عميق روحي نفوذ مشهود و.
ترده ډير وروسته داسلام ددوهم خليفه حضرت عمر (رض) په خلافت کښې ديوه يهودي دعوی په حضرت علی کرم الله وجهه باندي خليفه ته وړاندی شوه هغه حضرت علي احضارکړاو د يهودي په څنګ کښې ئې دفيصلې دپاره ودراوه ځکه چه په اسلام کښې دمساوات او عدالت تقاضا همدغه وه چه مدعي او مدعي عليه مساوي وګڼل شي او څنګ په څنګ ودريږي که څه هم يو حضرت علي دحضرت محمد (ص) دتره ځوی او ځوم وي او داسلام دپاره ډير زيات خدمتونه کړي وي اوبل يهودي وي چه له اسلام سره ټينګ عناد لري.
کله چه حضرت عمر (رض) له يهودي سره خبرې کولې ديهودي اصلی نوم ئې واخيست او چه حضرت علی کرم الله وجهه ته ئې خطاب کاوه نو دابوالحسن په نامه ئې يادکړ په دغه وخت کښې دحضرت علي په وچولي کښې دغضب آثار وليدل شوه ځکه حضرت عمر (رض) ورته وويل:
په دې خوابدی ئې چه دعدالت په محضرکښې له يوه يهودي سره په مساوي ډول ولاړئې. حضرت علی کرم الله وجهه وويل:
نه داسې نه ده بلکه په دې وجه متاثريم چه دمساوات داصل رعايت دې ونکړ زه دې په کنيه نامه ابوالحسن يعني دحسن پلار وبللم اويهودي دې په خپل نامه يادکړ يعني زما احترام دې له هغه نه زيات وکړ. حضرت عمر (رض) په ځواب کښې ورته وويل: داکار دعادت له مخې شويدی تاته معلومه ده چه ماهميشه ته دابوالحسن په نامه يادکړی ئې او اوس هم ستا همدغه نوم عادتاًخولی ته راغی زما قصد دا نه و چه دمساوات اصل له پښولاندې کړم. پس له هغه حضرت علی کرم الله وجهه متسلی شو.
درسول الله (ص) په زمانه کښې چه قريشو ځانونه له نورونه ډير پورته ګڼل اومريان او موالي ئې ډير حقير او ذليل ګڼل رسول الله (ص) دخپلې عمې لور (زينت بنت جحش) زيدبن حارثه ته په نکاح کړه چه دده له مواليوڅخه و او په جزيرة العرب کښې دغه کارله عرف او عادت نه بيخي مخالف و او هيچائې توقع نشوه کولی له دغه حساسيت سره محمد (ص) په دغه ازدواج داسلامي مساوات اصل معراج ته ورساوه چه يولوی انقلابي حرکت ورته ويلی شو.
کله چه رسول الله (ص) دمهاجرينو او انصاروترمنځ د ورورولۍ (مواخات) تړون کاوه نو خپل تره حمزه (رض) ئې له خپل مولی زيد سره ورور وګرزاوه او ابوبکر (رض) ئې له خارجة ابن زيد سره د ورورۍ په تار وتاړه.
حضرت عمر(رض) داسلام دوهم خليفه چه په اسلامي سنتو ډير ټينګ و دمساوات رعايت ئې په ډير اهتمام کاوه. يوه ورځ چه دی په مکه کښې ګرځيده وئې ليده چه خدمتګاران ولاړدي او سرداران په ډوډۍ ناست دي ځکه ئې په قهرسردارانو ته وويل: څه وجه ده چه څوک ځانونه له خپلو خدمتګارانو نه غوره ګڼي او سمد لاسه ئې خدمتګاران له سردارانو سره په ډوډۍ کښينول.
ده دمساواتو لحاظ دومره ساته چه دقحط په کال چه په (عام الرماده) شهرت لري او غوړي پکښې چاته نه رسيده ده هم دغوړيوله خوراک نه ځان پرهيزکړاو دنورو په شان به ئې تيل خوارہ.
دتيلو خوراک دی مريض کړاو پوستکی ئې تور واوښت دغه کارته ترهغه وخته ده دوام ورکړ څو چه په بازارکښې غوړي ډيرشوه اوهرچا اخيستلی شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدغه خليفه (حضرت عمر (رض))يوه ورځ يو سړی اويوه ښځه د زنا په حال کښې وليدل او قصدئې وکړچه په هغوی باندې شرعي حد جاري کړي مګر ددې کار د پاره شاهدان په کار و او شرعي اثبات ئې غوښته. حضرت عمر (رض) بې له دينه چه د هغوی نوم واخلي اصحابو ته وويل: که خليفه څوک د زنا په حال کښې پخپلو سترګو ووينې ايا کولی شي چه په هغوی حد جاري کړي. حضرت علی ورته وويل: که ته د هغوی نوم واخلي او بيا د خپلې ادعا د اثبات د پاره څلور شاهدان تيرنکړې نو په تا باندې (حد قذف) جاري کيږي. يعنی پدې کار کښې ته چه خليفه يې او يو بل سړی څه فرق نلري او مساوي ياست. هر کله چه هغه وخت نور شاهدان هلته حاضر نه و خليفه ونکړی شو چه يوازې د خپلې مشاهدې له مخې په هغوی حد جاري کړي او نومونه ئې افشا کړي.

مشوره:

پس له وحی نه د اسلامي نظام اساس مشوره ده. رسول الله صلی الله عليه وسلم د خدای له لوري ماموريت درلود چه د دغه اصل رعايت وکړي او په هغو مواردو کښې چه وحی نه وي موجوده د مومنانو په رايه کار وکړي نه دا چه خپله رايه معتبره وګڼي او خپل فکر په نورو تحميل کړي.

د هجرت په دريم کال چه قريشو درې زره لښکر مجهز کړ او مدينې ته ئې نژدې د احد د غره په لمنه کښې خپلې خيمې ودرولې چه په مدينه حمله وکړي، رسول الله (ص) د دغه جنګ د طرز او طريقې په باب د خپلو اصحابو مشوره او نظريه غوښته.

ده خپله رايه داوه چه له قريشو سره په مدينه کښې مقابله وکړي چه دوی په محفوظو ځايونو کښې وي او قريش په لارو کوڅو کښې د مسلمانانو له ضربو لاندې وي.

د منافقانو رئيس عبدالله ابن ابي چه د لو مړی ځل د پاره د مشورې حق ورکړی شوی و هغه هم همدغه مشوره ورکړه نور مسلمانان چه په ډير جوش او خروش کښې و د هغوې رايه داوه چه له مدينې نه د باندې احد ته نژدې وجنګيږي او خپل شجاعت په ميدان کښې وښيي.

د اکثريت فيصله همدغه وه او د همدغې فيصلې په اساس پيغمبر (ص) له زروتنو سره له مدينې نه د احد لورته روان شو او په لاره کښې عبدالله بن ابي له خپلو درې سوه تنو سره په دې دليل د اسلام له لښکر نه بيل شو چه زما مشوره ونه منل شوه نوزه هم په جنګ کښې برخه ناخلم. پيغمبر (ص) له اوه سوه تنو سره د جنګ ميدان ته ورغی د جنګ نقشه ئې پخپله ترتيب کړه او صفونه ئې برابر کړه. هلته ئې وليده چه له يوې درې نه د ښمن حمله د اسلام د لښکر په ساقه امکان لري ځکه ئې پنځوس تنه غشي ويشتونکي د عبدالله بن جبير له امر لاندې د يوه مهم ځای په ساتلو موظف کړه چه د ښمنو د احتمالی هجوم مخه ونيسي. په دوی باندې ئې ډير تاکيد و کړچه مسلمانان غالب شي او که مغلوب تاسو به له دغه ځايه حرکت نه کوئ ځکه چه زمونږ بريا ليتوب په همدغه ځای پورې تړلی دی.

کله چه جنګ شروع شو او د اسلام مجاهدينو لکه: ابو دجانه، حضرت علي او نورو خپل زيات شهامت وښود په قريشو کښې تزلزل پيدا شو او تيښته ئې اختيار کړه. مجاهدينو دغه وخت د غنميت مالونو په غونډولو شروع وکړه غشو ويشتونکو چه دغه حال وليد د هغه ځای ساتنه ئې بی ضرورته وګڼله او د غنايمو په هڅه کښې شوه عبدالله ابن جبير له يو ولسو تنو سره هلته پاتې شو او نور لاړل په دغه وخت کښې خالد بن وليد چه لا په اسلام نه و مشرف شوی له دوو سوو او پنځو سو سپرو سره ئې د درې لخوا هجوم راووړ، عبدالله ابن جبير له خپلو لږو ملګرو سره په شهادت ورسيده او مهاجمينو د شا له خوا په مجاهدينو حمله ورووړه. هغه قريش چه د جنګ له ميدانه تښتيدلي و چه د دغه عقبي حمله ئې وليده بيرته راوګرزيدل او مسلمانان د غلفت په حال کښې له دوو خوا محاصره شوه.

ډير مسلمانان شهيدان شول او د رسول الله (ص) مبارک مخ د (ابی قميه) د تيرې په شديد ګذار زخمی شو او يو غاښ ئې هم تلف شو. رسول الله (ص) په ځمکه راپريووت او په دغه وخت کښې د رسول الله (ص) د وژل کيدو او اوازه خپره شوه، مسلمانانو خپل حواس بايلوده او مضطرب شوه چه رسول الله (ص) دغه وخت په لوړ اواز وويل: (اِلَيّ عِبَادَاللهِ اَنَا رَسُولُ اللهِ) د خدای بندګانو ماته راشئ زه يم د خدای رسول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې غږ په اورېدو نوې حوصله راپيدا شوه او ډېرش تنه اصحاب د رسول الله (ص) شاوخوا راټول شوه او په ډېر شدت ئې مدافعه شروع کړه او مشرکان ئې تيت وپرک کړل.
دغه د ميدان جنګ چه ډېرلږ مسلمانان له ډېر زيات مجهز لښکر سره مقابل شوه او له ابتدا نه د رسول (ص) د رائې په خلاف له مدينې نه بهر شروع شو مسلمانانو ته ئې ډېر لوی تاوان ورساوه او د رسول الله (ص) تره حمزه غوندې مهم شخص پکښې هم شهيد شو. ددغې ماتې اصلي علت هماغه نافرماني وه چه غيشو ويشتونکو د رسول الله (ص) له ډېر تاکيد سره هم هغه اهم ځای پرېښود او په غنيمت پسې لاړل.
د احد په غزا کښې د پيغمبر درايې په خلاف د مدينې نه بهر جنګ کول او بيا د ده د موکدامر نه سرغړول او سنګر پرېښودل ښائي چه پيغمبر د مشورې غوښتلو او منلو څخه بېزاره کړی وي ځکه ورته الله تعالی په دغه حال کښې هم داسې ارشاد کوي: (فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ آل عمران آ:۱۵۹) يعنی ددوی له ګناه څخه تېرشه او بخښنه ورته وغواړه له دوی سره په کارکښې مشوره کوه او چه عزم دې وکړنو بيا په خدای توکل لره.
له حضرت علی کرم الله وجهه څخه روايت دی چه له رسول الله (ص) نه پښتنه وشوه چه عزم څه شی دی هغوی وفرمايل: (مُشَاوَرَةُ اَهلِ الرّاْيِ ثُمّ اِتِبَاعُهُم ابن کثير) يعنې د رائې خاوندانو سره مشوره کول او بيائې پيروي کول عزم دی.
له دې پورته توضيح څخه به دا مطلب ډېر ښه ځرګند شوی وي چه قرآن کريم د مشورې د ناکامی او مشاورينو د غلطی اونافرمانی په صورت کښې هم يو لوی پيغمبر بيا په مشوره غوښتلو او منلو مؤظف کوي.
د قرآن کريم دا آيت: (وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ –الشورىٰ آ:۳۸) له هغو کسانو نه د خدای رضامندي ښيي چه کارئې مشوره کول وي او له مشورې نه کار اخلي.

عدالت:

د اسلام عدلي اوقضايي برخه د اجتماعي نظام په حيث د انسان سر او مال، کرامت اوحريت مصئون ګڼي او د حقوقو حفاظت ئې کوي. د ظلم اوضرر مخه نيسي، فتنه او فساد محکوموي، جنايت او خيانت، فحشا او منکر د جزاء وړبولي او عدالت د شرعي احکامو په کامل اوصحيح تطبيق تامينوي.
په اسلامی شريعت کښې د جرايمو سزاګانې معلومې دي د اسلام اولوالامرحاکم اوقاضی مکلف دی چه د خدای احکام د عدل او انصاف له مخې تطبيق کړي او په دغه کارکښې د ضعيف او قوي، د خپل او پردي، د مسلم او غير مسلم هيڅ فرق ونکړي.
په دې آيت شريف کښې: (لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ -سوره الحديد آ:۲۵) الله تعالی فرمايي په تحقيق سره مو رسولان استولی، له ښو ښانو سره او له دوی سره مو کتاب او ميزان هم واستاوه چه خلک په عدل او انصاف قايم شي. په بل آيت شريف کښې وايي: (إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُكُمْ أَن تُؤدُّواْ الأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ النَّاسِ أَن تَحْكُمُواْ بِالْعَدْلِ -سوره النسا آ:۵۸) يعنی خدای پاک تاسو ته امرکوي چه امانتونه ئې اهل ته وسپارئ او کله چه د خلکو ترمنځ حکم کوئ په عدل حکم وکړئ.
خلک عامه کلمه ده او په مسلمانانو پورې څه اختصاص نه لري، لکه چه د مخه وويل شوه د حضرت محمد (ص) رسالت د ټولو خلکو دپاره دی که چا د اسلام دين قبول کړی وي او که نه ئې وي قبول کړی په هر دين چه وي اسلام ئې د بشري کرامت او انساني حقوقو په لحاظ له نورو سره مساوي ګڼي او د عدالت په محضر کښې هيڅ راز تبعيض او امتياز نشته، همدغه وجه وه چه د اسلام د وهم خليفه ديوه يهودي په دعوي کښې حضرت علی له يهودي سره ځنګ په ځنګ ودراوه او عادلانه فيصله ئې صادره کړه.
د رسول الله (ص) په زمانه کښې چه د مخزومي قبيلې ديوې عزيزې کورنۍ يوې ښځې غلا وکړه او په شرعي حد محکومه شوه خپلوانو ئې د خاندانې او قبيلوي پت ساتلو په غرض اسامة بن زيد ته راغله چه رسول الله (ص) ته شفاعت وکړي چه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه ښځه د شرعي حد له اجرا څخه معافه کړي اسامة که څه هم رسول الله (ص) ته ډير مقرب وخوږچه دا خبره ئې ياده کړه دخدای رسول (ص) زيات متاثر شو او دمنبر په سرئې په خپله خطابه کښې وفرمايل پخواني قومونه ځکه هلاک شول چه په دوی کښې به که شريف دجرم مرتکب شو شرعي حد پرې نه جاري کيده او که خوار وغريب به جرم وکړ نو قانون به پرې تطبيق شو. دخدای په نامه مې قسم چه که زمالور (فاطمه) غلا وکړي نو هم به شرعي حد پرې جاري کوم د پيغمبر دغه وينا پدې اساس وه چه دی د الله تعالی له لوري په موکدو امرونو دعدالت په قايمولو مامورو او دغه ماموريت ډير مهم او جدي و.

دا آيت شريف:(وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءهُمْ وَقُلْ آمَنتُ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ مِن كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْـنَكُمُ - سورت الشورى آ:۱۵) پيغمبرته اجازه نه ورکوله چه له الهی امرنه سر وغړوي او د عدالت په ځای کښې د خلکو د خواهشاتو تابع شي. په دې آيت شريف کښې الله تعالی پيغمبر ته وايي: په هغه څه مسقتيم اوسه چه امر درته شوی ددوی دغوښتنو پيروي مه کوه او ووايه ! ما په هغه کتاب ايمان راوړی چه دخدای له لوري نازل شوی او زه ماموريت لرم چه په تاسو کښې عدل قايم کړم د عدالت قايمولو امر ټولو مومنانو ته متوجه دی او يوه ايمانی وظيفه ګڼل شويده.

په سوره مايده کښې دا آيت شريف: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ كُونُواْ قَوَّامِينَ لِلّهِ شُهَدَاء بِالْقِسْطِ وَلاَ يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلاَّ تَعْدِلُواْ اعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى — المائده آ:۸) مومنان په مجموعي ډول مخاطب کوي او ورته وايي. اوسئ دخدای دپاره قيام کوونکي او په عدل او انصاف شهادت ورکوونکی.

دقوم دښمنی دې باعث نشی چه له عدالت څخه مووا ړوي، عدل او انصاف وکړئ عدل تقوی ٰته نژدی دی.

همدارنګه: (وَأَوْفُواْ الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ الانعام آ:۱۵۲) هغه الهی حکم دی چه هرمومن په پيمانه او تله کښې په انصاف کولو او دعدالت په خيال ساتلو مکلف کوي.

په يو بل آيت شريف کښې مسلمانان په وينا او خبرو کولو کښې د عدل او انصاف په رعايت مامورشويدي لکه چه وايي: (وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُواْ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى الانعام آ:۱۵۲) يعنی په وينا کښې عدالت کوئ که څه هم محکوم عليه ستاسو خپلوان وي.

په بل آيت شريف کښې وايي: (كُونُواْ قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاء لِلّهِ وَلَوْ عَلَى أَنفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالأَقْـرَبِينَ النساء آ:۱۳۵) يعني په عدالت او انصاف قائم اوسئ او دخدای دپاره شاهدي اداکړئ که څه هم ستاسو دځان په ضرر يا ستاسو دمور او پلار يا ستاسو دخپلوانو په ضرر وي.

رسول الله (ص) وايي: (اِنَّ اَحَبَّ النَاسِ اِلَی اللهِ يَومَ القِيَامَةِ وَاَقرَبَهُم مِنهُ مَجلِساًاِمَامٌ عَادِلٌ وَاِنَّ اَبغَضَ النَاسِ اِلَی اللهِ يَومَ القِيَامَةِ وَاَشَدَّهُم عَذَاباًاِمَامٌ جَابِرٌ-الشيخان والترمذی) يعنی په خلکو کښې خدای ته دقيامت په ورځ ډير محبوب او ډېر نژدې عادل امام دی او په خلکو کښې خدای ته ډير مبغوض دقيامت په ورځ او په شديد عذاب ګرفتار ظالم امام دی.

فردي آزادي:

فردي آزادي هم د اسلام د اجتماعي نظام مهم اصل دی چه اسلامی جامعه پرې اتکالري.

په اسلام کښې مطلقه حکومت او مستبد نظام شرعي جواز نلري. د اسلام اولوالامر په هر نامه چه وي مکلف دي چه د اسلامی احکامو او اسمانی قانون مطابق حکومت وکړي او شرعی احکام نافذ کړي.

په هغو موارد و کښې چه شرعي احکام نه وي موجود هلته به د مشورې او شورائي نظام په اساس هغه قوانين تطبيقوي چه خلکو منلی او وضع کړي وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هر کله دفرد دپاره دفکر او عقیدې آزادي اسلام تضمین کړیده او دحق دظهار او صحیح انتقاد حق ئې هرچاته ورکړیدی نو ددغه اصل په خلاف شورائي قانون هم نشی وضع کیدی. په اسلامی نظام کښې داحق هرچاته حاصل دی چه اولو الامرته هم دښو چارو توصیه وکړي او دبد و چارو له اجراڅخه ئې منع کړي. په همدغه اساس د اسلام لومړی خلیفه حضرت ابوبکرصدیق چه درسول الله (ص) دوفات څخه وروسته دخلکو له خوا دخلافت لپاره وټاکل شو په لومړی خطبه کښې ئې داسې وویل:

اې خلکو زه ستاسو په خوښه ستاسو دچارو متولی شوم زه له تاسو څخه بهترنه یم او تاسو غوندې یو شخص یم که زه دحق پیروو م ماسره مرسته وکړئ که مو ولیدم چه په باطله روان یم په سمه لارمې برابر کړئ. زما اطاعت تر هغه وخته کوئ چه زه دخدای په لار سم یم که هر کله مې دخدای له امره سرو غړاوه زما اطاعت بیاپه تاسو لازم ندی.

وروسته ترده چه حضرت عمر (رض) ددوهم خلیفه په حیث انتخاب شو په خپله خطبه کښې ئې خلکوته داسی وویل: که زه موبې لارې او کوږ ولیدم په سمه لارمې برابر کړئ. په دغه وخت کښې یو تن له مسلمانانو څخه راپاڅید توره ئې له تیکې راوویسته او خلیفه ته ئې وویل: که ته له سمې لارې منحرف شوې په دې توره به دې سمو و.

حضرت عمر ډیر خوښ شو او دخدای شکر ئې په ځای کړ چه په مسلمانانو کښې داسې کسان شته چه خلیفه په توره سمې لارې ته برابروي او نه ئې پریږدي چه له حق او عدالت نه انحراف وکړي. همدغه خلیفه چه له رعب او هیبت نه ئې سرکشان او ظالمان لکه پانه ریږ دیدل په ځان باندې ئې دانتقاد او اعتراض لاره نه وه تړلې او دحق او ریدلو ډیره لویه حوصله ئې لرله.

یوه ورځ چه دده دغنیمت مالونه ویشل دغنیمت په مالونو کښې یو ډول یمانی څادرونه هم وچه هرچاته یو یو څادر ورسیده په دغه جمله کښې حضرت عمر (رض) او دده ځوی عبد الله ته هم یو یو څادر ورپه برخه شو ، هر کله چه دخلیفه قدو قامت لوړو او یو څادرئې دلباس دپاره نه رسیده ځوې ئې خپل څادرهم ده ته ورکړ چه لباس ئې پوره شی. بله ورځ چه خلیفه دغه لباس اغوستی و او دخطبې منبرته وخوت خلکوته ئې وویل: (اَیُّهَا النَّاسُ اسمَعُوا وَاَطِیعُوا) یعنی اې خلکو ! واورئ او اطاعت وکړئ. په دغه وخت کښې سلمان فارسی پاڅید اووئې ویل: (لَاسَمعَ لَکَ عَلَینَا وَلَاطَاعَةَ) یعنې نه ستا او روا نه درته اطاعت کوو. حضرت عمر (رض) وویل: ولې؟ دڅه دپاره. سلمان وویل: داالباس دې له کومه کړ ، یو څادر خوستا نه بسیده معلومه ده چه تاله نورونه زیاته برخه اخیستې ده او بې عدالتی دې کړی.

حضرت عمر (رض) خپل ځوی عبد الله ته وویل چه ددې خبرې ځواب ته ورکړه. کله چه عبد الله تو ضیحات ورکړه چه ماخپله برخه ده ته ورکړه چه لباس ئې پوره شي ، پس له هغه سلمان وویل اوس ستاخبرې اورو او اطاعت دې کوو.

له دغو مثالونو څخه معلومیږي چه په صدر اسلام کښې اسلامی جامعه څنگه وه او افرادو څومره او ترڅه حده آزادي درلوده.

په اسلام کښې دښو توصیه او له بدو څخه دمنع کولو حق هر مسلمان ته ورکړ شویدی یعنی (امر په معروف او نهی له منکر څخه) دیوه اجتماعي دیني اصل په حیث منل شوی او هر مومن مکلف دی چه بې لارې سړی په لارکړي او دښو رهبري ورته وکړي.

ددغه اصل له تطبیق څخه داسلام خلیفه گانو هم ځانونه مستثنی نه گڼل او دمسلمانانو دغه جرئت ئې دځان په مقابل کښې هم تقویه کاوه.

په خپله رسول الله (ص) هم دقرآن کریم دغه حکم یعنی امر په معروف او نهی له منکر څخه مسلمانانو ته په جدی توگه رسولی او دحق ویلو جرئت ئې پکښې روزلی و ، وائې چه دحنین له غزانه وروسته کله چه رسول الله (ص) غنم ویشل نو (مؤلفة القلوب) ئې هم په ځینو بخششونو خوشحاله کړه په دغه وخت کښې یوه تن ورته وویل: (اعدل یَا مُحَمَّدُ فَانَّکَ لَم تَعدِل)یعنې اې محمده عدالت وکړه تا عدالت ونکړ ، رسول الله (ص) څه ونه ویل هغه سړی خپله خبره بیا تکرار کړه ، داځل ورته پیغمبر (ص) وویل:

(وَیحَکَ فَمَن یَعدِلُ اِذَا لَم اَعدِلُ) یعنې افسوس دی ستا په حال که زه عدالت ونکړم څوک به ئې وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پیغمبر (ص) باندې دغه راز انتقاد مسلمانانو نبه ونه ګاڼه او غوښتل ئې چه هغه سړی تادیب کړي مګر رسول الله (ص) منع کړه او نه ئې غمښتل چه د دغسې ویناؤ ازادي سلبه کړي که څه هم مولفة القلوبو ته دغه ورکړه دوحې په اساس وه او چاپرې دانتقاد حق نه درلود.

دعقیدې آزادي په اسلامي جامعه کښې دهر چا حق ګڼل شوی اسلام څوک نه مجبوري چه خپله عقیده پرېږدي او اسلامی عقیده جبراً ومني.

په قرآن کښې راغلی دی: (لاَ إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ -البقره آ:۲۵۶) یعنی جبر او زور په دین کښې نشته په تحقیق سره هدایت او ګمراهی سره بېل شویدي. دهر چا خوښه هره عقیده خوښوي او په هر دین باقي پاتې کیږي.

په بل آیت کښې رسول الله (ص) ته خطاب کوي: (أَفَأَنتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُواْ مُؤْمِنِينَ -یونس آ:۹۹) آیا ته خلک مجبوروې چه مومنان شي.

له دې څخه معلومیږي چه الله تعالی دغه راز جبر نه خوښوي او په زور مسلمانول اسلامي طریقه نده. دحق اظهار او دچاپه ناوړه عمل انتقاد کول دیوه حق په حیث مومن ته نه دی ورکړی شوی بلکه دایماني وظیفې په حیث یو مکلفیت ګڼل کیږي او ګڼل شوی، سړی کولی شي چه له خپله حقه استفاده ونکړي او له خپله حقه تیرشي مګر خپل مکلفیتونه پرېښودی نشي او په وجایبو کښې اهمال یا غفلت جایز کار نه دی.

امر په معروف او نهی له منکر څخه:

په ښو چارو نورو ته امر کول او له بدو کارونو څخه منع کول یو موکد قرآني حکم دی چه مکرر راغلی او بیا بیائې توصیه شویده.

د دغه مهم اصل مراعات په اسلامي جامعه کښې حتمي دی او د وظیفې په حیث دهر مومن مکلفیت ګڼل کیږي. الله تعالی فرمائي: (وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاء بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ -سورت التوبه آ:۷۱) مومنان او مومناني یوله بله دوستان دي چه یو بل ته دښه کار امر کوي او له بدو څخه ئې منع کوي.

په دې وظیفه کښې نارینه او ښځې یو شان ماموریت او مکلفیت لري یعنی ښځه هم مکلفه ده چه بلې ښځې یا نارینه ته دښو توصیه وکړي او له بدو چارو څخه ئې راوګرزوي.

دامر معروف معنی یواځې لارښوونه او رهنمائی نده بلکه درهبری او دامرکولو مفهوم پکښې نغښتی دی لکه چه نهی عن المنکر کښې بدو ته په بد ویلو علاوه دممانعت او مخنیوي معنی پرته ده.

دقرآن کریم دا آیت شریف: (كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ -ال عمران آ:۱۱۰) اسلامی امت پدې پوهوي چه تاسو په ټولو امتونو کښې بهتر امت یاست چه دخلکو دپاره راایستل شوي ئي دنیکو کارونو امرکوئ اوله ناوړه کارونو نهی کوئ یعنی دنورو رهبري ستاسو په غاړه ده.

بل آیت دی: (وَلْتَكُن مِّنكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَأُوْلَـئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ -آل عمران آ:۱۰۴) باید له تاسو څخه یو جماعت وي چه نیکو کارونو ته بلنه وکړي په ښو کارونو خلک مامورکړي اوله بدو کارونوئې راوګرزوي اوهمدوی دي رستګاران اونجات موندونکي.

قرآن کریم چه دخدای صالح بندګان راښیي نو داسې ئې ستایي:

(يُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُوْلَـئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ -آل عمران آ:۱۱۴) ایمان لري په خدای او دقیامت په ورځ او امرکوي په ښو چارو، نهی کوي له ناوړو چارو او بیړه کوي په نیکو کښې اوهمدوی دي له صالحانو څخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حضرت محمد (ص) خپلو پيروانو ته د منکراتو (ناوړه اعمالو) په مخنيوي کښې وايي: (مَن رَاٰی منکم مُنکراً فلیُغَیّرَهُ بیَدِهِ فمَنّ لم یَستَطِع فبِلِسَانهِ فمَن لم یَستَطِع فبِقلبهِ وَهُوَ اَضعَفُ الایمَانِ -الشیخان) که له تاسو څخه کوم يوه د چا ناوړه عمل وليد په لاس دي منع کړي که دائې له لاسه نه کيده له خپلي ژبې نه دي کار واخلی که دائې هم نشو کولای په زړه کښې دي ترينه کرکه وکړي او ډير ضعيف ايمان همدغه دی.

د ظلم مخنيوی:

ظلم په خپل نفس وي که په بل انسان او که غيرله انسانه په بې ضرره حيوان باندي وي په اسلام کښې ډيربد ګڼل شوی او مجادله ورسره لازمه ده د ظلم مخنيوی او د ظالم لاس له ظلمه لنډول هغه لوی جهاددی چه اجرئې ډير زيات دی.

الله تعالى فرمايلي دي: (وَلاَ تَرْكَنُواْ إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُواْ فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ هود آ:۱۱۳) چاچه ظلم کړی ډير لږ ميل هم ورته مه کوئ چه اور به مو وسوزوي. هر کله چه ظلم کوونکی ته ادنی تمايل د سوزوونکی عذاب موجب دی له ظالم سره مرسته او د ظالم اطاعت به څنګه وي او په خپله د ظالم حال به څه وي؟

يو بل آيت شريف دی: (وَاتَّقُواْ فِتْنَةً لاَّ تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُواْ مِنكُمْ خَآصَّةً –الانفال آ:۲۵) ځانونه وساتئ له هغې فتنې نه چه يوازي ظالمانو ته نه رسيږي او په هغوی پورې اختصاص نلري يعنی نورو ته هم سرايت کوي او عموميت پيدا کوي. مطلب دا دی چه په يوه قوم کښې که څو تنو ظلم کړی وي او نورو اقلاً نصيحت هم ورته نه وي کړی او نه ئې خپله کرکه څرګنده کړې وي نو دغه فتنه يوازي ظالمانو پورې تخصيص نه پيدا کوي نورو ته هم خپله اندازه رسيږي.

حضرت ابوبکر صديق (رض) ويلي دي چه له رسول الله (ص) څخه مې اوريدلی دي چه ويل يې: (اِنّ النّاسَ اذا رَاٗوُالظّالمَ فلم یاخُذُوا علیٰ یدهِ اَوشکَ اَن یَعُمّهُمُ اللّٰهُ بعِقابٍ)معنی دا چه که خلکو وليده چه ظالم ظلم کوي او دوی ئې لاس ونه نيوه ژر ده چه عذاب ئې خدای دوی ته عام کړي.

دا هم د رسول الله (ص) قول دی: (مَن اَعانَ ظالِماً سَلّطَهُ اللّٰهُ عَلَیهِ) څوک چه له ظالم سره معاونت کوي هماغه ظالم پرې خدای پاک مسلط کوي.

دا هم نبوي حديث شريف دی: (اُنصُر اَخاکَ ظالِماً اَو مَظلُوماً) يعنی له خپل ورور سره مرسته وکړه ظالم وي او که مظلوم وي. اصحابو تپوس وکړ چه د مظلوم سره خو مرسته معلومه ده چه بايد له ظلمه نجات ورکړو او له ظالم سره به څنګه مرسته کوو؟

رسول الله (ص) ورته وويل: ظالم له ظلمه منع کول له ظالم سره مرسته ده.

ضعيفان د زورورو ظالمانو له منګلو خلاصول او له ظلم نه نجات ورکول د مسلمانانو وظيفه او وجيبه ده. مسلمانان د قرآني احکامو په مقتضی نشی کولی چه د مظلومانو له حمايت نه ځان وژغوري او بيطرفه پاتې شي.

په دغه باب کښې د دې آيت حکم ډير صريح دی: (وَمَا لَكُمْ لاَ تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاء وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَـذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا -النساء آ:۷۵)څه دي تاسو لره (يعنی په تاسو څه شوي) چه نه جنګيږئ د خدای په لار کښې او د مظلومانو او مغلوبانو په نجات کښې. (چه د دغه مغلوبان او ضعيفان عبارت دي) له نرو او ښځو او کوچنيانو څخه چه وآيي: اي پروردګاره ! وباسه مونږ له دغه قريي څخه چه اهل ئې ظالم دی. په يو بل آيت کښې په خپله مظلومانو ته اجازه ورکړ شوی چه مقابلې او مقاتلې ته واوزی او خپل انتقام واخلي: (أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ-الحج آ:۳۹)اجازه ورکړ شويده هغو ته چه (نور)له دوی سره جنګ کوي د دې لامله چه په دوی ظلم شويدی او الله د دوی په نصرت هم ګوره ښه قادر دی.

وګورئ د ظلم قبلول او ظلم ته غاړه ايښودل د اسلام په دين کښې نشته لکه چه په مسيحی دين کښې شته. د ظلم تحمل او په مظلوميت قانع کيدل د ظالم تبر ته لاستی ورکول دي چه د اسلامی اصولو خلاف ئې بللی شو. که مظلومان

(c) ketabton.com: The Digital Library

دظالمانو په مقابل کښې ډیر ضعیف وي او دمقابلې امکان نه وي موجود نو بیا مظلومانو ته په کار دي چه هجرت وکړي او په مهاجرت ځانونه دظلم له منلو څخه وژغوري.

دامطب پدي آیت کښې ډیرښه واضع دی: (إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلآئِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُواْ فِيمَ كُنتُمْ قَالُواْ كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الأَرْضِ قَالْوَاْ أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُواْ فِيهَا فَأُوْلَـئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَسَاءتْ مَصِيرًا - النساء آ:۹۷) هرآئینه هغه کسان چه روح ئې پرښتو(ملکو) قبض کړ پداسې حال کښې چه په ځانونو ظالمان و. وایې په څه حال کښې وئ وایې و مونږ ضعیفان په ځمکه کښې. وایې آیا نه وه ځمکه دخدای پراخه چه له خپل وطن څخه موهجرت کړی وای ددغې ګروه ځای دوزخ دی او دوزخ ډیره بده ماویٰ ده.

وګورئ ! هغه مظلومان چه له ظلم څخه هجرت نه کوی او په ظلم قناعت اوصبر کوي په خپل نفس ظالمان (ظالمی انفسهم) بلل شوي او دظالمانو ځای یعنې دوزخ ئې مرجع اوماویٰ ده.

دتجاوز اوتعدي په مقابل کښې مقابله بالمثل اسلامی تعلیم دی. الله تعالی وایې:

(فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُواْ عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ -البقره آ:۱۹۴) څوک چه تعدي وکړي په تاسو تعدي وکړئ په هغه باندې هماغسې چه په تاسوئې تعدي کړیده.

انتقام اخیستل او دبدوسزا ورکول د اجتماعي نظام دبقا اوقیام دپاره مهم اصل دی او قصاص چه یو شرعي حکم دی په همدغه اصل بناء دی. که دا اصل عملي نشي اوظلم اوتعدي جواز ولري دفساد مخنیوی نشي کیدی او امن او امان مختل کیږي.

دچا بدي ښکاره کول او عیبونه ئې څرګندول یعنی غیبت په اسلام کښې منع دی (ولا یغتب بعضکم بعضاً) مګر مظلوم ته داحق ورکړ شویدی چه دظالم بدي ښکاره کړي او په جهرورته بد ووایې:

(لاَّ يُحِبُّ اللّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوَءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلاَّ مَن ظُلِمَ -النسا آ:۱۴۸) نه خوښوي خدای د بدي خبرې څرګندونه مګر هغه چه پرې ظلم شویدی.

دظلم او ظالم په باب همدغومره بحث داثابتوي چه اسلام د ظلم قبلولو اجازه مسلمانانو ته نه ورکوي او په جدي ډول ئې دظالمانو مقابلې ته ولاړوي.

په اسلام کښې دانشته چه که چاپه یوه مخ په څپیړه ووهلې خپل بل مخ ور واړوه ځکه چه دا له ظلم سره معاونت دی.

دغه مسیحي تعلیم اسلام ردکړیدی اسلام البته دعفوې درس مسلمانانو ته ورکوي او ورکړی ئې دی خودعفوې معنی ظلم ته غاړه ایښودل او ظالمانو ته تسلیمیدل ندي که څوک دعجز او ناتوانۍ په وجه خپل انتقام نشي اخیستی او دظلم تحمل کوي عفوه نه ده بلکه مجبوریت دی. عفوه هغه څوک کوي چه دانتقام اخیستلو قدرت لري او دلاس بریدلو په صورت کښې لاس نیسي اوجانب مقابل له احسان لاندې راولي.

مرسته (تعاون):

په اسلامي جامعه کښې یوله بله ملګرتیا او دمرستې لاس ورکول هغه اساسي اصل دی چه په قرآن کریم کښې ئې په ډیر اهتمام بیابیا تاکید شوی او ډیر نبوي احادیث په دغه باب کښې موجود دي. الله تعالی فرمایي: (وَتَعَاوَنُواْ عَلَى الْبرِّ وَالتَّقْوَى وَلاَ تَعَاوَنُواْ عَلَى الإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ -المائده آ:۲) اومرسته وکړئ په نیکۍ اوتقوی کښې او مرسته مه کوئ په ګناه او ظلم کښې. دتعاون کلمه په مطلق ډول په مالي، فکري، لساني او بدني معاونتونو مشتمله ده چه سړی بایدله نورو نه هیڅ راز مرسته ونه سپموي یعني په ښه لاره کښې اوپه ښوچاروکښې.

که څوک په ګناه، تعدي یاتجاوز کښې له بل نه مرسته غواړي دا راز مرسته جایزه نده بلکه دهغه ایسارول اومنع کول له هغه سره مرسته ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په يوه حديث شريف کښې راغلې دي: (اَيُّمَا اَهلُ عِرصَةٍ اَصبَحَ فِيهِم اِمرَاءٌ جَائِعاً فَقَد بَرِئَت مِنهُم ذِمَةُ اللهِ تَبَارَکَ وَ تَعَالىٰ_المسند الامام احمد بن جنل).
ددي حديث شريف لنډ مطلب دادی چه پاک خدای له هغو خلکو څخه بيزاره دی چه په شاوخوا کښې ئې څوک په لوږه شپه سباکړي.
يوبل حديث دی: (مَن کَانَ مَعَهُ فَضلَ ظَهرٍ فَليُعِن بِهِ عَلىٰ مَن لَاظَهرَلَهُ وَمَن کَانَ لَهُ فَضلَ زَادٍ فَليُعِن بِهِ عَلىٰ مَن لَازَادَلَهُ_مسلم، ابوداود) ددي حديث په موجب هغه څوک چه پشتيبان اودسرېو قوت لري بايد له هغه چاسره مرسته وکړي چه بې کسه وي او هغه چه مالی قدرت لري بايد له نيستمنو سره کمک وکړي.
اسلامی امت په حقيقت کښې يو جسد دی چه بايد مشترک احساس ولري او ديوه غړي په درد ټول وجود متاثر شي.
دا مطلب رسول الله (ص) داسې افاده کړيدی: (مَثَلُ المُؤمِنِينَ فِي تَوَآدِّهِم وَتَرَاحُمِهِم وَتَعَاطُفِهِم کَمَثَلِ الجَسَدِ اِذَا اشتَکىٰ مِنهُ عُضوٌ تُدَاعىٰ لَهُ سَائِرُ الجَسَدِ بِالسّهرِ وَالحُمىٰ).
يعنې د مومنانو مثال د دوستۍ، اورحم او عاطفې په لحاظ لکه يو جسد دی چه ديو غړي په درد او نا رامۍ ټول وجود په درد او نا رامۍ مبتلا کيږي.

بنی آدم اعضای یکدیگرند — که در آفرنیش زیک جوهرند
چو عضوی بدرد آورد روزگار — دگر عضو ها را نماند قرار

دتعاون په برخه کښې د مالي مرستې سپارښتنه زښته ډيره شويده د مال انفاق او صدقه کول يعنې محتاجو او محرومو کسانو سره مالی مرسته او د خدای په لاره کښې مال ښندل د ايمان او اسلام ډير مهم رکن دی چه هم د زکات په صورت په بډايانو فرض دی او هم د خيرات او صدقاتو په ډول په صالحو اعمالو کښې ډير لوړ مقام لري.
علاوه پر زکات له خوارانو او غريبانو سره مالي مرسته ديوه حق په حيث د شتمنو په ذمه اېښودل شوی او يو ديني مکلفيت دی.
دا حديث شريف: (اِنّ فِی المَالِ حَقّاً سِوىٰ الزّکَاتِ- ترمذي)
دا مطلب ډير ښه ثابتوي چه سر بيره په زکات او ماسوی له زکات نه په مالونو کښې دفقيرانو او مسکينانو حق شته چه بډايان ئې بايد اداکړي؟
په قرآن کريم کښې هم د مالدارانو په مالونو کښې د سايل او محروم حق تثبت شوی دی.
الله تعالی د متقيانو او نيکانو په ستاينه کښې وايي: (وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ -الذاريات آ:۱۹) د دوی په مالونو کښې د سوالګرو او محرومو خلکو برخه وه، يعنې علاوه په زکات ئې دوی ته په خپل مال کښې برخه ورکړې وه په يوبل آيت شريف کښې وايي: (وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ - المعارج آ:۲۴) له دي آيت نه دمخه په نورو آيتونو کښې ويل شويدي چه د دوزخ اور هغه کسان غواړي چه شايي اړولی او اعراض ئې کړی، مالونه ئې جمع کړي او ساتلي دي...... له دغې جملې نه يو شمير خلک مستثنی کوي او په استثنا شوو کسانو کښې وايي: او هغوی چه په مالونو کښې ئې برخه معلومه ده د سوالګرو او محروم دپاره.
په دي دواړو آيتونو کښې د سائل او محروم دپاره برخه د حق په نامه دا ښيي چه شتمن د خپلو مالونو داسې مالکان نه دي چه نور ورسره شريک نه وي او د چا حق ورسره نه وي.
دا حق بايد شتمن او بډايان په داسې طريقه اداکړي چه احسان باړول او د تحقيرولو اذيت ورسره نه وي بلکه داسې وي لکه چه يو داين ته خپل دين اداکوي. دا هم د الله تعالی قول دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ لاَ تُبْطِلُواْ صَدَقَاتِكُم بِالْمَنِّ وَالأذَى -البقره آ:۲۶۴) اې مومنانو ! مه ضايع کوئ خپل خيراتونه په احسان بارولو او زړه ازارولو سره. دانفاق او صدقاتو په باب چه ډير زيات آيتونه په مختلفو مضمونونو نازل شوه مسلمانانو له رسول الله(ص) څخه پوښتنه وکړه چه څومره مال دخداى پاک په لار کښې نفقه کړو نو په ځواب کښې ئې داآيت نازل شو.

(وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ -البقره آ:۲۱۹) له تاسو څخه پوښتنه کوي چه څه نفقه کړي، ووايه هغه څه چه له حاجته زيات وي يعنی ضروري مصارف ځانته وساتئ اونور خيرات کړئ. که څوک له خپل ضروري حاجت نه زيات مال ذخيره کوي او دخوارانو ،غريبانو سره مرسته نه کوي نو هغوی ددی آيت دحکم لاندې راځي: (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ -التوبه آ:۳۴) هغه کسان چه ذخيره کوي سره او سپين زر او نه ئې نفقه کوي د خدای په لارکښې نو زيری ورکړئ دردناک عذاب.

له دې دوو آيتونو څخه دا استنباط کيدی شي چه د جاجت دخاوندانو له مرستې نه هغه څوک معافيت پيدا کوي چه له خپلو ضروري حوايجو څخه زيات څه نلري او په بډايانو کښې نه شميرل کيږي. هغه کسان چه دکفايت په اندازه څه لري دخيرات په ورکړه مکلف نه دي ځکه چه که دوي نوروته څه ورکړي په خپله په محتاجانو کښې حسابيږي او دنوروتعاون ته اړکيږي. که دغه مرسته وکړي نوبيا دپاک خدای ددې ستاينی وړگرځی چه فرمايي: (وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ –الحشر آ:۹) او مقدم گڼي نور په خپلو نفسونو که څه هم دوی فاقه وي، او هغه شی ته په خپله حاجت لري چه نوروته ئې د ايثار له مخی ورکوي. له ضعيفانو او محتاجانو سره مرسته فی سبيل الله جهاد گڼل شوی او دخدای په نزد ډير اجر لري. که دقرآن په ژبه پوه شو نويوه اړ او محتاج ته قرض حسن ورکول له خدای سره معامله گڼلی شويده: (وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا-الحديد آ:۱۸) قرض ورکړئ خدای ته قرض حسن. هرڅوک پوهيږي چه خدای بې نيازه دی او ځمکه، آسمانونه او عالمونه دده دي مگر هغه قرض چه مومن ئې مومن ته ورکوي خدای دغه قرض په ځان حسابوي اوبنده ته داسې ښيی چه خدای ئې پوروړی دی.

رسول الله(ص) ويلی دي: (انّ اللهَ عَزّوَجَلّ يَقُولُ يَومَ القِيمَةِ يَاابنِ ادَمَ مَرِضتُ فَلَم تَعدِنی ! قَالَ يَارَبِّ كَيفَ اَعُودُكَ وَاَنتَ رَبُّ العَالَمِينَ؟ قالَ: اَمَا عَلِمتَ اِنَّ عَبدِی فُلَانٌ مَرِضَ فَلَم تَعدهُ؟ اَمَا عَلِمتَ اَنَّکَ لَو عدتَهُ لَوَجَدتَنِی عِندَهُ؟ يَاابنِ ادَمَ ! اِستَطعَمتُكَ فَلَم تُطعِمنِی ! قَالَ يَارَبِّ وَكَيفَ اُطعِمُكَ وَاَنتَ رَبُّ العَالَمِينَ؟ قَالَ اَمَا عَلِمتَ اَنَّكَ اِستَطعَمَكَ عَبدِی فُلَانٌ فَلَم تُطعِمهُ اَمَا عَلِمتَ اَنَّکَ لَو اَطعَمتَهُ لَوَجَدتَ ذَلِکَ عِندِی؟ يَاابنِ ادَمَ اِستَسقَيتُكَ فَلَم تَسقِنِی !قَالَ يَارَبِّ كَيفَ اَسقِيتُكَ وَاَنتَ رَبُّ العَالَمِينَ؟ قَالَ اِستَسقَاكَ عَبدِی فُلَانٌ فَلَم تَسقهُ اَمَا عَلِمتَ اَنَّکَ لَو سَقَيتَهُ لَوَجَدتَ ذَلِکَ عِندِي-رواه مسلم) يعني الله تعالیٰ دقيامت په ورځ وايي اې بنيادمه زه مريض شوم ته پوښتني ته رانغلې. بينادم وايي اې زما ربه څنگه به پوښتني ته درغلی وای ته رب العلمين يی. خدای ورته وايی: ته خبرنه وی چه زما فلانکی بنده مريض شو او تائې پوښتنه ونکړه آيانه پوهيدی چه که دهغه پوښتني ته ورغلی وای زه به دې له هغه سره موندلی وای. ای بينادمه ! ما درڅخه طعام وغوښته اوتا طعام رانکړ، بنيادم وايي څنگه مې طعام درکړی وای اوته رب العلمين يې. الله تعالی وايي: آيا ته معلومه نده چه له تا نه زما فلاني بنده طعام وغوښته او تا ورنکړ آيا ته نه پوهيدې چه که طعام دې ورکړی وای هغه به دې له ماسره پيدا کړی وای. اې بنيادمه مادرنه اوبه وغوښتې او تا رانکړې ، بنيادم وايی اې ربه څنگه به مې اوبه درکړی وای اوته رب العلمين يی. الله تعالی وايي له تانه زما فلاني بنده اوبه وغوښتي اوتاورنکړې که تاهغه ته اوبه ورکړې وای هغه به دې له ماسره موندلی وای.

ددې حديث شريف په بنا ديوه اړ او محتاج غوښتنه په حقيقت کښې دخدای غوښتنه ده او له بيوزلو سره مرسته له خدای سره معامله ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خدای دشتوخاوندانو ته داسې امرکوي: (وَآت ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ - بنی اسرائیل آ: ۲۶) ورکړه دقرابت خاوندته دهغه حق اومسکینانو اومسافرته. یعنی خدای پاک دغه کسان دبډایانو په مال کښې دحق خاوندان ګڼلي او ددوی حق ترینه ددوی دپاره غواړي. که څوک دغه حق نه پرځای کوي د نورو دحق غاصب ورته ویلی شو.
په قرآن کریم کښې څوځله امرشویدی چه دخدای په لاره کښې مال وښندئ او دغه کار جهاد بلل شویدی مګر دغه مال ښندل دقرآن کریم په ژبه تجارت ګڼل شویدی لکه چه وایي:
(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنجِيكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ - الصف آ:۹ او ۱۰) اې مومنانو آیا دلالت وکړم تاسوته په داسې تجارت چه نجات درکړي له دردناک عذاب څخه.. ایمان راوړئ په الله اوپه رسول ئې او جهادوکړئ دخدای په لاره کښې په خپلو مالونو اوپه خپلو نفسونو داخیردی تاسو لره که پوهیږئ.
دغه مالي جهاد چه په حقیقت کښې ډیر ګټورتجارت دی په ظاهرئې که معامله له خوارانو، غریبانو، کونډو اویتیمانو یا پردیسانوسره ده په معنی کښې له خدای سره معامله ده او له خدای سره معامله دهر چاپه ګټه ده.
په یوه حدیث شریف کښې راغلي دي: (اَلسّاعِی عَلَی الاَرمِلَةِ وَالمِسکِینِ کَالمُجَاهِدِفِی سَبِیلِ اللهِ اَو القَایِمِ اللّیلَ وَالصَائِمِ النَهَار- شیخان والترمذی والنسائی) څوک چه سعی کوي دکونډې اومسکین په بهبود کښې داسې دي لکه فی سبیل الله مجاهد یالکه قایم اللیل او صائم النهار.
مطلب داچه دبیوزلو خدمتګاراودبینوایانو مرستیال له مجاهد ینو او هغوکسانو سره برابردی چه دشپې خدای ته په طاعت ولاړوي او د ورځې روژه وي.
دخیراوثواب کارونه ډیردي مګر دهغه شی انفاق چه سړي ته محبوب اوعزیز وي کامل خیردی. الله تعالی وایی: (لَن تَنَالُواْ الْبِرَّ حَتَّى تُنفِقُواْ مِمَّا تُحِبُّونَ - آل عمران آ:۹۲) یعنی هیڅکله به ونه مومئ دخیرکمال څوچه نفقه کړئ له هغه شی څخه چه درته ګران وي.
مطلب داچه دنیکۍ اوخیرکمال ته نشئ رسیدلی او دخدای رحمت، رضا او جنت نشئ موندلی ترڅوچه دخلکو په معاونت کښې له خپلو ډیروعزیزو او محبوبو شیانو څخه نفقه نکړئ. هغه محبوب شی غوره مال وي او که جاه اومنزلت.
ځینې خلک وي چه په خپلومالونوکښې ئې ځینې شیان زړه ته ډیر نژدې وي او ځینې داسې وي چه خپل جاه وجلال سره ئې ډیره مینه وي مومن باید هم قیمتی مالونه اوهم خپل انانیت دخلکو دخیردپاره قربان کړي چه دخیراونیکۍ کمال ته ورسیږي.
که یومعززسړی له یوه خوار او غریب یا مظلوم سره ګرځي او معاونت ورسره کوي ښائی چه په ظاهره دادځان دپاره حقارت وګڼي مګر دخدای په نزدلدې نه لوی عزت نشته اودبل دخیر دپاره ځان خوارول ډیر زیات اجر لري.
داسلام په ډیرواحکاموکښې دیوي ښې جامعې جوړول او له نورو سره تعاون او ملګرتیا اصلي منظوردی او دغه منظورپه اجمالي اوکلي ډول په دې آیت شریف کښې ډیرښه ځای شویدي:
(إِنَّ اللّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالإِحْسَانِ وَإِيتَاء ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاء وَالْمُنكَرِ وَالْبَغْيِ - سورت النحل آ:۹۰) په تحقیق سره خدای امرکوي په عدل اواحسان او دقرابت خاوندانوته په ورکړه اونهی کوي له فحشاء او منکر اوبغی څخه.
عدل او احسان داسې کلمې دي چه په ټولو ښیګڼوئې اطلاق کیدی شی اوټول مادي اومعنوي معاونتونه پکښې راتلی شی.
که دادوه کلمې په یوه جامعه کښې عملي شي ټولې بدبختۍ له منځه وړي او ټولې خوبنې یوې جامعې ته راوړي. له خپلوانو سره ښیګڼه په خاص ډول خپلوۍ ټینګوي او داتصال رشتې تقویه کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه فحشاء، منکر اوبغی ټول مفاسد او رذایل اومظالم احاط کوي او دغودرې شیونونه ځان ساتل دجامعې داصلاح او فلاح موجب ګرځي. دتعاون په باب داحدیث ډیر جامع او په هر راز مرستو حاوي دی.

(مَن نَفّسَ عَن مُسلِمٍ کُربَةً مِن کُربِ الدُنیَا نَفّسَ اللّٰهُ عَنهُ کُربَةً مِن کُربِ یَومَ القِیَامَةِ وَمَن یَسّرَعَلیٰ مُعسَرٍ یَسّصرَ اللّٰهُ عَلَیهِ فِی الدُنیَا وَالاٰخِرَه وَمَن سَتَرَ مُسلِماً سَتَرَهُ اللّٰهُ فِی الدُنیَا وَالاٰخِرَه وَاللّٰهُ فِی عَونِ العَبدِ مَاکَانَ العَبدُفِی عَونِ اَخِیهِ-عن ابوهریره_اخرجه مسلم) څوک چه لرې کړي له یوه مسلمان څخه ددنیا له غمونو یوغم لرې کوي خدای له هغه څخه دقیامت له غمونو نه غم. څوک چه اساني راولي په هغه چا چه په تنګسه کښې وي خدای پرې په دنیا او آخرت کښې اساني راولي.

څوک چه دمسلمان پرده وکړي خدای ئې په دنیا او اخرت کښې پرده کوي. الله تعالی له بنده سره معاونت کوي ترڅو چه بنده دخپل ورور معاونت کوي. پیغمبر (ص) هغه څوک په خلکو کښې بهترګڼي چه خلکو ته ئې ګټه او فایده رسیږي (خَیرُالنّاسِ مَن یّنفَعُ النّاسَ) په یوه بل حدیث شریف کښې رسول الله(ص) وایي: (اَلمُؤمِنُ الّذِی یُخَالِطُ النّاسَ وَیَصبِرُعَلیٰ اَذاهُم خَیرٌمِّنَ الّذِی لَایُخَالِطُ النّصاسَ وَلَایَصبِرُعَلیٰ اَذَاهُم عن ابن عمر-اخرجه ابن ماجه باسنادصحیح) هغه مومن چه خلکو سره ګډون کوي او دخلکو په اذیت صبر کوي له هغه چانه بهتر دی چه خلکو نه ګوښی اوسی او په اذیت ئې صبرنه کوي. مقصد داچه اسلام انزوا او ځاني نه خوښوي او له نورو سره ګډ اوسیدل غواړي. له نورو سره ګډ اوسیدل صبر او تحمل ته ضرورت لري.

دصبر توصیه په قرآنی آیاتو اونبوی احادیثو کښې ډیره زیاته راغلی ده چه داسلام مخالفانو او دښمنانو ترینه غلط تعبیرونه کړي او ویلی ئې دي چه داسلام دین دنورو ادیانو په شان داستعمارګرو او استثمار چیانو ګټه خپلو پیروانوته توصیه کړیده چه دبډایانو او دقدرت دخاوندانو په مظالمو صبروکړي او غلامی ته ئې غاړه کیږدي یعنی په دنیاکښې هر راز بد بختی او بې عدالتی په ځان ومنې او اجرئې په آخرت کښې له خدایه وغواړي. ددوي په عقیده داسلام دین خلک دجابرانو او ظالمانو اطاعت ته رابولي او په مظلومیت ئې قانع کوي. حال داچه دوی داسلام ضداسلام ګڼلی اود قرآن په واضحو اوصریحو احکاموئې سترګې پټې کړیدي. دوی دې ته نه دی کتلی چه حضرت محمد(ص) اودهغه خلیفه ګانو او نورو رښتینو پیروانو عملاً دجابرانو او ظالمانو په مقابل کښې څه وکړه او دجهادونو معنی څه وه؟

هغه صبر چه په قرآن کریم کښې ئې بیابیا توصیه شویده دظلم او ظالم په مقابل کښې دمقاومت اوثبات معنی لري چه باید د جهاد په میدان کښې وښودل شی او عزم و اراده قوي کړي.

دظلم ا و ظالم په مقابل کښې مو د مومن اومسلمان دریځ دمخه هم څرګند کړچه نه به په ځان ظلم قبلوی او نه به د بل مسلمان دمظلومیت تحمل کوي یعنی دبل مظلوم مرسته به هم کوي او دظالم لاس به له ظلم څخه لنډوي.

اوس راشئ چه دصبر کلمه په قرآن کریم کښې وګورو چه په څه معنی استعمال شویده او په څه منظور په مکرر ډول بیا بیا راغلی ده.

په سورة البقره کښې دا آیت: (وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاء والضَّرَّاء وَحِينَ الْبَـأْسِ آ:۱۷۷) دامعنی لري چه په سختیو، کړاوونو اودجنګ په میدان کښې صبر کوونکی اومیدان نه پرېښودونکی دنیکانو او صالحانو په ډله کښې خاص او ممتازمقام لري یعنی په جهاد کښې ثبات او مقاومت صبر دی. په بل آیت کښې:

(وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنكُمْ وَالصَّـابِرِينَ -محمد آ:۳۱) الله تعالی فرمایي: په تاسو باندې ازمیښت کوواو امتحان درنه اخلوچه ستاسو مجاهدین او صابران یعنی ثابت قدمه کسان له بې ثباته اوغیر مجاهدینو څخه ممتاز کړو.

وګورئ! صابر دمظلوم صفت نه دی د مجاهد صفت دی اودقهرمانی مفهوم پکښې نغښتی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه دصابرانو ذکر په دي آيتونوکښې: (كَم مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ – البقره آ:۲۴۹) (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ- الانفال آ:۶۵) دامطلب نورهم ډيرښه ثابتوي چه صابران هغه دي او خدای له هغو صابرانو سره دی چه دوی لږ وي خوله ډيرو سره جنګيږي.

صابران هغوته وائي چه شل تنه ئي په دوو سوو تنوبری مومي. صبر يعنی د ايمان قوت چه اقليت په اکثريت باندی غالب ګرزوی او د اسلام په تاريخ کښې ئي مثالونه کم نه دي په قرآن کښې صبر له عزم سره تړول شوی او د اولوالعزمو صفت ګڼل شويدی (فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُوْلُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ الاحقاف آ:۳۵) هغه قرآني تعليم دی چه دصبر مقام او منزلت ډيروي او د شجاعت او شهامت مظهر ئي ګرزوي.

سره له دي که څوک دصبر په معنی نه وي پوه شوی يائې ځان نه وي پوه کړی داسلام ګناه نه ده دفهم ګناه ده يا د عناد. په اسلام کښې که صبر دا ذيت او ضرر قبلولو په معنی راغلی لکه په تير شوي نبوي حديث کښې چه هغه څوک بهتر وګڼل شو چه له خلکو سره اختلا ط لري او په اذيت ئي صبر کوي نه هغه چه د اذيت نه د ځان ژغورلو په وجه له خلکو نه ګوښې ګرځی او منزوي کيږي.

په دغسي مواردوکښې داسلام مطلب دادی چه انسان بايد دومره زغم او حوصله ولري چه په اجتماع کښې ژوند وکړی شی او مو دماغه نه وي. هره جامعه که هر څومره خواږه ولري يو څه ترخه هم ورسره وي او د عسلومچی هم بې نيشه نه وي.

سړی بايد دجامعي د آزار په مقابل کښې دضرورت په اندازه زغم ولري او له صبر او حوصلي نه کار واخلي. په مصيبتونو کښې صبر او په خوښيو کښې صبر د اسلامی اخلاقو جز دي چه اجتماعی او بشري ژوند ورته ډير ضرورت لري او بيبخی بی صبره سړی په جامعه کښې ځای نشي نيولی. اسلام فردته داحق ورکوي چه په جامعه کښې تجلی وکړي او خپل فردي حقوق ، حيثيت او اعتبار وساتي مګر له جامعي نه د بيليدو او ګوښی کيدو اجازه نه ورکوي اونه ئي مرورتوب ته پريږدي.

له فرد نه هغه څه نه جوړوي چه له جامعي سره جوړ نه وي او جامعه ناجوړه کوي. فرد او جامعه که څه هم ظاهراً يو دبل مقابل ګڼل کيږي خو دامقابله دتور او سپين مقابله نه ده. که څوک وغواړي چه ديوي جامعي نوعيت او کيفيت ځانته معلوم کړي ودي ګوري چه جامعه له څنګه افرادو جوړه شويده يعنی د افرادو څنګه والی د جامعي په څرنګوالی کښې دخل لري. همدارنګه دافرادو په جوړلو کښې د جامعي جوړښت مهم عامل دی او معلومه ده چه څنګه جامعه، څنګه افراد جوړوي.

په همدغه اساس که څوک ځانته دامعلوموي چه اسلام څنګه جامعه جوړول غواړي ودي ګوري چه اسلام څنګه افراد جوړوي او د شخصيت په جوړولو کښې ئي کړنلاره څه ده او څه نقشه لري.

فرد جوړول:

په اسلامي نظام کښې فرد دحق خاوند ، د ارادي خاونداو دحيثيت وکرامت خاوند دی، ده ته يوازي د ژوند حق نه دی ورکړشوی ديت او عزت لرلو حق هم ورکړ شوی او توهين وتحقيرئي جرم وجنايت يا اقلاً قباحت ګڼل شويدی.

دی دمالکيت او مشروع فعاليت حق لري او دانتخاب او تصرف حق ورته حاصل دی چه هم فکر کولی شی او هم کارکولی شي، د نظام په جوړولو او دزمامدار په ټاکلو کښې دده رايه معتبره ده او په اجتماعي چاروکښې ئي مشوره ارزښت لري.

په اسلامی فقه کښې يوه مسلمان اويوي مسلماني ښځې ته دا حق په مساوي ډول ورکړ شويدی چه که هريو له دوی څخه يوه کافر ياد کافرانو يوه جماعت ياديوي کلا ياديوه ښار خلکو ته امان ورکړي نوبيا هيڅ يو مسلمان له هغوی سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

دجنګ او قتال حق نلري او دغه امان شرعی اعتبارلري مګرپه هغه صورت کښې چه دغه امان ورکول دمسلمانانو دپاره دفساد موجب وي نوبيا دغه دامان ورکړه ردېدلی شي. په دغه صورت کښې که پخپله امام او اولو الامرهم امان ورکړی وي امان ئې د رد وړدی.
دغه مهم اوسترحق چه اسلامي اوشرعي قانون دمسلمان هر فرد ته ورکړی دفرد موقف په اسلامي جامعه کښې ډېرلوړ ښيي چه نظير به ئې ددنيا په قوانينو کښې نه وي موجود يوازې همدغه يوحکم کافی دی چه دفرد اهميت په جامعه کښې وښيي او دفردي اعتبار وزن وټاکي. همدارنګه په اسلام کښې فردته دشهادت حق ورکول او په ميراث کښې ورته په حق قايليدل داثابتوي چه اسلامی نظام فردته ډېره اعتناء لري. په فردي حقوقو کښې ځيني حقونه چه اوس په ديموکراسی نظامونو کښې انسان ته ورکړ شويدي اسلام ډېرد مخه افرادو ته ورکړيدی او د انسان مادي اومعنوي مصئونيت ئې په ښه شان تامين کړيدی.
په دغوحقوقو کښې کوم حق چه په اسلامي لحاظ ډېر دقت وړدی اوله ډېرغور نه پکښې کاراخيستل شوی هغه دمالکيت حق دی چه بنيادي حيثيت لري او دحقوقو مور ورته ويلی شو.
همدغه حق دفرد په سرنوشت او دفرد په مادي او معنوي جوړښت کښې اساسي نقش لري او مستقل بحث غواړي چه دلته ئې تفصيل بميورده نه دی.

مالکيت اومالی سياست په اسلام کښې:

انسان چه انسان شوی اولږ غوندې په خه پوهيدلی دی د مال لرلو او مال ډيرولو فکر او مينې ئې په زړه او دماغ کښې غځوني کړيدي.
له هغه وخته چه ابتدائي انسان له ښکارنه کارته مخه کړه او له زراعت سره اشنا شو نو ټاټوبی ئې پيدا کړ او دمال غونډولو او ساتلو په فکر کښې شو. د مالکيت احساس راپيدا شو او وده ئې وکړه، دمال مينه ورو ورو زياتيده او دانسانی حرص سترګي ورځ په ورځ وږي کيدې.
مال که له يوې خوا دانسان حاجتونه اوضرورتونه پوره کول نوله بلې خوائې حسادتونه او رقابتونه راپارول او دمال په سر دښمنۍ او جنګونه شروع شوه. په مال کښې دخير او شر دواړه جنبې محسوسې شوې.
له ميلاد نه پنځه سوه کاله پخوا دمال او مالکيت په باب فلسفي بحثونه شروع شوه. مال ته بد وويل شوه او دمالکيت په ضد دمبارزې فکرپيدا شو، افلاطون په واضح ډول د اجتماعی چارو دکارکوونکو په مورد کښې دملکيت دلغوه کولو آواز اوچت کړاو مسيحی دين مال دبشري جامعې دفساد منشا او دشرارت تومنه وګڼله.
داسلام په مقدس کتاب (قرآن) کښې مال دفتنې په نامه وبلل شو او دانسان دښمن ورته وويل شو. مګر په همدغه کتاب کښې ئې ډيرښه نومونه هم ثبت شوه لکه: (خير اوفضل) يعنی اسلام دمال دواړه جنبې په نظر کښې ونيولې اوعيب وهنرئې دواړه پکښې مشخص کړه. په همدغه ملاحظه ئې هم انسان ته دمالکيت حق ورکړاو هم ئې په دغه حق څه قيود او شرطونه کيښودل.
اسلام دبشر په حياتي ضرورتونو او حاجتونو سترګې پټې نکړې او مال ته ئې دده اړتيا په نظر کښې ونيوله مګر دمال په لرلو او راغونډولو کښې ئې افراط بدوګاڼه او حدودئې ورته وټاکل.
اسلام داسې دين نه دی چه د انساني غرايزو په مخکښې سد شي او بيخي ئې مخه بنده کړي. مګر طغيان او عصيان ته ئې هم نه پريږدي اوښه مجرى ورته پيدا کوي. هغه حيواني جنبه چه د انسان په خټه کښې شته اسلام ئې محوه کوي نه بلکه د تهذيب کوښښ ئې کوي.
دمال او مالکيت په مسئله کښې هم نه افراط خوښوي او نه تفريط، دقرآني احکامو له مخې دمالونو اصلي مالک خدای دی او خدای دغه مالونه انسانانو ته په مجموعی ډول ورکړيدي چه افراد پکښې دجماعت په وکالت دجايز

(c) ketabton.com: The Digital Library

تصرف حق لري او په مطلق ډول پکښې تصرف نشي کولی. یعنی سود پرې نشي خوړلی، قمار پرې نشي کولی، په عیاشۍ او فحاشۍ ئې نشي لګولی.
قرآن کریم مال لرونکی د مستخلفینو په حیث مالکان ګڼلی نه د اصیلانو په حیث یعنی اصلی مالکان ئې نه دي بللی.
وګورئ ! په سورة حدید کښې دغه آیت: (آمنُوا بِاللَّه وَرَسُوله وَأَنفقُوا ممَّا جَعَلَكُم مُّسْتَخْلَفِينَ فِيه الحدید آیت:۷) د ترجمې حاصل: په خدای او رسول ایمان ولرئ او هغه څه نفقه کړئ چه خدای پکښې خلیفه ګان ګرزولی یاست.
په سورة نور کښې دا آیت: (وَآتُوهُم مِّن مَّالِ اللَّه الَّذِي آتَاكُمْ النور آیت:۳۳) په صریح ډول حکم کوي چه ورکړئ له هغه مال څخه چه خدای درکړیدی. په الهي کتاب کښې چه مال د خدای ورکړه ګڼل شویده او د عاریت مفهوم پکښې پروت دی د امطلب هم ښه واضح شویدی چه په دغو مالونو کښې چه ظاهراً ځپلو عاریتي خاوندانو ته منسوب دي او مجازاً د دوی بلل کیږی بیا هم یوازې د دوی نه دي. محرومه طبقه او سوالګرهم پکښې حق لري یعنی علاوه په زکات محروم او سایل د بېا یانو په مال کښې د حق خاوندان دي او مشترک مال دی.
په سورة الذریت کښې چه د متقیانو حال بیانیږي نو د مال په برخه کښې دوی په دې ډول معرفي شویدي:
(آخِذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ. وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ الذریت آیت ۱۶) یعنی دوی د هغه څه اخیستونکي دي چه خدای ورکړیدي او په مالونو کښې ئې علاوه په زکات سوالګر او محروم حق درلود. بله دا چه اسلام د مالونو انحصار په څو محدودو لاسونو کښې بدګڼلی او دا مطلب د سورة حشر په دې آیت کښې ډیر ښه څرګند شویدی:
(مَّا أَفَاء اللَّهُ عَلَى رَسُولِه مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّه وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاء مِنكُمْ الحشر آیت:۷) یعنی هغه مال چه بې جنګه د فئی او خراج په صورت د رسول الله (ص) لاس ته ورځي هغه د الله تعالی، د رسول الله (ص) دذی القربی، د یتیمانو، مسکینانو او دلارویو پردیسانو حق دی چه په دوی به ویشل کیږي او دا د دې د پاره چه دولت د څو تنو غنیانو په لاس کښې محبوس او محصور نشي. په دې آیت کښې د مال د توزیع غایه دا ښودل شویده چه سرمایه تراکم ونکړي او د اغنیاؤ طبقه ډېره پیاوړې نشي. یعنی اسلام ډیر د مخه د طبقاتي تضاد د مخنیوي فکر کړی او نه ئې غوښتل چه په اسلامی امت کښې ډیرتیټ و پاس منځ ته راشي.
غنا او بډائي که څه هم په ظاهري نظر په اسلام کښې صریحاً منع نه ده او هرچا ته دا حق ورکړشوی چه په جایزه طریقه د شتو خاوند شي او هغه تکالیف په ذمه واخلي چه اسلام د شتمنو په ذمه ایښي دي لکه د زکات، خیرات او صدقاتو ورکړه او د قرض حسن له لارې له محتاجو سره مرسته او نور.
مګر که څوک له ژور فکر نه کار واخلي او اصلي منظورته ښه ځیر شي هغه پوهیږي چه شیشګی که حلال دی شکل ئې د مردار دی. د مال پیدا کولو او ډیرولو هغه طریقې چه اسلام منع کړیدي لکه سودخوري، احتکار، بډې اخیستل، غبن فاحش په معامله کښې، دروغ ویل، غدر کول، تقلب یا داسې نور دا ټول د قاروني بډائي په مخکښې بندیزونه دي چه په مستقیم او جدي ډول د قارونیت مخه نیسي. له بلې خوا هغه تشویق او ترغیب چه د خیر و احسان په باب په نبوي احادیثو او قرآني آیتونو کښې وینو مسلمانانو ته دا اجازه نه ورکوي چه د فقیرانو او د حاجت د خاوندانو په مقابل کښې له بخل و امساک نه کار واخلی او په خیریه چارو کښې سترګې پټې کړي. سربیره په دې اسلام د مسلمانانو اولوالامر ته دا حق ورکړی چه د خوارانو او فقیرانو د مړولو او ژوندښه کولو د پاره د ضرورت په اندازه د بډایانو مالونه بیوزلو او غریبانو ته ورکړي او موازنه قایمه کړي. حضرت عمر (رض) چه د خپل خلافت په وروستیو وختو کښې اجتماعي وضع ته ملتفت شو چه ځینې کسانو ډیر مالونه جمع کړیدي او نور په فقر او غربت کښې ژوند کوي نو اراده ئې وکړه چه د تعادل او مالي تسوئې د پاره له اغنیاو سره فقیران د هغوی په مالونو کښې شریک او سهیم کړي څکه یې وویل: (نُطعمُ المُسلمینَ من بیتُ المَالِ حتیٰ اذالم تجدفیه شیاً ادخلنا علیٰ کُلِّ اهلِ بیتِ من الاَغنیاءِ مثلهُم من المُحتَاجِینَ وَمَا نَزَالُ نَفعَلُ ذٰلِکَ حَتیٰ یَطعَمَ المُسلِمُونَ جَمِیعاً) یعني مسلمانان به له بیت المال څخه مړوو او چه په بیت

(c) ketabton.com: The Digital Library

المال کښې څه پاتې نشي دبډايانو په هر کور کښې به هغومره محتاجان ننباسو او داکاربه ترهغه وخته کوو چه ټول مسلمانان په ګيډه ماړه شي.

په اسلام کښې دمالکيت په باب داآيت هم دجدي توجه وړدی: (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آيت:۳۴) هغه کسان چه سره او سپين زر ذخيره کوي او دخدای په لار کښې ئې نه نفقه کوي د دردناک عذاب زيری ورکړئ دهمدغه آيت په استناد او دنبوي احاديثو په بنا د رسول الله (ص) په اصحابو کښې ابو ذرغفاري دقارونيت په ضد په تبليغی مبارزه لاس پوري کړاو په دغه جهاد کښې ئې ډير تکليفونه وليدل ترڅوچه بالاخر د ربزي دښتې ته نفی بلد شو او هلته د ډير غربت په حال کښې مړشو اولارويو خاوروته وسپاره.

دابوذر اويو شمير نورو اصحابو تبليغ دغه معارضه دحضرت عثمان په خلافت کښې ډيره توده شوه، دابوذرتبليغ چه څومره په شتمنو اوبډايانو بد لګيده هغومره ئې خواران او فقيران ځانته جلبول او طرفداران ئې ډيريدل.

حضرت علي او ابوذرپه دې عقيده و چه ديوه کال دنفقې دپاره څلور زره درهمه ساتل جايز کاردی او له دينه زيات مال ذخيره کول ممنوعه کنز شميرل کيږي.

په ډيرونبوي احاديثو کښې دا مطلب ښه واضح دی چه اسلام فاحشه غنا بده ګڼي او دانه خوښوي چه ځيني په عيشونواوخوندونو کښې ډوب وي او نورپه لوږه او تنګسه کښې ژوند وکړي.

(خُذمِن اَغنِيَائِهِم وَرُدَّ اِلٰی فُقَرَائِهِم) له بډايانو نه ئې اخله او فقيرانو ته ئې ورکوه داسلام اقتصادي کړنلاره ده. ابی امامه روايت کوي چه رسول الله (ص) ويلي دي: (يَا اِبنِ اٰدَمَ اِنَّکَ اِن تَبذِلِ الفَضلَ خَيرٌلَکَ وَاِن تُمسِکهُ شَرٌلَکَ –مسلم و ترمذي) يعنی اي بنيادمه! که مال وښندې خيردې پکښې دی او که ئې وساتی درته شردی.

همدارنګه بلال وايي: رسول الله صلی الله عليه وسلم وويل: (مَارُزِقتَ فَلاتَخبَاء وَمَا سُئِلتَ فَلا تَمنَع فَقُلتُ: يَارَسُولَ اللهِ وَكَيفَ لِی بِذَالِکَ؟ قَالَ: هُوَذَاکَ اَوِالنَّارُ) مطلب دا چه رسول الله (ص) وفرمايل: څه چه ستا روزي شويدي مه ئی ساته او ذخيره کوه ئې مه او څه چه درنه وغوښتل شو منع کوه ئې مه.

بلال وويل دابه زما دپاره څنګه شي؟ هغوی وفرمايل يا همدغه شان اويا د دوزخ اور.

امام احمد حنبل په مسند کښې داحديث نقلوي: (اَيُّمَا اَهلُ عَرصَةٍ اَصبَحَ فِيهِم اِمرَوٌجَايِعاً فَقَدبَرِئَت مِنهُم ذِمَةُ اللهِ تَبَارَکَ وَتَعَالٰی) خلاصه ئې داچه پاک خدای له هغوخځه بيزاره دی چه په څنګ کښې ئې څوک په لوږه شپه سبا کوي. په قرآن کريم کښې متعددآيتونه راغلي دي چه د (مترفينو) ژوند ئې بدګڼلی او مسلمانان ئې په جدي ډول دې ته متوجه کړيدي چه آسوده ژوند اودعيش ونوش ژوند ونکړي بلکه متوسط ژوند اختيار کړي چه نور ورته ونه پخسيږي او مزې چړچې پکښې نه وي دآسوده حالی په غندنه کښې يوعلت چه قرآن په ګوته کړی هغه دادی چه مترفينو يعنی آسوده حالو کسانو هروخت دنوي دين په قبلولو کښې شديد مقاومت کړی او له پيغمبرانو سره ئې خپل خصومت ته دوام ورکړی دی يعنی دارتجاع ټينګ حاميان همدغه خلک دي چه دهر تغير او تحول مخه نيسي او دزاړه حال بقااو دوام غواړي.

دبشري تاريخ له مطالعي نه هم داپته لګيږي چه عياش قومونه له مينځه تللي او هغه قومونه چه په مشقت او زيار و زحمت کښې لوی شوي په نورو غالب شويدي. اوس خلک پدې هم پوه شويدي چه عياشي دصحت په لحاظ هم ډيرخطرونه لري او ډير فسادونه ورسره تړلي دي. داسلام پيشوا حضرت محمد (ص) دمترفينو يعنی دعياشانو او اسوده حالوکورونه (بيوت الشياطين) دشيطانانو کورونه بللي دي چه فتنې اوفسادونه ترې ولاړيږي.

الله تعالی فرمايي: (إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَى أَن رَّآهُ اسْتَغْنَى -العلق آيات:۶ او ۷) په تحقيق سره انسان سرکشي کوي چه ځان بې پروا او مستغني ووينی. يعنی مال اوثروت دغرور او سرکشی باعث ګرزي. په بل آيت کښې راغلی دی:

(وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ الشوری آيت:۲۷) که چيرې خدای دخپلو بندګانو روزي پراخه کړي وای هرګوره به ئې په ځمکه کښې بغاوت کړي و. دهمدغسې ملاحظاتو په وجه مسلمانانو ته دا اجازه نشته چه خپل حلال مال هم په ځان باندې له ضرورته زيات ولګوي او له اسراف وتبذير څخه کار واخلی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاک خدای وايي: (وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلاَ تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُواْ إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ الاسراء آيت: ۲۶) يعنی ورکړه خپل قريب ته دهغه حق او مسکين ته او پرديس ته تبذير او اسراف مه کوه مبذرين بيشکه د شيطانانو ورونه دي.

په بل آيت کښې وايي: (وكُلُواْ وَاشْرَبُواْ وَلاَ تُسْرِفُواْ إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ الاعراف آيت ۳۱) خورئ، څکئ او اسراف مه کوئ اسراف کوونکی د خدای نه دي خوښ.

د اسراف معنی له حد او اندازې نه تجاوزدی په حريصانه ډول خوراک او څکاک او بيځايه خرڅونه په اسراف کښې شامل دي. د مسلمانانو اغنياء نشي کولی چه له نورو نه په عالي سطحه ژوند وکړي او شان و شوکت ئې نظرونه ځانته جلب کړي. په اسلامي جامعه کښې که خواران او غريبان وريښمني جامې نشي اغوستلی بډايان هم نشي کولی چه دغه فاخر لباس واغوندي. کله چه د عبدالرحمن بن عوف خوی له خپل پلار سره د دوهم خليفه حضرت عمر مخې ته ورغی او وريښمين کميس ئې اغوستی و خليفه دغه کميس له ګريوانه ترلمني پورې ځيرې کړ او د دغسی معتبر او ډيرشمتن صحابی خوی ئې هم پرينښود چه د اسلام له مقرراتونه سرو غړوي. د همدغه خليفه خپل ژوند سره له دغه لوړ او عالي مقامه په متوسط حال کښې و او له نورونه ځانته په څه امتياز قايل نه و. يوه ورځ چاترينه پوښتنه وکړه چه تاته له بيت المال څخه د څومره مال مصرفول جواز لري. ده وويل په کال کښې دوه جوړه جامې، يوه جوړه د ژمی او بله د اوړي د پاره او دومره څه چه د حج تو به شی زما او د زما عيال قوت بايد د قريشو د متوسط شخص په اندازه وي. زه د مسلمانانو له جملې څخه يو تن يم څه چه نورو ته رسيږي ماته به هم رسيږي.

پخپله د رسول الله (ص) د زهد او رياضت ژوند چه له مشقته ډک و ، همدارنګه دده دغوره اصحابو ساده او بې عيشه ژوند چه د مجبوريت په وجه نه بلکه د عزم او ارادې له مخې و په همدغه اساس بنا ؤ ، چه دوی نه غوښتل چه نور په محروميت کښې وي او دوی په نازونعمت کښې.

همدغه وجه وه چه د اسلام دوهم خليفه حضرت عمر (رض) د رماده د کال په قحط کښې غوړي ترهغه وخته ونه خوړه ترڅو چه په بازار کښې د نورو د پاره پيدا شوه او قحطی له منيځه لاړه. په دغه موده کښې خليفه هم د نورو په شان تيل خوړه او د تيلو خوړلو په وجه ورته ناروغي پيدا شوه او پوستکی ئې تک تور شو.

اسلام خپل پيروان په اخلاقي لحاظ داسې روزل چه د دنيا مال، زيب وزينت او عيش وعشرت ته په حقارت وګوري او مينه ورسره پيدا نکړي، له خپل نفس او نفسی خواهشاتو سره مبارزه وکړي او ساده ژوند اختيار کړي. حرص او هوس پريږدي له بخل او امساک نه ځان وژغوري، کبر او غرور په ځان کښې پيدا نکړي، صدق او صفا ولري او د خلکو په خدمت کښې د اسلام په خدمت کښې جهاد ته ملا وتړي او قربانۍ ته چمتو شي.

اسلام د خپلو پيروانو د تنظيم او اداري، د تهذيب او تربيت د پاره دوه وسيلې په کا واچولی، تشريع او توجيه. ځينې شيان شته چه په اسلام کښې شرعاًمنع نه دي مګر دياتناًمنع دی د شريعت او د ديانت تقاضا هر کله يوه نه ده، په ځينو موارد و کښې تشريعي جنبه او توجيهی جنبه يو له بله بيليږي.

تشريعي احکام هغه دي چه په عام ډول هر مسلمان پرې مکلف دي او که څوک ترې مخالفت وکړي شرعاًمحکوم کيږي لکه زکات چه که څوک ئې له اداکولو انکار وکړي اولوالامر ته د اَحق حاصل دی چه ورسره محاربه وکړي او قتال ته ئې ملا وتړي، په توجيهی لحاظ هر مسلمان علاوه په زکات دياتناً موظف دی چه د صدقاتو او خيراتو نو له لارې له خپل حاجته زيات مال د خدای په لار کښې مصرف کړي او د خير و احسان نمونه او مثال شي.

توجيهی احکام د تشريعی احکامو په شان په قانونی شکل نه تطبيقيږی بلکه د اخلاقي اصولو په حيث رواج مومي او د خاصانو او رهبرانو کاردی. په اسلام کښې بنه اوبد ، حلال و حرام ځانته مدارج او مراتب لري. مثلاً پياز يا اوږه خوړل په اصل کښې جايز کاردی مګر د جمعې په ورځ او په هغو وختونو کښې چه سړی له نورو سره ګډون کوي او د خولې بوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ئي نور په عذابوي په ممنوعاتو کښې شمېرل کيږي. دتقوی او رياضت خاوندان دجايز اوناجايز په تشخيص کښې له عامو مسلمانانو نه فرق لري.

دعامو مسلمانانو تقوی همدغه ده چه پردی حرام مال ونخوري اوله کبيره ګناهونو څخه ځان وساتی. دزاهدانو تقوی داده چه پخپل حلال مال هم ځان موړنکړي او دنفس دتزکيې او د روح دتصفيې دپاره جايز لذتونه هم په ځان ودروي يائي ډيرکم کړي.

هغه بډائي چه دحرامو مالونو په غونډولو لاس ته نه وي راغلی او فرايض و واجبات پکښې نه وي ترک شوی شرعاً منع نه ده.

درسول الله(ص)په اصحابو کښې هم اغنياء موجودولکه حضرت عثمان غنی، عبدالرحمن بن عوف او وروسته بياطلحه اوزبير ياداسې نور، مګر پخپله حضرت محمد (ص)،حضرت ابوبکر، حضرت عمر او حضرت علی او ځينې نوروبه دومره مال له ځانه سره نه ساته چه بډايانو کښې حساب شي. دوی به د اربشو په ډوډی هم ځانونه مړول او دمترفينوله اسوده ژوند څخه ئي کرکه کوله.

داکارپه اسلام کښې اجباري نه دی اختياري دی. اسلام هغه دين نه دی چه دبشري فطرت او انساني غرايزو په مخکښې سد شي او بيخي ئي بنده کړي. اسلام د بشري اوعالمي دين په حيث په خلکو باندې عسراوحرج نه راولي. (لاَ يُكَلِّفُ اللّهُ نَفْسًا إِلاَّ وُسْعَهَا –وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ –يُرِيدُ اللّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلاَ يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ البقره آيات ۲۸۶او ۱۸۵) داهغه آيتونه اوقرآني نصوص دي چه داسلامی قوانينو اساس ئي ګڼلی شو. پدې آيتونو کښې له وسع نه زيات تکليف له اوړو څخه اخيستل شوی او په دين کښې حرج نفی شويدی خدای نه غواړي چه پخپلو بندګانو عسراوسختي راولي. دقرآن دا آيتونه:

(وَلَا تَنسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا القصص آيت ۷۷)، (لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ التحريم آيت ۶۶)هغه حياتي درسونه دي چه د صحت اوقوت وقايه ورپورې تړلې ده او سړی له دې څخه منع کوي چه خپله دنيائي برخه هيره کړي يا په ځان باندې دخدای حلال حرام کړي.

رسول الله(ص) هغه زاهد او عابد چه هره ورځ به روژه وه او هره شپه به ئي په نفلونو سباکوله مخاطب کړ او ورته ئي وويل: (.....ولِنَفسِکَ عَلَيکَ حَقٌّ ولِبَدَنِکَ عَلَيکَ حَقٌّ ولِزَوجَتِکَ عَلَيکَ حَقٌّ.......) په تاباندې ستا نفس حق لري، بدن دې درباندې حق لري، او ښځه دې درباندې حق لري. لکه چه په عبادت او رياضت کښې افراط منع دی او رهبانيت نفی شويدی دغه شان په صدقاتو کښې هم خپل ټول مال صدقه کول او دپولی ته تښتيدل هم ښه کار نه دی. که څوک خپل ټول مال صدقه کړي او ځانته هيڅ پرې نږدي. له دې آيت څخه سرغړوي.

(وَلاَ تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلاَ تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا الاسراء آيت:۲۹) مه خپل لاس خپلې غاړې پورې تړه او مه ئي خلاصوه په تمام خلاصوالی چه کښېنې ملامت شوی او درمانده.

پاک خدای هغه کسان ستايلی دی چه دمال په انفاق کښې اعتدال ساتي او له افراط او تفريط نه ځان ژغوري (وَالَّذِينَ إِذَا أَنفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا الفرقان آيت ۶۷) يعنی هغه کسان چه مالونه نفقه کوي نه اسراف کوي او نه بخل او وي د بخل او اسراف ترمنځ اعتدال ساتونکی.

دژوند په چارو او انساني اعمالو کښې اعتدال ساتنه په اسلام کښې يومهم اصل دی چه ښه اوبد په همدغه معيار سنجول کيږي او داسلامی اخلاقو اساس ګڼل شويدی. داسلام جمالی خوا همدغه اسلامي اخلاق دي چه انسان مهذب کوي او سړيتوب صيقلوي.

داسلامي تعليماتو غايه اسلامی تربيه ده چه په اسلامی اخلاقو پورې ټينګ تعلق لري او د افرادو د شخصيت په جوړولو کښې ئي نقش ډير څرګند دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسلام رښتياني ممثلين او برجسته افراد هماغه کسان دي چه اسلامي شعاير، آداب او اخلاق پخپل کردار و عمل کښې تمثيلوي او صعودي سير و حرکت ئې د انسانيت دلوړو مدارجو په لوري وي. که د تشبيه له مخې اسلامي روش په بدني ورزشونو کښې دغره ختل وګڼو ويلى شو چه دغه ورزش په مطلق کوه ګردی، تامينيږي او په ټيټو غرونو کښې په ګرزيدو او د غونډيو په ختلو هم سر ته رسيږي مګر هغه کسان چه په دغه ورزش کښې خپله فوق العاده لوړتيا او پيشقدمي ښيي هغوی دلوړو غرونو لوړو څوکو ته خيژي او تاريخي ياد ګار پريږدي.
په اسلام کښې هم اخلاقي رهبران همدغه شان وګڼئ چه د انسانيت ډيرو هسکو مقامونو ته ځانونه رسوي او نورو ته عملاً لوړ ختل ممکن ګرزوي. دوی د مثل اعلى په حيث اخلاقي معيارونه او مقامونه او چتوي او نور د لوړتيا لور ته رابولي چه د دوی اقتضا وکړي او په دوی پسې لاړ شي.

د اسلامی اخلاقو غایه او اغیزه:

انسان چه اشرف المخلوقات بلل کيږي معنا يې دا نه ده چه دده ټول خويونه او عادتونه د ستاينې وړ دي او په هر څه کښې هر څه نه ښه دی. دی د خلقت د مثل اعلى په حيث د تکامل په لوړه مرحله کښې واقع دی او په نورو موجوداتو ئې د خپلو خاصو استعدادونو او معنوي قواو په مرسته تسلط موندلی مګر له ډيرو فضايلو او محاسنو سره ډير معايب او نقايص هم لري. د خير و شر، د صلاح او فساد، د پاکۍ او نا پاکۍ متضاده جنبې په ده کښې موجود دي او د اضدادو مجموعه ده.
حضرت مسيح (ع) او بودا هم انسانان و او چنګيز و هلاکو هم د انسان په بڼه و. د جوړولو او ورانولو دواړه استعدادونه په ده کښې شته او علم و جهل ئې په وجود کښې د اسې خواپه خواوسي لکه چه ابوجهل د حضرت محمد (ص) په ګاونډ کښې او سيده د انسان وجود خوله خاورو پيدا دی مګر د اورلمبې د اوبو څپې او د هوا طوفانونه پکښې خوندي دي. له خاکسارۍ سره کبر او غرور هم لري او له نرمۍ سره ئې دو سپنې صلابت ملګری دی. په رحم کښې ئې قهر، په قوت کښې ئې ضعف او په پوهه کښې ئې نا پوهي ځان ښيي.
دغه عالم او عاقل موجود که دعقل او پوهي په مرسته دژوند ښه کولو وسايل او اسباب برابروي ورسره د اتم او هايدروجن بمونه هم جوړوي او په دواړو خواو کښې اسباب سازدی.
که له يوې خوا د بشري امراضو د پاره نوي علاجونه او نوي دواګانې کشفوي له بلې خوا د عالمي تباهۍ مواد او آلات تهيه کوي.
که د انسان ضعيفې او ناوړه جنبې اصلاح نشي او ښه استعدادونه پکښې ونه روزل شي له قوت څخه ئې ليوان له عقل نه ئې شيطانان او له شتمنۍ نه ئې طوفان پيدا کيږي. عقل د انسان ډيره لويه شتمني او د ټولو شتمنيو مور ده چه انسان ته ډير څه ورکوي مګر له دغه دنيائي عقل سره يو بل عقل هم په کار دی چه هغه انسان ته سړيتوب ښيي او سړی کوي ئې.
دا عقل د دين په رڼا کښې پيدا کيږي او له دين څخه الهامونه اخلي. دا د معاد عقل او هغه د معاش عقل دی. د معاش عقل له هرچا سره شته او نور حيوانات هم پکښې څه نه څه برخه لري مګر د معاد عقل لکه عالي تعليم ټولو ته نه دی رسيدلی.
ډير غوليدلی دي هغه کسان چه دين له عادي او معمولي عقل سره برابر وي او دغې سطحې ته ئې راټيټوي. ډير ښه پوهيدلی دي هغه خلک چه دعقل لوړولو کوښښ کوي او د دين عالي مقام ته ئې او چتوي يعنى عقل متدين کوي او د دين په لاره ئې برابروي. الهی کتاب (قرآن) دهغو متقيانو لارښود دی چه په غيب ايمان ولري (يُؤمِنُونَ بِالغَيبِ) په غيب باندې ايمان پيدا کول د دغه ظاهربين عقل کار ندی او دا عقل هيڅکله مومن کيدلی نشي. دا عقل د جسم او خيټې خدمت ته پيدا دی او د ژوند پاللو مهمه وظيفه ورپه غاړه ده چه په انسانی نړۍ کښې ډيرلوی ارزښت لري او دنيا ئې مرهونه ده مګر دمعقولاتو له سرحد نه هغه خوا څه ليدل او په څه پوهيدل د يوه بل عقل کار دی چه ملا خورشوی ندی او د عارفانو په برخه دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دپښتوژبې عارف اوصوفي شاعر عبدالرحمن بابا دغو دوو عقلونو ته په دې ډول اشاره کوي:

ددنیا په کارکښې هرسړی عاقل دی

چه سړی پرې سړی کیږي عقل بل دی

سړی څنګه سړی کیږي ؟ دا سوال ښايي چه ظاهراً تحصیل دحاصل وګڼل شي او په ظاهري عقل برابر نه وي. مګر دبصیرت خاوندان پوهیږي چه ځیني سړي په معنوي لحاظ سړي ندي صورت به ئې دسړي وي مګر سیرت به ئې دسړي نه وي او دشر وفساد جنبه به ئې ډیره غالبه وي.

داسلام مقدس کتاب چه مطلق انسان ته په کرامت قایل دی دانسانی فطرت په تشخیص کښې دغه دشر او فساد جنبه اودانسان شهواني غوښتني هرهرځای بیانوي او داثرګندوي چه انسان باید داخلاقي تهذیب اونفسي تزکیې په وسیله خپل انسانیت تکمیل کړي او واقعي انسان شي.

انسان دخدای خلیفه دی او داسمان ملکي ورته په سجده پریوتي دي مګر انساني فطرت دملایکوله خولي داسې ښودل شویدی: (قَالُواْ أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاء البقره آیت ۳۰)یعنی په ځمکه کښې هغه څوک پیداکوي چه په ځمکه کښې فساد کوي او ویني تویوي. سربیره په دې په ډیرونورو آیتونو کښې بشري طبیعت داسې معرفی شویدی:

۱- (إِنَّ الْإِنسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا وَ اذا مَسَّهُ الخَيرُ مَنُوعــاً- سورة المعارج آیات ۲۰،۱۹ او ۲۱)

یعني انسان بی صبره، بې ثباته حریص او بخیل پیداشوی که شرور ورسیده جزع وفزع کوي که خیراو د دنیا مال ئې ومونډنوبیاله ډیربخل نه کاراخلي.

۲-(وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ - والعادیات آیت ۸) په دې آیت شریف کښې خیردمال په معنی دی چه انسان ورسره ډیره شدیده مینه لري.

۳-(قُل لَّوْ أَنتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَآئِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَّأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الإِنفَاقِ وَكَانَ الإنسَانُ قَتُورًا -الاسراء آیت ۱۰۰) داآیت انسان داسې ممسک ښیي چه که دخدای درحمت خزاني ئې په برخه شي بیاهم ویریږي چه د لګښت او مصرف په صورت کښې به ټولي تمامې شي داځکه چه انسان ډیر حریص او ډیر بخیل دی.

٤- (كَلَّا إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَــى ، أَن رَّآهُ اسْــتَغْنَى -العلق آیات ۷،۶) انسان چه ځان غني ووینې ارومرو سرکښې اونافرماني کوي.

٥-(إِنَّ الإِنسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ -ابراهیم آیت۳۴) انسان هرګوره ډیرظالم او ډیر ناشکره بنده دی.

٦-(وَكَانَ الْإِنسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا -الکهف آیت ۵۴) انسان له هر څه نه زیات خصومت کوونکی او کج بحثه دی یعنی جدل ئې په خټه کښې ګډدی.

۷-(خُلِقَ الْإِنسَانُ مِنْ عَجَلٍ -الانبیاء آیت ۳۷) انسان له بیړې او شتاب نه جوړ دی.

۸-(وَكَانَ الإِنسَانُ عَجُولاً -اسری'آیت ۱۱) انسان ډیربې صبره او الپته دی.

۹-(زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاء وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّــةِ وَالْخَيْــلِ الْمُسَــوَّمَةِ وَالأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ......آل عمران آیت ۱۴) په دې آیتونو کښې هغه شهوانی میني بیان شویدی چه انسان دهغو دپاره هر څه کوي اوځان اور اوبوته غورځوي.

داسلام اخلاقي لاربنودني، دحرام مال غندنه، دنفسي خواهشاتو دپاره حدودټاکل، دقناعت اوصبرتوصیه، دعفت اوتقوی درسونه دهمدغو غرایزو اوانساني طبیعت د اصلاح او تعدیل دپاره دي او په ډیر صحیح تشخیص بنا دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا چه په قرآن کریم کښې دصبرتوصیه بیابیا په مکرر ډول هر هرځای شویده ددې دپاره نده چه سړی دظلم او ناروا په قبلولو کښې صابراوسي او مظالمو ته تسلیم شي یاذلت ته غاړه کیږدي، بلکه ددې دپاره ده چه په سختوحالاتو او بدو ورځوکښې حوصله له لاسه ورنکړي اوله مشکلاتو نه ونه تښتي یادخپل عجولانه فطرت په تقاضاپه هرڅه کښې دومره بیړه ونکړي چه تفکر اوتعقل ته هیڅ موقع پاتې نشي او عاقبت اندیشی هیره کړي.

دقناعت درس هم له حراموڅخه دځان ژغورلو معنی لري او دتجاوزمخه نیسی نه داچه دکسب اوکارپه مقابل کښې دانسان لاس اوپښې تړي اوسعی اوعمل ته ئي نه پریږدي.

دا راز آیتونه چه انساني فطرت اوفطري غرایز مشخص کوي او ددیني لارښوونو محورئي بللی شو نورهم ډیر دي چه دټولو لټون ډیر وخت اوډیر کارغواړي.

لوی خدای چه د انسان خالق دی او په نفسي وسوسوئې ډیربنه خبردی: (وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ -سورت ق آیت ۱۶) انسان په مطلق ډول زیانکار ګڼي اوهغه کسان مستثنی کوي چه مومنان او دنیک عمل خاوندان دي او نوروته هم دحق اوصبر توصیه کوي.

(وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ) په عصرقسم دی چه انسان هرګوره په زیان کښې دی مګرهغه کسان ندي په زیان کښې چه ایمان ئې راوړی اوکړي ئې دي نیک کارونه، یوه اوبل ته ئې دحق توصیه کړې او دصبر توصیه ئې کړیده.

دادی دانسان تشخیص او دعلاج نسخه.

داسلام دین دانسان داخلاقي اونفسي امراضو علاج د ریاضت اوعبادت ،د زهد وتقوی، دنفسي او روحي تزکیې او تطهیرپه وسیله کوي او له حرامو څخه ئې پرهیزوي لکه چه دطب علم دبدني امراضو علاج کوي، دین داخلاقي مرضونو معالجه خپل اساسي هدف ګڼي او دبشر باطني رنځونه له مینځه وړي ځکه وایي:(اَلعِلمُ علمَانِ علمُ الاَبدَانِ وَعِلمُ الاَدیَان) بدني طب په غذا او دواو جود تقویه کوي او دتقویې په وسیله مرض مغلوبوي او محوه کوي ئې مګردین دنس اونفس په خوارولو اوضعیفولو دتقوی اوپرهیزګاری له لارې دشهوانی اونفسانی امراضو مخه نیسي یاورسره مجادله کوي یعنی دنفس اوشیطان په مغلوبولو او دجسماني قوت په کمولو معالجه بنا کوي او لوړه یې هم غذا ده او هم دوا ده:

دهرچاچه حیواني قوت زیاتیږي
که څوک غواړي چه غالب شی په شهواتو

نفس شیطان له هغومره مغلوبیږي
په مرښت نشي داکارپه لوړه کیږي

****

کموي روژه غوښتنې شهواني
د روژې غایه همدغه ده نوځکه

مضمحل کړي هوسونه نفساني
روژه نه نیسي صغیرشیخ فاني

دادی دعلم الابدان او علم الادیا ن د اساسي فرق یومثال چه مونږ دبدني طب اودیني طب په مغایرت پوهوي او دایقین راکوي چه هغه شفا چه په قرآن کریم کښې شته:

(وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ -الاسراء آیت۸۲)(قَدْ جَاءتْكُم مَّوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِّمَا فِي الصُّدُورِ –یونس آیت ۵۷) هیڅکله ئې دبوعلی سینا په شفا کښې نشو موندلی.

دنن ورځې عصري طب که دصدري اوقلبي امراضو په علاج موفق هم شي اودشفاءالصدور دارو ومومي بیا هم نشي کولی چه(مافی الصدور) لره د شفا موجب شي او دحرص اوحسد یاقلبی قساوت علاج وکړي اوپه بې رحمه زړه کښې رحم پیدا کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دغسې اخلاقي امراضو کښې ددنیا طبیبان له مریضانونه ډېر بتر دي، او دا مرضونه په مترقي ممالکو کښې ډېر زیات دي.
(حُبُّ الدُّنیَا اَوحُبُّ المَال) چه دټولو خطاګانو او غلطیو راس بلل شوی. (حُبُّ الدُّنیَا رَاْسُ کُلِّ خَطِیئَةٍ) هغه بې علاجه مرض دی چه یوازې دین ئې مخه نیولی شي.
په صدر اسلام کښې چه له دغه اخلاقي مرض سره مجادله شروع شوه، په مسلمانانو کښې دایثار داسې جذبه پیدا شوه چه خپل مالونه، کورونه او ډېر ځه ئې ددین په لاره کښې یا د دین دپاره قربان کړه او په حرص اوبخل داسې غالب شوه چه مقتصد عقل ورته ګوته په غاښ ونیوله، مهاجرینو په همدغه جذبه خپل اصلي وطن او ټوله شتمني په مکه کښې پرېښوده او مدینې ته ئې ددین ساتلو دپاره هجرت وکړ او انصارو په همدغه جذبه په مهاجروباندې له ځانه زیاته پیرزوینه څرګنده کړه یعنی په نفسیاتي او اخلاقي لحاظ یو عظیم انقلاب په اسلامي امت کښې پیدا شو چه نظیرئې چا نه و لیدلی.
ددغه انقلاب اثر تراوسه په مسلمانانو کښې لږ او ډېر یوځای بل ځای وینو او په یو زراوخوسوه کاله کښې ئې نښې نښانې لا ندي محوه شوي چه رحمن بابا ئې هم په وصف الحال کښې وائي:
دا هنر ندی چه خاورې څوک سره زر کا   چه زر خاورې کړي رحمانه هنر دادی
علوم اوفنون خلکوته دا هنر ښیي چه خاورې زرکړي او ددنیا شتمني زیاته کړي مګر دین ورته ددغه هنر بل اړخ څرګندوي او په دغه ډول انسان له دواړو هنرونو سره اشنا کوي.
د انفرادي او اجتماعي ژوند موافقه او مصالحه په همدې راځي چه دغه دواړه هنره دانسان په برخه شي چه هم خاورې زرکړي او هم زرخاورې کړي. که څوک لومړی هنر ولري دوهم هنرئې نه نصیب کیږي چه زر نه وي نو زربه څنګه خاورې کړي؟ که اول هنر ولري اودوهم هنر پکښې پیدا نشي لومړی هنربه هرګوره منفوراو مردود وي دا څرګنده ده چه علم وفن، صنعت او حرفت دژوند او معیشت حاجتونه او ضرورتونه پوره کوي او مدنیت ته رنګ او رونق ورکوي. ددنیا ودانی اوزیبائي په هغه وسایلو او اسبابو پورې تړلې ده چه دعلم وفن په مرسته لاس ته راځي او لاس ته راغلي دي مګر دین دتساند او تعاون په پیدا کولو او دمعنوي ارتباط په قایمولو دبشري جامعې سعادت تامینوي او د اجتماع مزې ټینګوي.
دبشري سعادت لوښی او ظرفونه دعلم اوصنعت په کارخانو کښې جوړیږي مګر په دغو لوښو کښې دحیات او بهٔ د دین ساقي اچوي اودین دی چه داخلاقو په تهذیب انساني باغ و بڼ له وحشي بوټو دربو اوکبلونه ساتي او دښو بوټونیلي اوریښې تقویه کوي.
که اخلاقي تهذیب او دنفس تزکیه نه وي کیدی شي چه ډېر زر دجهان سمسور باغونه په هغو ځنګلونو بدل شي چه ځناور او وحشي حیوانا ت پکښې استوګنه کوي او ماران پکښې اوسیږي.
کیمیاوي پوهه مونږ ته هغه صابونونه په لاس راکوي چه دبدن او جامو خیرې اوناپاکی وړي او دلباسو نو توري لکې محوه کوي.
مونږ دغې پوهې او دغو صابونونو ته حیاتي ضرورت لرو او په ډېر ښه ارزښت ورته قایل یو مګر هغه خیرې، کثافتونه او خباثتونه چه په زړه او دماغ په نظر او احساس کښې پیدا کیږي دیني پوهه او داخلاقو کیمیایي سعادت ته شدید ضرورت لري او بل صابون ورته په کاردی چه هغه د انسان کبر او غرور د زړونو کینه او قساوت حسادتونه او شرارتونه له مینځه وړي او دهویٰ وهوس ناولتیا پاکوي.
که دانسان باطن پاک نه وي او په اخلاقي مفاسدو لړلی وي نو دسر و صورت ظاهري سپین والی اوپاکوالی څو لولی هم لري او دمتمدنو خلکو سپې هم هره ورځ په صابون مینځل کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دین یوازې دغه راز نظافت او طهارت کافي نه بولي او ظاهر بین ندی، د اسلام سپیڅلی دین د طهارت او تزکیې په باب ډېر عمیق او دقیق نظر لري او له ظاهر نه ئې باطن ته توجه ډېره زیاته ده مګر له ظاهر نه هم صرف نظر نکوي او په ارزښت ورته ګوري.

د اسلام په دین کښې چه ژوره څیړنه وکړو په نهائي تحلیل کښې دې نتیجو ته رسیږو چه د اسلامی هدایاتو او ارشاداتو اصلي او اساسي هدف د نفس تزکیه او د جسم او روح تطهیر یعنې پاکوالی دی.

تزکیه او تطهیر هغه ټکي دي چه په قرآن کریم کښې په مکرر ډول راغلي دي او معنیٰ ئې ډېره عامه او هم ډېره عمیقه ده. په دې ټکو کښې له هر راز نجاست خباثت او کثافت نه د جسم او روح ظاهري او باطني طهارت ونه شامل دي چه د اخلاقو تهذیب او د انسانیت لوړول ئې لازمي نیتجه ده.

ادیان عموماً په داسې وخت کښې دنیا ته راغلي دي چه انساني اخلاق ډېر فاسد شوي او انسانیت ډېر ټیټ شوی دی یعنی د دین ډیوه هر وخت په تورتم کښې بله شوېده او خلکو هغه وخت ځانونه مینځلي دي چه ډېر خیرن شوېدي.

د اسلام د ظهور په وخت کښې هم د عربو مختلف او مخالف قبایل په اخلاقي او روحي لحاظ په ډېرو مرداریو ککړ و او په ډېر تورتم کښې ئې ژوند کاوه، فحشا او منکر نهائي حد ته رسیدلی و د حلال او حرام فرق نه و، د خیر و شر معیار ازلام یعنې د فال غشي و، د خدای کور بتانو نیولی و، د ښځو او نرو بربنډ طوافونه طاعت او عبادت ګڼل کیده.

شرک، بت پرستي، سود خوري او چورو چپاو، قتل و قتال، شراب او قمار، لوڼې ژوندی خښول، ضعیفان غلامول او د حیوانانو په څېرئې استعمالول د ژوند دود او دستور و، په دغسې وخت او دغسې ځای کښې حضرت محمد (ص) ته د خدای له لوري جبرئیل امین داوحی راوړه:

(یَا أَیُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنذِرْ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ وَثِیَابَكَ فَطَهِّرْ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ ......المدثر آیات ۱-۵.) یعنی له بړستنې پاڅیږه خلک له خدایه وویروه، خپل رب لوی وګڼه جامې دې پاکې کړه او پلیدي لرې کړه.

په دې وحی کښې د تطهیر مکرر امر دا ښیي چه پاکیدل او پاکول په عام و تام ډول د اسلام اصلي او اساسي منظور دی.

(رجز) په لغت کښې د ګناه په معنی، د بت پرستی په معنی او د پلیدی په معنی استعمالیږي او مفهوم ئې ډېر عام دی.

پیغمبر(ص) ته اول د جامو پاکولو امر وشو چه د ځان پاکولو امر پکښې دلالتاً موجود دی ځکه چه پاک کالي په پاک بدن اغوستل کیږي. په دغه ظاهري پاکوالي پسې په بل آیت شریف کښې له (رجز) څخه لرېوالی باطني پاکوالی دی چه له شرک او اخلاقی مفاسدو نه د زړه او روح صفائي ایجابوي.

دغه آیتونه چه د نزول په اعتبارئي د قرآن کریم مطلع ګڼلی شو د تطهیر او تزکیې اهمیت ډېر ښه ثابتوي او مونږ پدې پوهوي چه په اسلام کښې د مراد ټکی دی.

په سورت (الاعلی) کښې دا دوه آیتونه (قَدْ أَفْلَحَ مَن تَزَكَّى وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى آیات ۱۴-۱۵) اول تزکیه او بیا د خدای ذکر او لمونځ د فلاح موجب ګڼي.

دلته تزکیه یوازې د تن او جامو هغه پاکوالی نه دی چه د لمانځه شرط ګڼل شوی ځکه چه د دغه لغت په معنی کښې اول معنوي پاکي او اخلاقي تهذیب او بیا ورسره ظاهري او جسماني پاکوالی مقصد دی. د فلاح کلمه په قرآن کریم کښې کله د مفلحون په صورت او کله په (قد افلح) کښې ډېره راغلي ده چه معنی ئې بری او مقصد ته رسیدل دي.

په صورت (المومنون) کښې په لومړیو نهو آیتونو کښې د مومنانو د فلاح موندلو د پاره خوشیه ذکر شوېدي چه یو پکښې لمونځ او په لمانځه کښې خشوع، او خضوع ده آیتونه دا دي:

(قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِینَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ وَالَّذِینَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ وَالَّذِینَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ وَالَّذِینَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ فَمَنِ ابْتَغَى وَرَاء ذَلِكَ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ وَالَّذِینَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ وَالَّذِینَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ) یعنې هغه مومنان

(c) ketabton.com: The Digital Library

بری مومې او مقصد ته رسيږي چه په لمانځه کښې ويره او تواضع ولري، له بيهوده خبرو او کارونو څخه ډډه وکړي، دمالونو زکات وباسي له زنا او فحشا څخه ځان وساتي، امانت خيانت نکړي په عهد ولاړ وي او په لمانځه ټينګ وي.
په صورت اعلی کښې چه يوازې تزکيه او لمونځ دفلاح موجب ښودل شوي او په صورت مومنون کښې شپږ يا او ه شيه وښودل شوه تطبيق ئې پدې شان کيدی شي چه تزکيه ډيره عامه وسعيه معنی لري او په دغو ټولو صفاتو او افعالو دلمانځه په شمول حاوي ده.
زکات خو دلفظ او معنی په اعتبار له تزکيې سره اشتقاقی تړون لري او زکات هم ورته ځکه وائی چه دزکات په ورکولو هم مال او هم زکات ورکوونکی له بخل څخه پاکيږي، لکه چه په سورت توبه کښې پاک خدای رسول الله (ص) ته امرکوي چه دمسلمانانو له مالونو څخه صدقه قبوله کړه چه دوی پرې پاک شي (خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا التوبه آيت ١٠٣) زنا او فحشا هم يو مردار عمل دی او ځان ساتل ترينه تزکيه ده ځکه پښتانه هم دغسې سړي ته پاک لمنی وائي.
په امانت کښې خيانت کول، عهد ماتول ، بيهوده مشغولتيا هغه ناوړه او ناولي صفتونه دي چه له خبث باطن څخه نشات کوي.
لمونځ هم سړی له ګناه څخه پاکوي او دتزکيې معنی لري ځکه د اهتمام په وجه په مستقل ډول ذکر شويدی، دخدای پاک په کتاب کښې عمومي مطالعه دا ښيي چه دتزکيې کلمه په ټولو ظاهري او باطني طهارتونو مشتمله ده ځکه دسورت (الشمس) په دې آيت کښې (قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّاهَا) يوازې دنفس تزکيه دفلاح وسيله ښودل شويده.
په سورت (التغابن) کښې دا آيت شريف: (وَمَن يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ) دعبارت په تغير هماغه کسان مفلحون ګڼي چه نفسونه ئې له بخل څخه پاک وي او دنفس تزکيه ئې په برخه وي. همدغه تزکيه ده چه هم دخدای دپاره دمال په ورکړه حاصليږي لکه چه په سورت (الليل) کښې وايي: (وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى آيات ١٧-١٨) يعنې د دوزخ نه به په څنګ وي هغه پرهيزګاران چه خپل مال دځان دپاکولو دپاره ورکوي او هم له حرامو څخه په سترګو پټولو او له فحشاء نه په ځان ساتلو دمومنانو نصيب کيږي لکه په سورت (النور) کښې چه راغلی دی: (قُل لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَلِكَ أَزْكَى لَهُمْ آيت ٣٠) دفلاح ارتباط تزکيې او طهارت سره په قرآنکريم کښې ډير ټينګ ښودل شوی يعنې له پليديو څخه ځان ژغورل فوز او فلاح ته رسيدل دي.
پليدي يوازې ظاهري نجاست نه دی ګناه او معصيت هم د قرآن کريم په حکم (رجس) ګڼل شويدی لکه په سورت (المايده) کښې چه وائي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالأَنصَابُ وَالأَزْلاَمُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ آيت ٩١) يعنی شراب، قمار، بتان او په غشو فال نيول پليد شيطانی عملونه دي او ځان ساتل ترينه دفلاح موجب دی.
دخلکو ظاهري او باطني پاکول (تزکيه) دپيغمبر وظيفه ده لکه چه په سورت البقرة کښې راغلي دي:
(كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولاً مِّنكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ آيت ١٥١) په دې آيت شريف کښې (ويُزکيکم) په ډير وضاحت او صراحت دا مفهوم اداکوي چه رسول الله (ص) تاسو پاکوي او دهمدغه مقصد دپاره استول شويدی.
په يوه بل آيت کښې هم دغه مطلب ډيرښه څرګندوي چه وايي: (رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولاً مِّنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ البقرة آيت ١٢٩) دلته حضرت ابراهيم او حضرت اسمعيل دعا کوي او له خدايه غواړي چه ددوي په اولادونو کښې رسول مبعوث شي چه په دوی دخدای پاک آيتونه ولولي، په کتاب او حکمت ئې پوه کړي او پاکيزه ئې کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سورت (النازعات) کښې هم راغلی دی چه الله تعالی موسی (ع) ته ویلي و: (اذْهَبْ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى فَقُلْ هَل لَّكَ إِلَى أَن تَزَكَّى آیات ۱۷-۱۸) فرعون ته ورشه !........او ورته وو ایه آیا میل لري چه تزکیه دي نصیب شي. د موسی(ع) په بعثت کښې هم د رسالت غایه (تزکیه) ده له دغو شواهدو نه ښائی چه دا مطلب ډېر ښه ثابت شوی وي چه دخلکو تزکیه او تطهیر ددین کاردی او پیغمبران دهمدغه کار د پاره وخت په وخت استول شویدي چه دخلکو فاسد اخلاق او ناوړه عادتونه سم کړي، په زړونو کښې ئې صفائي او دخیر واحسان مینه پیدا کړي په نفسیاتی حالاتو او کیفیاتو کښې د انسانیت په ګټه ښه بدلون راولي او په اجتماع کښې نوي روحیه خلق کړي مګر دا کاريعني دنفس تزکیه او داخلاقو مهذب کول څه اسانه او ارزانه کار نه دی.
داجتماع په اخلاقو او عرف وعادت کښې بدلون راوستل او دزړو عقایدو په ځای نوي عقاید په ذهن کښې کښینول دهغو بتانو ماتول دي چه حضرت ابراهیم (ع) ئې دنمرود سرولمبو ته وغورځاوه او حضرت مسیح ئې په سولۍ وخیژاوه.
دخلکو اجتماعي اخلاق که هر څومره فاسد او کاسدوي او زاړه عقاید که هرڅومره خرافاتي وي بیاهم دجامعې په ذهن او دماغ بې قید وشرط حکومت کوي او مخالفین ئې په فنامحکوم کیږي.
یو شخص که هرڅومره مقتدر سلطان وي عمر ئې لنډوي او زمانه ډېر مهلت نه ورکوي مګر اخلاق او عقاید خپل حاکمیت له یوه نسل نه بل نسل ته په میراث پرېږدي او څومره چه زړېږي هغومره قوي کیږي.
زمانه چه کارئې تغیر راوستل دي ددغه ذهني سلطان مقابله په ایوبي صبر کوي او دنوح عمر غواړي ترڅو چه غیر مرئي تدریجي تغیر پکښې راولي او له نظره نشي. په انقلابی ډول د زاړه اجتماعي نظام نړول او نوی دین په خلکو منل د اولو العزمه پیغمبر کاردی چه په خپل سر اره قبلوي او دغه کارسرته رسوي.
حضرت محمد (ص) ددغه جهاني اجتماعي انقلاب په سرته رسولو کښې ډېرو کړاوونو په قبلولو خپل مشکل رسالت په ځای کړاو په ډېرو سختو خطرناکو حالاتو کښې ئې صبرو استقامت له لاسه ورنکړ داځکه چه په خپل نبوت او رسالت ئې ډېر ټینګ ایمان درلوداو دغه قوي ایمان په ده کښې خارق العاده روحي قدرت پیدا کړی ؤ دا ایمان د په نورو کښې هم پیدا کړ چه مومنان ئې په جهان مسلط کړه او عمومی حالات ئې بدل کړه. دخدای کور (کعبه) یې له بتانو پاکه کړه دخلکو زړونه او دماغونه ئې صفا کړه، اجتماعي مفاسد اوناولي عقاید ئې محوه کړه او سیئات ئې په حسناتو له مینځه یوړل.
کوم امرچه پاک خدای حضرت ابراهیم (ع) او حضرت اسمعیل (ع) ته دخپل کورد پاکولو په باب کړي و: (وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ البقرة آیت ۱۲۵) دا امر په خپل وخت کښې حضرت محمد (ص) هم په ځای کړ او چه خلک ئې له شرک او بت پرستۍ نه پاک کړه نو بیائې قرآن کریم پاکانو او مطهرونو ته په لاس ورکړ: (إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ فِي كِتَابٍ مَّكْنُونٍ لَّا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ الواقعة آیات ۷۷-۷۹) ددغه کتاب دنیولو د پاره پاکي منګولې په کاروې او طهارت ته ضرورت و.
داطهارت دخدای پاک په اراده اول له اهل بیتو څخه شروع شو: (إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا الاحزاب آیت ۳۳) لکه چه په (وَأَنذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ الشعرا آیت ۲۱۴) کښې هم اهل بیت خاص ډول یاد شویدي.
داهل بیتو له تطهیر سره د امت تطهیر هم شروع شو او خلک د وحدانیت په منلو دصالحو اعمالو په اجراکولو داخلاقو په تهذیب او دنفس په تزکیه له کفر او عصیان څخه پاک شوه.
ددیني پوهانو له جملې څخه یوتن (شاه ولی الله) وایي: پیغمبران داخلاقو، تهذیب اونفس تزکیې ته توجه لري او په علمي مسایلو کښې مستقیم دخالت نکوي، مطلب داچه پیغمبر دعلم او فلسفې معلم ندی دانسانیت مربي او اخلاقي رهبردی ځکه دنفس تزکیه او دروح تربیه خپل هدف ګڼي او وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

(بُعِثتُ لِأُتَمِمّ مَكَارِمِ الاَخلَاق) الله تعالی هم د ستاينه په خلق عظيم کوي: (وَإِنَّكَ لَعَلى خُلُقٍ عَظِيمٍ القلم آيت ۴)
ددي د پاره چه خلک سړي شي او سړيتوب زده کړي بايد پيغمبر په خپله د کامل انسانيت مثل اعلیٰ شي او خپل عالي کردار د هغوی د پاره سرمشق وګرځوي يعني په عملي ډول خلکو ته دصبر و استقامت، درحم او شفقت، دعدل او انصاف دايمان او احسان، دصدق وصفا ، دايثار او قرباني او دشجاعت او شهامت ګران ګران درسونه ورکړي او دا ثابته کړي چه انسانان دعزم او ارادې دروحي قوت او قدرت په مرسته په جهان کښې ځو مره لوی بدلون را وستلی شي. امت جوړول او تربيه کول او د امامت وظيفه عملي جهاد او مقاومت غواړي.
په خلکو باندي دژبې په سر يو څه زده کول دومره ګران کارندی مګر په خلکو کښې څه پيدا کول، په زړونو کښې ئې څه کښينول او په دماغونو باندي دنوو عقايدو منل د هرڅا کارندی.
يو سړی کولی شی د الفاظو او کلماتو په وسيله خلکو ته دعفت، تقوی او رياضت مفهوم او معنیٰ توضيح کړي يا مقالې او رسالې پرې وليکي او کتابونه ترې جوړ کړي مګر خپل ژوند ددغو صفاتو او حالاتو مظهر او مثال ګرځول او د کردار په هنداره کښې ئې تمثيلول ځان خوارول او له نفس و شيطان سره مجادله او مبارزه غواړي.
که څوک چا ته د اخلاقو درس ورکوي دا نده لازمه چه په خپله دې ښه اخلاق ولري بلکه يوازې همدغه کافي ده چه د اخلاقو پوهه ولري مګر هغه څه چه په خلکو کښې اخلاقي فضايل پيدا کوي نو بيا په کار دي چه پخپله ئې هم ولري يعنی اول ئې په ځان کښې پيدا کړي بيائې په نورو کښې د پيدا کولو کوښښ وکړي.
د اخلاقي امراضو طبيب دبدني امراضو دطبيب په شان نه دی کيدی شي چه د قلبي امراضو طبيب په خپله قلبي مرض ولري او په دغه مرض اخته وي، يو سودخور که دمنبر په سر سود هرڅو مره وغندي او قرض حسن هرڅومره وستايي په چا باندې ښه اثر نه کوي. که بې حيا سړی نورو ته دحيا درس ورکوي دا په خپله لويه بې حيايي ده.
پاک خدای اسلامي امت په امر معروف ما مو کړيدی مګر هغه واعظان او ناصحان ئې تهديد کړيدی چه نوروته دنيکۍ امر کوي او ځانونه يې هيروي: (أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنسَوْنَ أَنفُسَكُمْ البقره آيت ۴۴) که دغه ايت يو بې لارې سړی له دينه نه وي منع کړی چه نور سمې لارې ته را وبولي بللی ئې شي مګر په سمه لارئې بيولی نشي. خلکو ته دحق توصيه او دصبر توصيه بايد له قرآني ترتيب سره سم هغه مومن وکړي چه دصالحو اعمالو خاوند وی: (وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ العصر) تش په ژبه امرمعروف ډير ګران کارندی مګر د امرمعروف اهليت او صلاحيت په ځان کښې پيدا کول له ګران نه ګران کار دی.
حضرت محمد (ص) چه ډير عالم ئې په سمه لار وخوځاوه او ډيرعالي اخلاق ئې په خپلو پيروانو کښې پيدا کړه يو مهم علت ئې دا و چه په خپله د کامل انسانيت او خلق عظيم خاوند و او په همدغه حقيقي معجزه ئې عالمونه مسخر کړه.
کوم کسان چه معجزه دنبوت شرط ګڼي او معجزه دعلت او معلول له سلسلې نه بهر خارق العاده امر بولي نو دشق القمر ياد معراج مسئله مطرح کوي حال دا چه درسول الله (ص) عظيم خلق دا سې عظيمه معجزه ده چه په دنيا کښې نظير نلري او انکار ترينه نشي کيدی.
ځيني خارق العاده کارونه شته چه دسحر و افسون په وسيله ديوه او بل له خوا وخت په وخت څرګند شوي او دحيرت وړګڼل شويدی لکه چه مشهوره ده چه عبد الله بن مقنع (حکيم بن عطا)دنخشب په شاوخوا کښې له يوې څاه نه دسپوږمۍ په شان رڼا راويستله او څلورفرسنګو پورې يې ځمکه رڼا کوله او مزدک هم يوه داسې وسيله راپيدا کړې وه چه له اورڅخه به خبرې اوريدل کيدی.
داوسنی علم مطابق دمسمريزم او هيپنو تيزم په بنا ځيني د تعجب او حيرت وړکارونه کيدی شي ددې عصر الوتکې او فضائې بيړۍ هم د سليمان عليه السلام له هوا پيما تخت سره بې شباهته ندي مګر هغه لوړ اخلاقي معيار چه حضرت محمد صلی الله عليه وسلم په خپل کردار قايم کړ او انسانيت ئې معراج ته ورساوه هغه حقيقي او واقعي معجزه ده چه تقريباً په يوزر او څلورسوه کالو کښې ئې خپل اعجاز ساتلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دمعجزي په اووشرطونوکښې يو شرط دا دى چه له دعوې سره دې موافقت ولري يعنې که څوک دا دعوه کوي چه زه خلک سمې لارې (صراط المستقيم) ته رابولم او مفاسد له منځه وړم او درسالت يانبوت دليل (معجزه) مې داده چه خاورې زرکومه نو دا کارمعجزه نشو ګڼلی ځکه چه له دعوې سره څه ارتباط نلري مګر داچه حضرت محمدصلی الله عليه وسلم عملاً خپل ځان د ډېر لوړ کردار په لرلو دمثال اعلی په حيث دامامت وړ و ښود او دخلکو په اخلاقي اونفسي حالت کښې ئې معجزه آسا بدلون راووست، دده دريښتيانې ادعاډير ښه ثبوت دی. انس بن مالک وايي: زه لس کاله درسول الله (ص)په خدمت کښې وم او په دغه دومره موده کښې ئې ماته کله (اف) هم ونه ويل څه مې چه کړي نه ئې دي ويلي چه ولې دې وکړه، کوم کارمې چه ندی کړی بيائې هم داندی ويلی چه ولې دې ونکړ، له يوه خدمتګارسره په لسو کالوکښې دغه شان سلوک کومه عادي او وړه خبره نده ښائې چه دډيرعلم او تربيت خاوندان هم له خپلوډيروګرانو زامنو سره دغه شان رويه ونکړی شي چه په لسو کالوکښې ورته (اف)قدرې هم ونه وايي. داکيدی شی چه يوه زړه سواندي مهربانه سړی کله دعفوې اوحلم ډيرعالی مثال قايم کړی حتیٰ چه دخپل ځوی قاتل ياخپل قاتل دمرګ دسلګيوپه وخت کښې معاف کړي مګر ټول عمر په مختفلواحوالو کښې دغومره ضبط نفس اوپه نفسي حالاتو تسلط لرل خارق العاده امردی.

د احد په جنګ کښې چه دحضرت محمد (ص)غاښ مات اومبارک مخ ئې زخمي اوکړم شونو اصحابو د ډير قهر په وجه له دوی څخه وغوښتل چه ددښمنانو دتباهۍ دعا وکړي او لعنت پرې ووائې مګر رسول کريم صلی الله عليم وسلم وفرمايل زه دلعنت ويلو اوښيروکولو دپاره نه يم راغلی بلکه درحمت په حيث سمې لارې ته دبلنې دپاره استول شوي يم. (اَللّهُمّ اِهدِ قومِی فَاِنّهُم لَايَعلَمُونَ). دهغه چا معافول چه په رسول الله صلی الله عليه وسلم باندې ئې دقتل په اراده توره راواېستله، هغې يهودۍ ښځې ته سزا نه ورکول چه دپسه په غوښه کښې ئې ورته زهر ګډ کړي و اوپه خپل جرم ئې اعتراف هم وکړ دعفو اوبخښنې برجسته مثالونه دي.

جود او سخا:

درسول الله (ص)کرم اوسخاوت دکيفيت اوکميت په لحاظ ساري نلري، اودخپلو خصوصياتو په وجه ئې منحصر بفرد صفت ګڼلی شو بلکه ويلی شوچه سخاوت نه وايا رو چه مقام او منزلت ئې له سخاوت نه ډير لوړ دی.

له خپل ډير مال نه لږ څه نوروته ورکول يا له خپل حاجته زيات مال صدقه کول جود اوسخابللی شومګر ځان محرومول، خپل نفس خوارول او نور مړول بلکه غني کول هماغه صفت دی چه په قرآن مجيد کښې ئې ستاينه شويده: (وَيُـــؤْثِرُونَ عَلَى أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ الحشر آيت ٩) هغه درياضت او دمشقت ژوند چه رسول الله (ص)درلوده له حده زيات فقيرانه او غريبانه ؤ مګر دا د بيوسۍ په وجه او دمجبوريت له مخې څخه نه و بلکه اخلاقی غايه او پايه ئې در لوده اوهمدغه قرآنی منظور پکښې مضمرو.

قرآنی فلسفه دډير شخوند او دډير خوند ژوند مردودګڼي ځکه مترفين او د ناز اونعمت خاوندان په مکرر او موکد ډول غندي اوبد ورته وايي قرآن کريم په ډير وضاحت اوصراحت بډايان او متمولين دهر ديني نهضت او ارتقائي حرکت په مخکښې سدګڼي او د زاړه ارتجاعي حال محا فظين ئې بولي.

هغه اسلامي ژوند چه الهی کتاب اونبوي سنت ئې دمسلمانانو دپاره خوښوی که مسلمانانو ئې په ځان باندې تطبيق کړي طبقات له مينځه ځي او دغني اوفقير مسئله په ښه شان حل کيږي.

د رسول الله (ص)دژوند عملي اړخ همدغه وچه د دنيا مال ئې لکه غليم خپل کورته نه پرېښوده اونه ئې په کورکښې ځای ورکاوه هرڅومره مالونه به چه ورته راغله په فقيرانو اومستحقينو به ئې ويشل اوتش دقوت لايموت په اندازه ئې ډيرلږ څه ځانته ساتل مګر څومره چه په ځان سختګير و هغومره په نورو زهير واو بخششونه ئې بې حسابه ؤ. وايي چه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دحنين په ورځ رسول الله صلی الله علیه وسلم صفوان بن امیه ته دپسونو دومره رمې وبښلې چه یوه لویه دښته پرې ډکه شوه.
په همدغه ورځ ئې ابوسفیان ته څلویښت اوقیې سپین زراو سل اوښان ورکړه د هغه زامنو معاویه اویزید ته او حکیم بن حزام ته ئې هم سل سل اوښان وبښل، مګر حکیم بن حزام سل اوښان نورهم وغوښتل او هغه ئې هم ورکړه.
دغه شان نور ډیرو کسانو ته لکه: نصر بن حارث، اسید بن جاریه، حارث بن هشام، قیس بن عدي، سهیل بن عمر حویطب بن عبدالعزی اقرع بن حابس عینیه بن حصن، مالک بن عوف، عباس بن مرداس، مخرمه بن نوفل، علا بن حارثه سعید بن یربوع، عثمان بن وهب او هشام بن عمرته په دغوبخششونو کښې چاته سل چاته پنځوس او چاته څلویښت اوښان ورسیدل اوعباس ته خوئې دومره سره زر ورکړه چه جګولی ئې نشوه، پدې دومره ډیرو مالونو کښې رسول الله (ص) پخپله خپل کورته هیڅ یونه وړل او اهل بیتو دغه شپه په نهره تیره کړه.
ایا خپل ځان په مطلق حرمان کښې ساتل او په نوروباندې دکرم او احسان بارانونه ورول معجزه نده؟ څوک چه په یوه ورځ دغومره فیاضي لري کله چه له دنیانه رحلت کوي هرچاته داڅرګندیږي چه په کورکښې ئې داوربشوله ډوډۍ پرته نورڅه نشته او د جنګ زغره یې په یوه یهودي دکورد نفقې دپاره ګروکړیده، دغه راز غیرعادي ژوند چه انساني غرایز ئې مهار کړي و او عادي عقل ورته حیران حیران کتل خارق العاده امر دی.
دشرک اوبت پرستۍ په وطن کښې دعربو مختلف او یوله بله مخالف قبایل چه لوښې به ئې ژوندي خښولې او ابوجهل ئې دجهالت سمبول و دا ټول دتوحید په یوه کلمه راغونډول او یوداسې ملت او امت ترینه جوړول چه اسلام په اسیا، افریقا او اروپا کښې خپورکړي اودجهان دین اوآئین بدل کړي که معجزه نه وي نوڅه به وي؟
دا منوچه فاتحین او جهانګیران په دنیا کښې ډیرپیدا شوي چه خپل پریوتې او بې نام ونشانه قوم ئې تاریخ ته بریالی او توریالی ښودلی او خپله امپراطوري ئې په نوروقهراًمنلې ده مګر دیوه ملت معنوي اوروحي سویه لوړول په اخلاقو کښې لوی بدلون راوستل او انسانیت معراج ته رسول دچنګیزاوهلاکو، داسکندر او ناپلیون کار نه دی.
حضرت محمد صلی الله علیه وسلم چه نه سړي ئې سړي کړه او سړي ئې ملکوتي مقام ته ورسول دداسې معجزې خاوند دی چه بشري تاریخ ئې کامل مثال نشي ښودلی.
په زور او قوت ډیرخلک غلامول کوم خارق العاده کارنه دی غلامان ازادول اودضعفیانو مرسته که څه هم دخیر و احسان عالی مثال دی مګر اعجازندی، خوغلامان اوضعیفان له سردارانو او سرکردګانو سره برابرول بلکه په هغوی باندې ئې لوړول او یو حبشي دنیک عمل په وجه له قریشي نه ښه ګڼل محمدي معجزه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زيد بن حارثه:

درسول الله (ص) په مواليو کښې زيد بن حارثه زيات شهرت لري، دی دبی بی خديجې غلام و چه رسول الله (ص) ته ئې بخښلی و. رسول الله (ص) هغه ازاد کړاو خپل ځوی ئې وګاڼه ځکه به خلکو زيد بن محمد باله ترڅو چه دا آيت: (اُدعُوا هُم لِا ٰبَائِهِم) نازل شو او پس له هغه زيد بن حارثه وبلل شو.

کله چه دزيد پلار حارثه او تره ئې کعب دزيد په لټون مکې ته راغلل او دی ئې له حضرت محمد (ص) سره وموند نوله رسول الله صلی الله عليه وسلم نه ئې خواهش وکړچه زيد دوی ته وسپاري حضرت محمد (ص) وويل که زيد له تاسو سره ځي هيڅوک ئې مخه نه نيسي مګر زيد تګ ته غاړه کښېنښوده او رسول الله (ص) ئې ترهرڅه بهتر وګاڼه.

موالي که څه هم له غلامۍ څخه ازاد و مګر بيا هم عربو مخصوصا قريشو خپل سيالان نه ګڼل او د کفائت له نعمته محروم و.

دمواليو له جملې څخه هيچا ته دا حق حاصل نه و چه د قريشو خور يا لور په نکاح کړي او دهغوی اشرافيت ته صدمه ورسوي.

رسم و رواج پدې کار ډير سخت بنديزلګولی و مګر حضرت محمد (ص) په اسلامی تعليماتو ټول خلک اسلامی اخوت ته رابلل او هر راز امتيازات او تبعيضونه ئې له مينځه وړل يوازې تقوی او نيک عمل ئې دفضيلت معيار ګاڼه اوبس. ځکه ئې دخپلې ترور لور (زينب دحجش لور) زيد ته په نکاح کړه او دعرف او عادت بت ئې مات کړ. داکار په هغه وخت کښې له هغه اشرافی ذهنيت سره له معجزې نه کم نه و. هغه وخت لا څه چه اوس به هم په امريکا غوندې ازاد اومترقي هيوادکښې څوک حاضر نشي چه له يوه تور پوستکې سره دغه راز معامله وکړي.

حضرت محمد (ص) په خپله کورنۍ کښې دغه تبعيض او امتياز له مينځه ويوړمګر هغه توافق چه دښځې او ميړه ترمينځ په کاردی او په نفسياتي کيفياتو پورې تعلق لري د زيد او زينبې ترمينځ موجود نه وه ځکه دغه ازدواج تراخرعمره دوام ونکړ اوڅه موده وروسته زيد دزينبې دپريښودو په باب خپله اراده حضرت محمد (ص) ته ښکنده کړه دوی ورته دعقد د دوام توصيه وکړه مګر زيد دخپل معذرت په وړاندې کولو اصرار وکړ او داعقد فسخ شو.

رسول الله (ص) دخدای په امر بي بي زينب ځانته په نکاح کړه چه په دغه وسيله دهغې په زخمې زړه ډيره ښه پټۍ ولګيده.

ديوه ازاد شوي غلام مطلقه په نکاح کول يوبل اخلاقي درس وچه خپلو پيروانو ته ئې ورکړاو ددغه کار عار ئې له مينځه يووړ.

دزيد بن حارثه خبره په همدغه ځای نه تماميږي کله چه رسول الله (ص) درې زره مسلمانان د موته ښارته چه په شام پورې مربوط ؤ دغزا دپاره ليږل او دا دمسلمانانولومړی جنګ و چه دهجرت په اتم کال د روم دقيصر له امير اومسيحيانو سره کيده نو د دغه اسلامي لښکر امير د رسول الله (ص) لخوا زيد بن حارثه وټاکل شو.

په دې لښکر کښې جعفر بن ابيطالب دحضرت علی کرم الله وجهه ورور او د پيغمبر دتره زوی، عبد الله بن رواحه، خالد بن وليد دعربو مشهور قهرمانان او نور قريش شامل و يعنی دقريشو سرداران چه جنګی مهارت اوقابليت ئې درلود دزيد سپايان و.

اسامة بن زيد:

دزيد بن حارثه زوی اسامة هم رسول الله (ص) دمسلمانانو دهغه لښکر مشر وټاکه چه د روم غزا ته ئې ليږه پدې لښکرکښې مهاجرين او انصارپه ډيرزيات شمير شامل واو په دغه حمله کښې حضرت ابوبکرصديق (رض) حضرت عمر(رض) ، سعدبن ابی وقاص غوندې لوی لوی شخصيتونه د اسامة له فرمان لاندې و.

د اسامة عمرپه دغه وخت کښې له (۱۷) کالونه زيات نه و ددغسې نوي ځلمي لاس لاندې دغه راز مهم اشخاص په اطاعت او انقياد مامورول او دهغوی له خوا په خوښۍ ددغه امرمنل دنفس د تزکيې ډيرښه ثبوت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز اخلاقي تربيه او دفداکارۍ روحيه په خپلو پيروانو کښې پيدا کول چه دډيرلوی اجتماعي مقام او منزلت خاوندان او داوليت او الويت حق لرونکي ديته حاضر شي چه د اسلام دخدمت دپاره دموالیو له جملې څخه له ځانه ډير کشر سړی په مشرتوب ومني او د هيڅ راز کسرشان احساس ونکړي که خارق العاده کارنه وي نوڅه به وي؟
درسول الله (ص) دغه امرپه داسې وخت کښې صادر شو چه دی دمريضۍ په بسترکښې و او دلښکر له خوځيدونه دمخه ئې ظاهري ژوند خاتمه وموندو او حضرت ابوبکر (رض) د اسلام لومړی خليفه شو.
په دغه حال کښې چه ابوبکر صديق(رض) په انتظامی چارو ډير زيات مصروف واو ډير مشکلات ئې په مخکښې و بيا ئې هم درسول الله (ص) په امرکښې تاخير جائز و نه ګاڼه او سمد لاسه ئې د اسامة دحرکت دپاره لازم ترتيبات ونيول.
خليفه په خپله له دغه لښکر سره دمشايعت او وداع دپاره له مدينی نه دباندې پياده روان ؤ.او اسامة په آس سپور و، هغه که هرڅومره اصرار وکړچه يا به خليفه هم په آس سپريږي يا به دی له آس څخه کوزيږي خو حضرت ابوبکرصديق(رض) قسم ياد کړ چه نه به ته کوزيږې او نه به زه سپريږم.
په دغه وخت کښې حضرت ابوبکر (رض) د حضرت عمر (رض) مرستې او مشورې ته ډير احتياج درلود او هغه بې د اسامة له اجازې څخه نشو پاتې کيدی ځکه ئې اسامة ته وويل: که ماسره دا مرسته وکړې چه عمر راته پريږدې څومره به ښه وي. هماغه وچه حضرت عمر (رض) د اسامة په اجازه له خليفه سره پاتې شو او نور لښکر غزا ته روان شو. دا و درسول الله (ص) هغه کامل روحي نفوذ چه دخپلو اصحابو د روح په اعماقو کښې ئې درلود او په ډيرقوي ايمان ئې دهغوی نفسي او شعوري حالت بيخی بدل کړی و.
درسول الله (ص) نه وروسته هم دغه عالي اخلاق تريوه وخته په اصحابو کښې باقي ؤ او اسلام په همدغه قوي روحيه مخ په ترقي روان ومګر دحضرت عمر (رض) د خلافت له ختميدو وروسته اسلامي تربيه او اسلامی اخلاق مخ په ټيټيدو شوه او ښکاره تغيرپکښې راغی.

حضرت ابوبکر صديق (رض):

د اسلام لومړی خليفه چه درسول الله (ص) له وفاته وروسته دخلافت لوړ مقام ته ورسيده، دغه لوړ او عالي مقام دده په وضع اوحال کښې هيڅ تغير پيښ نه شو کړی او څنګه چه و هغسې و، خلافت او رياست په هرسړي کښې ارو مرو يو څه تغير راولي، هر څوک چه اولوالامرشي او خلک ئې په اطاعت مکلف شي دجاه وجلال او شان وشوکت له اغيزې لاندې راځي اوبايد چه راشي مګر درسول الله (ص) ځينې اصحاب له دغه تاثير لاندې رانغله او له ډير اقتدارسره بيا هم متواضع متقيان او دخدای دمخلوق ريښتوني خدمتګاران و نه باداران.
خلافت دا ونکړی شو چه حتی دابوبکر صديق(رض) داستوګنې په کور کښې څه جزئي تغير راولې په خپله دی خو لاپريږده هماغه وړوکی کورچه له مدينې نه دباندې ده درلود له خلافت نه وروسته هم دده د استوګنې ځای و او څه فرق پکښې رانغی لکه چه پخوا به کله پياده او کله په خپل شخصي اس مدينې ته راته، پس له خلافته ئې هم تګ او راتګ کله پخپل هماغه اس و او کله به پلی روان و يعنې د بيت المال په اس نه سپريده.
ده غوښتل چه په خلافت کښې هم له بيت المال نه څه وانخلي او دخپل لاس په ګټه ژوند وکړي يعنی دخلافت دچارو د اجراکولو سره خپل کار وکسب هم وکړي او بې معاشه دغه درنه وظيفه په غاړه واخلي مګر مسلمانانو اجازه ورنکړه او وئې ويل له دغه لوی اجتماعي خدمت سره بل شغل امکان نه لري ته بايد دځان اوخپل عيال د قوت په اندازه له بيت المال څخه معاش واخلې اوهغه معاش هم خلکو دکفايت په قدر وټاکه خو کله چه خليفه وفات کيده نو امرئې وکړ څه چه ده له بيت المال څخه اخيستي دي دده له مال څخه دې بيت المال ته مسترد شي.
حضرت ابوبکر (رض) لکه چه له خلافت نه پخوا دضعيفانو دمرستې په لړ کښې ديوې ضعيفې کونډې ميږې ورته لوشلې له خلافته وروسته ئې هم دغه کار دخدای دپاره کاوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حضرت عمر (رض):

داسلام دوهم خليفه چه دکسرى اوقيصر دوه لوئي امپراطورى ئي له اغيزي لاندي شوي او د مسلمانانو بيت المال دده په وخت کښي له حده زيات غني و بيا هم ده خپل نفس ددنيا له خوندونو او نعمتونو محروم کړى و او ژوندئي ډير فقيرانه و يوازي دانه چه مادي عيش اولذت ئي په ځان حرام کړى و بلکه معنوي او احساسي لذتونه ئي هم په نفس درولي و.

وايي چه يوه ورځ دغه ستر خليفه چه دعدالت له هيبته ئي د زورورو زړونه رپيدل د اوبو مشک په شاکړى و چه خلکو ورته په حيرت او تعجب کتل، دده ځوى چه په مخه ورغى نو د انکار په ډول ئي ورته وويل: داڅه کوي؟ خليفه ځواب ورکړ، نفس ته مي عجب او غرور پيدا شوى غواړم چه ذليل او حقير ئي کړم.

همدغه خليفه چه دحج دفريضي په اداکولو کښي ئي له خپلو ملګرو سره شپاړس ديناره مصرف کړي و د تاسف په ډول ئي وويل: بيت المال ته مو ډير زيان ورساوه يو خليفه چه دخپل مصرف دپاره د ورځي دوه درهمه له بيت المال څخه اخلي او په قوت لايموت قناعت کوي بايد شپاړس ديناره مصرفول له حده تيرى وګڼي.

دحضرت عمر(رض) دغه سختګيري يوازي په ځان باندي وه او خپلو عمالوته ئي کافي معاشونه ورکول مثلا عمار بن ياسر دکوفي والي ته ئي په مياشت کښي شپږ سوه درهمه ورکول اود ورځي نيم پسه له څه اوړو سره همدارنګه عبدالله ابن مسعود ته ئي يوسل درهمه او د ورځي ديوه پسه څلورمه برخه ورکوله، عثمان ابن حنيف ته يوسل اوپنځوس درهمه او په ورځ کښي د پسه ربع.

حضرت عمر (رض) د اسلامى روحيي په بنا د اسياست ډيربنه عملي کاوه چه صالح اشخاص او دتقوى خاوندان ئي که موالى هم و له هغو قريشونه ډيربنه ګڼل چه اسلامى پايه به ئي ټيټه وه او وضعيفان ورته له زورورو نه ډير محترم و.

په همدغه اساس ئي عماربن ياسر چه دمواليو له جملي څخه ودکوفي والي کړى و.

وائي چه يوه ورځ دده په دروازه کښي ابوسفيان بن حرب، سهيل ابن عمر، حارث ابن هشام او دقريشو نور سرداران ولاړ و اوله دوى سره صهيب اوبلال هم چه دمواليوله جملي څخه و دخليفه دليدو په انتظار کښي شريک و، خليفه اول خپل حضورته صهيب او بلال وغوښتل اونور هماغسي منتظرپاتى شو، دابوسفيان پزه له ډير قهره وپړسيده او په ډيرتاثر ئي وويل: داسي ورځ هم راورسيده چه مريان غوښتل کيږي او مونږ په دروازه کښي ولاړ پاتي کيږو.

دحضرت عمر (رض) دغه کار تصادفي ياغير ارادي نه و هغه پدي ډيربنه پوهيده چه داکار دقريشو په سردارانو اوخصوصاً په ابوسفيان څومره درنه روحي اونفسياتي اغيزه لري مګر اسلامي روحيه اوديني مقدسه غايه په ده حاکمه وه او ځان ئي اخلاقاً او ديانتاً مجبور ګاڼه چه همدغسي وکړي.

دقرآن کريم په سورت قصص کښي دفرعون او هامان په مقابل کښي دضعيفانو اوناتوانو خلکو دقوي کولو او دهغوى دخوارولو اوذليلولو بيان: (وَنُرِيدُ أَن نَّمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِيَ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ القصص آيت ۶) همدغه اسلامي روحيه څرګندوي چه ترجمه ئي داده: غوښتل موچه دځمکي له ضعيفانو سره احسان وکړو او پيشوايان ئي وګرزوو، دځمکي وارثان او صاحبان ئي کړو، فرعون وهامان او ددوى لښکر وته دضعيفانو له لاسه هغه عذابونه وښيو چه دوى ترينه حذر کاوه.

دادى دخداى هغه قانون چه قرآن ئي بيانوي او د الهي سنت په حيث تاريخى سابقه لري.

حضرت عمر(رض) داسلام دغه اساسي هدف ډيربنه تشخيص کړى و او دخپلي خط مشي اصلي مرام ئي باله.

يووخت عمرابن الخطاب په مکه کښي وليدل چه دقريشو سرداران په ډوډى ناست اوخدمتګاران ورته ولاړدي ځکه ئي په قهر وويل: (مَالِقومٍ يَستاْ ثرُونَ عَلىٰ خُدّامِهم) يعنى نه ښايي چه يوقوم ځان له خادمانو نه غوره وګڼي، بيائي خدمتګاران په يوه دستر خوان له خپلو صاحبانو سره په ډوډى کښينول اودغه امتيازئي مردود وګاڼه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه خلیفه چه په عسفان نومی ځای کښې ئې دمکې عامل اوپه اوسنی اصطلاح والي (نافع ابن حارث) ولید پوښتنه ئې ترې وکړه چه دخپل قایمقام دې څوک پرېښود هغه وویل: ابن ابزي مې پرېښود. خلیفه بیا پوښتنه وکړه: ابن ابزي څوک دی؟ نافع وویل: زمونږ له موالیو څخه یو تن.
عمر (رض) وویل: مولی دې خپل خلیفه پرې ایښی دی؟ نافع ځواب ورکړ هغه دقرآن قاری او په فرایضو ښه پوه سړی دی.
حضرت عمر (رض) وویل: ایا زمونږ پیغمبر دا ندي ویلي: (اِنّ اللّهَ یَرفَعُ بِهذَا الکِتَابِ اَقوَاماً وَیَضَعُ بِهِ آخَرِینَ) یعنی پاک خدای ددې کتاب (قرآن) په وسیله قومونه لوړوي او نور راټيټوي. پس له هغه نافع پوه شو چه د حضرت عمر دغه پوښتنه د انکار دپاره نه وه د استفهام دپاره وه. او غوښتل ئې چه د ابن ابزي په مزیت پوه شي. که داسې نه وای نو ده به ولې عماربن یاسر دکوفې والي کاوه او ولې به ئې صهیب او بلال له ابوسفیان نه دمخه خپل حضور ته غوښتل. بلکه دا چه د حضرت عمر نه چا پوښتنه وکړه چه وروسته له تانه به څوک دخلافت دپاره مناسب وي او دشوری په غړو کښې درته کوم یو ډیر وړ معلومیږي.
ده وویل: (لَو کَانَ سَالِمٌ مَولی اَبی حُذَیفَة حَیاً لَوَلّیتُهُ) که سالم دابی حذیفة مولی ژوندی وای ما به ورګمارلی و. دشوری غړي دغه کسان و: عثمان، علی، طلحه، زبیر، عبدالرحمن بن عوف، سعدبن ابی وقاص او عبدالله بن عمر یعنی دده خپل زوی چه د رایې حق ئې ورکړي نه و مګر په شوری کښې ئې شامل کړی و.
حضرت عمر په خپل خلافت کښې معاشونه او عطایا په دې اساس ورکول چه په اسلام کښې دچا سابقه زیاته ده او په څومره غزاګانو کښې له رسول الله (ص) سره ملګری و مګر دا قاعده ئې د اسامة بن زید په حق کښې ماته کړه ځکه چه هغه ته ئې څلور زره درهمه وټاکل او خپل ځوی عبدالله ابن عمر ته ئې درې زره درهمه ټاکلي و. عبدالله د اعتراض په ډول وویل: زه په ډیرو غزاګانو کښې شامل شوی یم چه اسامة پکښې ګډون نه درلود او سابقه مې له هغه نه زیاته ده مګر دهغه معاش ډیر او زما لږ دی. حضرت عمر وویل: هغه له تانه په رسول الله (ص) ډیر ګران و او پلار ئې هم ستا له پلار نه رسول الله (ص) ته محبوب و.

حضرت علی کرم الله وجهه:

د اسلام څلورم خلیفه په داسې وخت کښې دخلافت قبلولو ته مجبور شو چه اسلامي تربیه او اسلامي اخلاق مخ په ځوړ و او مسلمانان د ډیرو عظیمو فتوحاتو له برکته دډیروشتو خاوندان شوي و.
ثروت او بډائي له ځان سره عیاشي او تن آسایي راوړي، په زړونو کښې دجاه وجلال مینه پیدا کوي او غفلت زیاتوي. څوک چه په دنیا پورې زړه وتړي او دنفسي خواهشاتو پنډي شي په اخلاقو کښې ئې بدلون راځي او روحاني تعلقات ئې کمیږي.
د حضرت عمر(رض) له خلافته وروسته د حضرت عثمان(رض) په خلافت کښې مسلمانان که څه هم د هیوادونو په فتح کولو او د اسلام په خپرولو کښې کامیاب و مګر له دغو کامیابیو سره معنوي او اخلاقي انحطاط هم ملګری ؤ.
په مسلمانانو کښې د اقتدار او شخصي ګټو مینه را ژوندی شوې وه حرص وهوس غځونی شروع کړې وې، امویانو دموروثي سلطنت خوبونه لیدل او ځانونه ئې دسبا ورځې دپاره قوي کول.
دخلافت په باغ وبڼ کښې دحکم او مروان په شان بدبوټي پیدا شوي و، سیاسي رشوتونه رایج شوه او د ضمیرخرڅولو تجارت په مزه کښې و. حضرت علی ددغه بازارسړی نه و او د وخت ناوړه غوښتنې ئې ردولې. ده په موقت ډول هم دیوې وسیلې په حیث مسلک له سیاست څخه نه قرباناوه او د اخلاقي انحراف په بیه یې سیاسي کامیابي لویه ناکامي ګڼله.
دی په دې پوهیده چه دیني جذبه په خلکو کښې ضعیفه شویده او اکثر اشخاص دهغه چا ملګري کیږي چه ددوی ضمیرونه په پیسو رانیسي یائې اقلاً په وعدو وخوشحالوي مګر ده دا کار نه کاوه او سمه لاره ئې نه پرېښوده هیچاته ئې بې شرعي استحقاقه څه نه ورکول او نه ئې څوک په طمع کښې ساتل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چه ده ته دده وروړ عقیل په ډیر لوی امیدراغی چه له بیت المال نه دومره څه ورکړي چه نیستي ئي غوځه شي نوده امام حسن ته وویل: زما برخه چه له بیت المال څخه راووته له خپل تره سره بازار ته لاړشه یو جوړ نوي جامې اونوې پڼې ورته واخله، همدغه عقیل چه له ده نه خوابدی حضرت معاویه ته ورغی هغه له بیت المال څخه سل زره درهمه ورکړه. د سیاست تقاضاهمدغه وه چه وروړ له وروړ نه په دغه ډول بیل کړي مګر دیانت او مسلکي تقوی حضرت علي ته اجازه ورنکړه چه دبیت المال پیسې د سیاسي مصلحت دپاره ولګوي.

حضرت علي به ویل: زه پوهیږم چه څه شی تاسو اصلاح کوي مګرنه غواړم چه دځان په فاسدولو تاسو اصلاح کړم.

دده په عقیده هغه څوک بریالی نه و چه ګناه پرې بریالی شي.

ده هغه غالب مغلوب ګاڼه چه په ناجایزه طریقه اووسیله ئي غلبه حاصلوله.

یو مصلح اخلاقي لارښود دا نه خوښوي چه دوخت په تقاضا خپله لاره بدله کړي او د سیاسی مصلحت دپاره مسلکي اصول قربان کړي.

علی کرم الله وجهه غوښتل چه درسول الله (ص) او دوو لومړیو خلیفه ګانو په لاره مستقیم لاړشي او هیڅ راز انحراف ونکړي مګر مسلمانانو په عمومي صورت هغه اخلاق اودیني احساسات بایللي وچه دهغوی په زمانه کښې ئي لرل.

همدغه اخلاقی انحطاط او معنوي سقوط ددې باعث شوچه په اسلام کښې رخنې اوتفرقې پیدا شي اوفتنة الکبری ته لاره خلاصه شي دهمدغه فاحش تغیر په وجه اسلامي زعامت خپل عظمت بایلود اونتیجه ئي دا شوه چه بالاخره یزید او یزیدیان دقدرت خاوندان شوه او اداري دستګاه بیخي فاسده شوه.

درسول الله (ص) له رحلت څخه پنځوس کاله وروسته دمسلمانانو داحال وچه دکوفي والي زیاد ابن ابیه به مسلمانان مجبورول چه په مجامعو کښې دمنبر په سرعلی او اهل بیتو ته کنځلي وکړي اوفحش ووایي که چا به لدې خبرې انکار کاوه نو په ډیرې بې رحمۍ به وژل کیده حال دا چه قرآن په ډیرصراحت خپل پیروان له کنځلو نه ډیر سخت منع کړیدی که څه هم مقابل لوری کافران اومشرکان وي: (وَلاَ تَسُبُّواْ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِ اللّهِ ......الانعام آیت ۱۰۸).

زیاد ابن ابیه دکوفي والي هغه سړی وچه مورئې (سمیة) له ابوسفیان سره بې نکاح شپې تیرولې اورسمي میړه ئي بل څوک و، همدغه وجه وه چه ده ته ابن ابیه ویل کیده او معلوم پلار ئي نه درلوده.

ده د دې دپاره چه نسب یې له معاویه سره ګډشي او دهغه وروړ وبلل شي په رسمي محفل کښې ئي داخبره اعلان کړه چه دی د ابوسفیان ځوی دی او دخپلې مورلـه رسمي اوقـانوني میړه څخه نـدی پیدا شـوی او داد اخلاقـي انحطـاط ډیربرجسته مثال دی.

درسـول الله (ص) ډیرګران لمسـی امـام حسـین(رض) دزیـاد ابـن ابیـه پـه امـر لـه اویـا تنـو ډیـرو نژدو خپلوانـو، ښـځو اوماشومانو سره په کربلا کښې دعمربن سعد بن ابی وقاص په لاس ووژل شوه داحقیقت ډیرښه څرګندوي چه په مسلمانانو کښې څومره لوی بدلون راغلی و.

دهمدغه عمر پلار سعدبن ابی وقـاص هغه سړی وچه داحد په غزا کښې ئي دخپل سر پـه سـودا پـه ډیرې ایمانداری اوفداکاری له رسول الله (ص) څخه پـه ډیرسخت خطرناک حالت کښې تراخره پـه ډیروزیاتو غشو ویشتلو بې مثاله مدافعه وکړه او په همدغه وجه په ډیرو خاصو اصحابو (عشره مبشره)کښې حساب شو.

د اسلام په تاریخ کښې که څه هم دیزیدیانو توره منحوسه دوره د اخلاقی مفاسدو اوناوړه اعمالو یوطغیاني حالت و چه قهقرائي رجعت ورته ویلی شومګر دغو ټولو شوموحوادثوونکړی شوه چه د اسلام عمیق معنوي ناثیرات بیخي له مینځه یوسي اودا سلامي اخلاقو جرړې وباسي.

دغه معنوي اوظاهري خزان داسلام باغ وبڼ سپیره ډاګ کړ او ښاروي ئي پکښې وڅړول مګرله خاورولاندې نیلې ریښې ئي محوه نشوې کړی او په دغه ګلشن کښې کله ناکله ډیرښه بوټي وټوکیدل چه په دغه جمله کښې عمربن عبدالعزیز دحضرت عمربن خطاب ډیرښه پیروګڼلی شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عمر ابن عبدالعزيز:

دخلافت دعهد وروستی ځلانده ستوری همدغه مبارک شخص دی چه اسلامی روحیه ئي په ډيربنه شان تمثيل کړه.
کله چه ده دخلافت په نامه دسلطنت واګې په لاس کښې ونيولې منبرته وخوت اوداسې ئي وويل:
((...... زه په يوه داسې کارکښې له ازميښت سره مخامخ شوم چه مانه غوښته اوتاسو هم دانتخاب له لارې دا کارماته نه دی راسپارلی دغه دی ماخپل ځان خلع کړاو تاسو اختيار لرئ چه هرڅوک انتخابوئ.....)) وروسته له دغې خطابې له هرې خوا دا اوازونه اوچت شوه چه مونږته انتخاب کړې تاغواړو او په تاوياړو اي اميرالمومنينه !
وروسته تردې خليفه بيا خلک مخاطب کړه او وئې ويل: په دې يوه شئ چه مخلوق ته داسې اطاعت نه ښايي چه هغه دخالق په معصيت کښې وي. که څوک دخدای اطاعت کوي اطاعت ئې واجب دی اوکه له خدايه غاړه غړوي په چاباندې داطاعت حق نه لري. تاسوتر هغه حده زما اطاعت وکړئ ترڅو چه زه دخدای فرمان وړم که هروخت مې دخدای له امر سر وغړاوه نوبيازما امرته غاړه مه ږدئ.
پس لدې نه عمرابن عبدالعزيز سمدلاسه دتيرو مظالموپه ردولو کښې اول له ځانه شروع وکړه کوم مالونه چه ده ته داسلافو اقتدارپه ميراث پريښی وهغه ئې دمسلمانانوبيت المال ته مسترد کړه حتی چه هغه قيمتې ګوته ئې چه په ګوته وه او وليد ورکړې وه هغه ئې هم له لاسه ورو ايستله، کومې ځمکې چه يو ځای اوبل ځای ده ته ورکړه شوې وې تولې ئې پريښودې يوازې يو کاريزئې چه په سويدا کښې په خپلو پيسو ويستلی وځانته وساته چه په کال کښې ئې يوسل اوپنځوس دیناره کله لږکم کله لږزيات حاصل ورکاوه، اوده خپله ګذاره پرې کوله يعنی له بيت المال څخه ئې هيڅ نه اخيستل اوټول عايدات ئې همدغه و.
يوه ورځ چاورته وويل چه عمرابن الخطاب خوله بيت المال څخه دورځې دوه درهمه اخيستل ته ئې هم بايد واخلې عمرابن عبدالعزيز وويل هغه په خپله څه نلرل ځکه ئې اخيستل زه خودومره څه لرم چه ګذاره مې پرې وشي.
دده ښځه دعبدالملک بن مروان لوروه اوپلارئې څه قيمتې جواهر دتحفې په ډول ورکړی و عمر فاطمې ته وويل: ته اختيارلرې چه په دې دووخبروکښې هره يوه منې اوهغه داچه يا دغه جواهرات بيت المال ته وسپاره ياماته اجازه راکړه چه له تانه بيل واوسيږم ځکه چه زه اودغه جواهرپه يوه کوټه کښې نشوياتې کيدی.
فاطمې وويل: يا اميرالمومنينه ! ماته له دغو جواهرو اوددې څوچنده جواهرونه ته ښه ئې هماغه وچه جواهر هم بيت المال ته وسپارل شوه، په دغه ډول هغه ټول مالونه چه په غير عادلانه توګه له يوه اوبل سره جمع شوي و اودبيت المال حق و بيرته بيت المال ته مسترد شوه او اسلامي عدالت بيا قايم شو.
کله چه عمرابن عبدالعزيز وفات شواو يزيد ابن عبدالملک اميرالمومنين شونو خپلې خورفاطمې ته ئې وويل: ته کولی شې چه خپل جواهر له بيت المال نه بيرته واخلې، هغې وويل: مادعمر په ژوند په خپله خوښه بيت المال ته سپارلې دي دهغه له مرګه ئي وروسته هم بيرته نه اخلم. هماغه وچه يزيد هغه جواهرپه خپل اهل وعيال وويشل اوله بيت المال نه بيا شخصي ملکيت اوعين المال ته لاړل.
داؤ دهغه لوړوا سلامي اخلاقو ځينې ممثلين چه حضرت محمد صلی الله عليه وسلم دخپل سيرت اوعمل په وسيله په خپلو پيروانو کښې پيدا کړي ؤ.
هغه محمد (ص) چه مسلمانانو ته له ځانه او له موروپلاره ډير ګران و اوايمان يې پرې راوړی وپه ورځني ژوند کښې ځانته په کوم شخصی امتيازنه وقايل اوله نورونه ئي څه فرق نه درلوده. همدغه عملي تعليم اوتربيت وچه اغيزه ئي دده په اصحابواو دهغوی په وسيله په تابعينو او تبع تابعينو کښې ثم فثم دسکې دضرب په شان باقي پاتې شوه او انفوسوکښې ئې داسې لوی معنوي بدلون راووست چه ددايمي معجزې حيثيت اوماهيت لري.
دااغيزه کله لږ او کله ډيره داسلام په نخبه اشخاصو کښې دکامل انسانيت مظهر بللی شوچه ځينې نور مثالونه ئي دادي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابو عبيده بن جراح:

درسول الله(ص) په اصحابو کښې ابوعبيده ډير لوړ مقام او منزلت درلود ، دی هغه وخت د اسلام منونکی او د پيغمبر (ص) ملګری شو چه دمسلمانانو شمير لاځلويښتو تنو ته نه و رسيدلی او د اسلامي سابقې په لحاظ له حضرت عمر نه دمخه دی.
رسول الله (ص) دی په ډيرو خاصو اصحابو (عشره مبشره) کښې شميرلی و او د امين الامة لقب ئې ورکړي ؤ.
دغه جليل القدره صحابی د حضرت ابوبکر صديق په خلافت کښې په شام کښې د اسلامي لښکر وعمومي قوماندان وچه حضرت ابوبکر(رض) دده په ځای خالدبن وليد مقرر کړاو ده ته ئې وليکل زه په دې ښه پوه يم چه ته په ديني لحاظ له خالد څخه بهتر او افضل يې مګر په جنګ کښې هغه خاص مهارت اوزيرکي لري ځکه مې هغه په تا باندې اميرکړ ته دهغه اطاعت کوه او له امرنه ئې سرمه غړوه.
ابوعبيده چه دنبوي اخلاقو په پيروی خپل نفسي خواهشات محوه کړي ؤ او بې د اسلام له اعتلا نه يې بل مقصد نه درلوده په ډيرې خوښۍ ئې دغه امر ومانه او د خالد لاس لاندې دخدای دپاره جنګيده ، حسد اورقابت په ده باندې څه بری ونه موند يعني دی غالب اونفس وشيطان مغلوب و ، همدغه حقيقي مجاهد چه د حضرت عمر په خلافت کښې د لشکر د قايد په حيث په عمواس کښې ؤ او هلته ډيره سخته وبا ولګيده او دمرګ خطرپه هران کښې موجود و نو حضرت عمر په امين الامة (ابوعبيده) ووېريده ځکه يې يو خط ورو ليږه چه مضمون ئې داؤ:
((زه تاته ضرورت لرم او غواړم څه خبرې درسره وکړم ته د خط له رسيدو سره سم راروان شه او ماته ځان راورسوه)).
ابوعبيده چه خط ولوست پوه شو چه خليفه دی دخه دپاره ورغوښتی دی ځکه ئې په جواب کښې خليفه ته وليکل: ((زه ستاسو په ضرورت پوه شوم زه د اسلامی لښکر يوتن يم او ځان راباندې له هغوی نه ګران نه دی زه ډير خوښ يم چه دوی سره دخدای امر اوقضاته منتظر اوسم، اميدی چه اميرالمومنين مامعاف کړی او لښکر سره د پاتې کيدو اجازه راکړي)) ښائي چه ډير عسکري قوماندانان د محاربې په ميدان کښې ثابت قدم پاتې شوي وي مګر د ابوعبيده دغه ثبات او په دغسې حال کښې دخليفه د امرله تعميل نه معذرت غوښتل ډير قوي ايمان او قضاوقدر ته کامل تسليم غواړي. کيدی شي چه ډير توريالي اشخاص هم چه له ويستلو تورو څخه نه ويريږي. له وبا څخه وويريږي او ددولت دمشر دغه راز له لوريني ډک امرپه ډيره بيړه ومني او شکرونه ئې اداکړي.

خالد بن وليد:

د اسلام دغه مشهور فاتح چه هيڅکله ئې شکست نه و خوړلی او د جنګ په چارو کښې دعزم وتدبير او ډير مهارت خاوندو په شام کښې د اسلامي لښکر و قوماندان و چه دوهم خليفه حضرت عمر(رض) دی عزل کړاو په عوض ئې ابوعبيده بن جراح دلښکرو مشروټاکه نوبيا خالد ديوه سپاهي په حيث د ابوعبيده له قيادت لاندې ددين د اعتلاء دپاره هماغسې جنګيده او دمقام ومنزلت دغه ظاهري تنزيل په ده باندې کوم څرګند اثر ونکړی شو.
دخالد هغه حيرانوونکي فتوحات چه د جنګ په ميدانونو کښې ئې په برخه شوي و او ده ته ئې ديوه لوی قهرمان حيثيت ورکړی ښائي چه د تاريخ په اوږدو کښې دنوروهم نصيب شوی وي مګر دنفسي اغيزو او د انساني غرايزو په مقابل کښې دغه اخلاقي برياليتوب ډير نادر او نايابه دی.

امام ابو حنيفه:

د اسلامی اخلاقو په لړکښې دصداقت او راستکاری، دتقوی او پرهيزګاری يو ښه مثال د دغه مجتهد امام دتجارت قصه ده. ده دخپل معيشت د تامين دپاره دتجارت پيشه غوره کړې وه او حفص بن عبد الرحمن ورسره په تجارت کښې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شریک و ، یو ځل امام ابوحنیفه یوځه کالي دپلورلو دپاره خپل دغه شریک ته ولیږل او تاکیدئي وکړچه په دغو کالیوکښې دغه عیب موجوددی په هرچائي چه خرخوي باید اول ورته دعیب یادونه وکړي اوبیائي پرې وپلورې.
حفص هغه کالي خرخ کړه مگر دعیب بیانول ئي هیر کړه، د کالیو قیمت په یوه روایت دیرش، زره او په بل روایت پنځه دیرش زره درهمه په لاس ورغله چه هغه ئي امام ابوحنیفه ته وروړل نو امام پوښتنه وکړه چه خریدار دې له عیبه خبرکړ حفص وویل نه هیرمی شوه، امام صاحب روپۍ وانخستې او حفص ته ئي وویل چه خریدار پیدا کړه هغه هرڅه کوښښ وکړ خریدار پیدا نشو په همدغه وجه امام له خپل شریک سره معامله قطع کړه او هغه پیسې ئي له خپل نور مال سره گډې نکړې دخدای په لار کښې ئي صدقه کړې.

یونس ابن عبید:

داسړی هم تاجر و او دکان ئي درلود له ده سره دوه ډوله چپنې وې چه یو ډول ئي ځلورسوه درهمه ارزښت درلود او بل ډول دوه سوه درهمه.
کله چه یونس دلمانځه دپاره مسجد ته ولاړ او وراره ئي په دکان کښې ناست و ، یو اعرابي راغی د دوه سوو روپو چپنه ئي په ځلورسوه واخیسته اولاړه مگر په لاره کښې یونس په مخه ورغی او پوښتنه ئي ترې وکړه چه چپنه دې په څو واخیسته اعرابي وویل په ځلورسوه، یونس ورته وویل ددې چپنې قیمت دوه سوه دی راشه چه په دکان کښې دوه سوه روپۍ بیرته درکړم. اعرابي وویل داچینه زمونږ په ښارکښې په پنځه سوه خرخیږي زه پرې راضي یم یونس وویل که ته راضي یې زه راضي نه یم له ټاکلي قیمت نه زیات څه واخلم هماغه و چه اعرابي ئي بیرته راووست دوه سوه روپۍ ئي بیرته ورکړې او خپل وراره ئي ډیر وراټه چه دغه راز معامله بیا تکرار نشي.

ابوبلال:

داسلامي اخلاقو په ممثلینو کښې ابوبلال هم دیادوني وړدی. دی په بصره کښې دخوارجو د طرفداری په تورله ځوتنو خوارجوسره بندي شو ، بندیوان ددغه زاهد اوعابد بندي معتقد شو او دقرآن تلاوت ئي ډیرخوند ورکاوه ځکه ئي اجازه ورکړه چه دشپې خپل کورته ځي او د ورځې راځي اوکله کله به ئي د ورځې هم رخصت ورکاوه، یوه ورځ چه ابوبلال له بندیخانې نه بهر وچاورته وویل چه عبیدالله بن زیاد ستاسو څو تنو بندیانو د وژلو امر صادر کړی چه سبا ته به عملي کیږي. ابوبلال چه دا واوریدل نو په ډیره بیړه ئي ځان بندیخانې ته ورساوه چه دده د نشوالي په وجه بندیوان دحاکم له قهر وغضب لاندې رانشي، ابوبلال چه دبندیوان دا احسان په خاطر ځان د مرگ په خوله کښې ورکړ سباته دده ځینې ملگري ووژل شوه او دی تقدیراً معاف کړی شو اوله بندیخانې نه ژوندی راووت مگر کوم مظالم چه ده لیدل تحمل ئي ده ته ډیرگران و او په همدغه وجه له څلویښتو ملگرو سره له بصرې نه بیدیاته لاړ او دا تعهد ئي په خپلو مینځو کښې وکړچه دظلم اوتیرې مخه به نیسی، عدل او صلاح ته به خلک رابولي، نه به په چاتعرض کوي نه به دچامال لوټي له فساد نه به ځانونه ژغوري. دقتل اقدام به نه کوي مگر که چادوی وژل نومدافعه به کوي. ابن زیاد چه خبر شونو اسلم بن زرعة ئي له دوه زره تنوسره واستاوه چه ابوبلال له خپلو ملگرو سره راولي. اسلم په اسک کښې له ابوبلال سره مخامخ شو او ورته ئي وویل راځئ له مونږ سره لاړ شئ او د ابن زیاد اطاعت ته غاړه کیږدئ. ابوبلال وویل مونږ دیوه فاسق اوظالم اطاعت نه منو اوله تاسو سره نه ځو. هماغه وچه جنگ د اسلم دلښکر له خوا شروع شو او ابوبلال دفاع کوله. دخدای قدرت وچه څلویښتوتنو دوه زره تنوته ماتې ورکړه او ابن زیاد په داسې حال کښې چه اسلم ابن زرعة ئي ډیر زیات وراټه عباد بن احضرئي له ځلور زره لښکر سره په ابوبلال پسې واستاوه له دې لښکر سره هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

دابوبلال جنګ په همدغه ډول شروع شويعنی لومړی تعرض دعباد لښکر له خوا و او ابوبلال دفاعي جنګ شروع کړ. دغه سخت جنګ ډير دوام وکړ او ابوبلال متوجه شوچه دمازديګر لمونځ قضا کيږي ځکه ئې پيشنهادوکړچه دلمانځه اداکولو دپاره جنګ متوقف کړواوپس له لمانځه بيا پيل کوو. عبادهم داخبره ومنله او دواړه جانبه په لمانځه مشغول شوه مګر عباد په لمانځه کښې يا ډيره چالاکي وکړه ياد اچه لمونځ ئې قطع کړ او جنګ ئې په داسې حال کښې شروع کړ چه ابوبلال اوملګري ئې په لمانځه ولاړو خو دجنګ دپاره ئې لمونځ پرينښود او ادامه ئې ورکړه ځکه څوک په قيام، څوک په رکوع او څوک په سجده شهيدان شوه او په دغه ډول څلورزه لښکر په څلويښتو تنوبريالی شو.

دا و داسلامي اخلاقو مظاهر چه دنمونې اومثال په ډول په مختلفو ساحوکښې وښودل شوه او داڅرګنده شوه چه اسلام دسياست او اداري په ډګر کښې لکه ابوبکر اوعمر اودجنګ په ډګر کښې لکه ابوعبيده اوخالد ممتاز شخصيتونه جوړکړه، په تجارت اومالي مسايلو کښې ئې خپلوپيروانو ته دصداقت او ايمانداری درس ورکړ او دحق په مجادله اومبارزه کښې ئې علي اوحسين ابراهيمي قربانی ته تيار کړه او دابوبلال دکار ناموپه شان ډيرې حيرانوونکې کارنامې ئې تاريخ ته وسپارلې.

دصدر اسلام نيکان او صالحان به پريږدو ګنهګاران به ئې وګوروچه څنګه خلک و او اسلامي تربيې پرې څه اثرکړی و؟ په اصحابو اولومړنيو مسلمانانو کښې هم ځينې کسان دنفسي خواهشاتو په تقاضا دګناه مرتکب شويدي مګر خپله پټه ګناه ئې دخپل ضمير اووجدان په حکم ښکاره کړيده او هغه جزائې دځان دپاره غوښتې ده چه اسلام ورته ټاکلې وه.

په دغه جمله کښې دماعز ابن مالک قصه ډيره مشهوره ده. بريده روايت کوي چه ماعز ابن مالک رسول الله (ص) ته راغی اووئې ويل: دخدای رسوله ماله ګناه څخه پاک کړه هغه ورته وفرمايل: لاړشه! له خدايه بخښنه وغواړه او تايب شه! ماعز ولاړ اولږه شيبه وروسته بيا راغی اوهماغه څه ئې بياوويل: رسول الله (ص) هم خپله خبره تکرار کړه او دغه سوال وجواب ادامه پيدا کړه ترڅوچه څلورم ځل ماعز بيا راغی او د (تطهير) مطالبه ئې وکړه. رسول الله صلی الله عليه وسلم ورته داخل وفرمايل: له کومې ګناه نه دې پاک کړم ماعز وويل له زنا څخه پيغمبر پوښتنه وکړه چه مجنون خو به نه وي، ورته وويل شوه نه مجنون نه دی بيائې تپوس وکړ آيا شراب ئې څکلي دي؟ يوتن ورنږدې شو او وې ويل دشرابو بوی ورڅخه نه ځي. پس له هغه چه ماعز بيا په زنا اقرار وکړنو رسول الله صلی الله عليه وسلم د رجم حد پرې جاري کړ او دماعز ژوند ختم شو.

دوه يادرې ورځې وروسته رسول الله (ص) وفرمايل: ماعزته دمغفرت دعا وکړئ هغه داسې تايب شوچه که توبه ئې په ټول امت تقسيم شي ګنجايش لري، تردې وروسته يوه ښځه راغله هغې هم له رسول الله (ص) څخه دځان دطهارت غوښتنه وکړه پيغمبر ورته داستغفار اوتوبې توصيه وکړه، هغې وويل ماهم دماعز په شان ردوئې زه له زنا څخه حامله شوې يم.

رسول الله (ص) ورته وويل: ترهغه وخته انتظار وکاږه چه د حمل وضع وشي او دغه ښځۀ ئې دانصارو يوه تن ته وسپارله چه د ولادت تروخته ئې وساتي، کله چه دښځې اولاد وشو هغه سړی راغی او دحمل د وضع اطلاع ئې ورکړه، رسول الله (ص) وفرمايل اوس ئې نه رجم کووچه اولادئې صغير پاتې کيږي اوڅوک نشته چه شودې ورکړي. دانصارو له جملې څخه يوتن پاڅيده اودطفل درضاعت مصرف ئې په غاړه واخيست پس له هغه رسول الله (ص) د رجم حکم صادر کړ او دغې ښځې هم خپله ګناه پخپلو وينو ووينځله.

ماعز ابن مالک اودغې ښځې ته دخپلې ګناه دغه سزا معلومه وه چه رجم دی مګر سره له دې دواړو اصرار کاوه اوپخپله ئې دغه جزا دځان دپاره غوښتله.

هغه باطني شعور چه اسلام اوايمان په دوی کښې پيدا کړی و په دوی حاکم او شرعي حدئې پرې جاري کاوه.

داسلامي اخلاقو له بحثه وروسته داسلامي تصوف بحث ضروري معلوميږي. اسلام، اخلاق اوتصوف يوله بله معنوي تړون لري اويوبحث بل ته منتهی کيږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه کسان چه دین ته په مادي نظر ګوري او د اقتصادي ایجاباتو اوضرورتونو مولودئي ګڼي وایي: دین په دوهمه مرحله کښې یعني کله چه له خپل مادي اصل اوزماني ضرورت څخه لرې کیږي اوتخذیري حالت پیدا کوي نو تصوف تري جوړیږي او عرفاني شکل اختیاروي. ددوی په خیال تصوف د اسلام ددین منحرف او محذر شوی شکل دی.
ځیني وائي تصوف د سامي دین یعني اسلام په مقابل کښې د آریایانو دفاعي عکس العمل دی ځکه چه سامي نژاد په زور او فشار په دوی باندې اسلام تحمیل کړي او تصوف د همدغه فشار نتیجه ده.
یوه فرضیه داده چه د تصوف منشا نوي افلاطوني فلسفه ده چه د افلاطون د خیر محض، ښکلا او مثل له نظریې سره تعلق لري. ځیني کسان د تصوف ارتباط بودائیت او هندي روحانیت سره ښیي او ځیني ئي له زردشتیت سره تعلق ته ګوته نیسي او ځوک ئي له مسیحیت څخه ماخوذ ګڼي مګر اصلي اوصحیح خبره داده چه په اسلام کښې زهد او تقوی د تصوف لومړی مرحله ده چه د رسول الله صلی الله علیه وسلم په سیرت کښې ئي د اعتدال په حالت کښې وینو د حضرت محمد (ص) زهد او ریاضت، روژې نیول، تهجد او عبادت کول او له خوندورو خوراکونو څخه ځان ژغورل او نفس خوارول یو داسې حقیقت دی چه ځوک ترینه انکار نشي کولی مګر دغه زهد او ریاضت په ده کښې داسې ضعف نه دی پیدا کړی چه دی ئي له جهادونو څخه عاجز کړی وي یائي دده مبارک وجود مقاومت کم کړی وي.
د رسول الله (ص) ځینو اصحابو هم زاهدانه ژوند درلود او ریاضت ئي کاوه چه اهل صفه پکښې ښکاره مقام لري. همدغه زهد او ریاضت د اسلامي تصوف آغاز و چه وروسته ئي ځیني مراحل طی کړه او بالاخره پکښې نورڅه هم راګډ شوه او د نورو فلسفو اومذاهبو رنګ ئي واخیست او مسیحی رهبانیت ته نژدې شو مګر بیاهم د اسلامي اصیل تصوف تشخیص او تمیز کیدی شي او دغه تصوف د عرفاني شخصیتونو او د ډیرو صالحو او مصلحو افرادو په جوړولو کښې موثر نقش لري او داسې رجال ئي وروزل چه د علم ومعنی او د روحانیت سطحه ئي ډیره اوچته کړه او د اسلامي نړۍ له مفاخرو څخه وګڼل شوه.

اسلامی تصوف

صوفیان په دین کښې دري درجې اومرتبې مني: اسلام، ایمان، احسان.
د لااله الا الله محمد رسول الله شهادت اداکول، لمونځ کول، روژه نیول، زکات ورکول او حج کول اسلام دی.
د مسلمانۍ دغه پنځه بنا د دین ظاهري شکل اوصورت دی چه د اسلام ارکان بلل کیږي.
ایمان چه د دین روح ئي بولي په خدای، په ملایکو، په ټولو پیغمبرانو د قیامت په ورځ او د خدای له لوري د خیر او شر په قدر باور لرل دي.
احسان چه د دین حقیقت ئي ګڼي دا دی چه سړی په اقوالو او اعمالو او په خاطراتو کښې له خدای سره تعلق ولري او په هرڅه او هرحال کښې ئي حاضر او ناظر وګڼي چه مراقبة الله هم ورته وایي.
په دغه باب کښې ددوی سند هغه حدیث شریف دی چه مسلم ئي له سیدنا عمر ابن لخطاب څخه روایت کوي او هغه دادی:
(بَینَمَانَحنُ جُلُوسٌ عندرَسُول الله (ص) ذَاتَ یَومٍ اذ طَلَعَ عَلَینَا رَجُلٌ شَدیدُ بَیَاضِ الثّیَابِ شَدیدُ سُوَادِ الشّعرِ لَایُرَیٰ عَلَیهِ اَثَرُ السَفَروَلَایَعرِفُهُ مِنَّا اَحَدٌحَتیٰ جَلَسَ اِلَی النَّبِی (ص) فَاَسنَدَ رُکبَتَیهِ اِلیٰ رُکبَتَیهِ وَوَضَعَ کَفَیهِ عَلیٰ فَخذَیهِ وَقَال: یَامُحَمدُ! اَخبِرنِی عَنِ الاِسلام فقَالَ رَسُولُ الله الاِسلامُ اَن تَشهَدَ اَن لَا اِلٰهَ اِلَّا الله وَاَنّ مُحَمَدً رَّسُولُ الله وَتُقِیمَ الصَّلٰوۃَ وَتُؤتِی الزَّکَاۃَ وَتَصُومَ رَمَضَانَ وَتُحِجَّ البَیتَ اِن اِستَطَعتَ اِلَیهِ سَبِیلاً.

قَالَ: صَدَقتَ! فَعَجِبنَالَهُ یَسألُهُ وَیُصَدّقُهُ.
قَالَ: فَاخبِرنِی عَنِ الاِیمَانِ؟
قَالَ: اَن تُؤمِنَ بِاللهِ وَمَلَائِکَتِهِ وَکُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالیَومِ الاخِروَتُ، مِنَ بِالقَدرِخَیرِهِ وَشَرِهِ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

قالَ صَدَقتَ !
قالَ فَاخبرنی عَنِ الاحسَانِ ؟
قالَ ان تَعبُدَ اللّٰهَ کَانَکَ تَراهُ فَاِن لَم تَکُن تَرَاهُ فَاِنَهُ یَراکَ.
قالَ فَاخبرنی عَنِ السَاعَة؟
قالَ مَاالمَسئُولُ عَنهَا بِاعلَمَ مِنَ السَائِل.
قالَ اخبِرنی عَن اَمَارَاتِهَا ؟
قالَ ان تَلِدَ الامَهُ رَبّتَهَا وَاَن تَریٰ الحُفَاةَ العُرَاةَ العَالَهَ رُعَاةَ الشَاءِ یَتَطَاوَلُونَ فِی البُنیَانِ ثُمَ انطَلَق... ! فَلَبِثتُ مَلِیّاً ثُم
قالَ یَاعُمَر ! اَتَدری مِنَ السَایِل؟
قُلتُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ اَعلَم.
قالَ انَهُ جِبرِیلَ اَتَاکُم یُعَلِمُکُم دِینَکُم !

يعني مونږ يوه ورځ د رسول الله (ص) په حضور کښې ناست وچه يو سړی راغی جامې ئې ډېرې سپينې وې ويښتان ئې ډېر تور و د سفر ګرد او اثرېې نه ليدل کيده. زمونږ هيڅ يوه هغه نه پيژانده، پيغمبر ته مخامخ کيناست زنګنونه ئې د هغه په زنګنو ولګول خپل دواړه ورغوي ئې د هغه په ورنو کښيښودل او ويې ويل:

ای محمده ! له اسلامه مې خبره کړه، رسول الله (ص) ورته وويل اسلام دا دي چه داسې شاهدي اداکړې: اَشهَدُ اَن لا الـهَ الا اللّٰهَ وَاَنَ مُحَمَدً رَسُولُ اللّٰه او مونځ اداکړې، زکات ورکړې د رمضان روژې ونيسې او د بيت الله حج وکړې که دلارې توان ئې ولرې.

هغه وويل صدقت رښتيا دې وويل.

مونږ تعجب وکړچه هم سوال کوي او هم تصديق. بيائې وويل له ايمانه مې خبرکړه، رسول الله (ص) ورته وويل: ايمان دادی چه الله او د هغه په ملايکو، پيغمبرانو او د آخرت په ورځ ايمان راوړې او د قدر په خير و شرمومن اوسې.

هغه صدقت وويل.

بيائې وويل: له احسانه مې خبرکړه.

رسول الله (ص) وفرمايل احسان دادی چه د خدای بندګي داسې وکړې لکه چه ته ئې وينې او که ته ئې نه وينې نو هغه خودې وينې. هغه وويل: له قيامته مې خبرکړه.

پيغمبر وويل: پوښتل شوی له پوښتونکي څخه زيات عالم نه دی.

هغه وويل: د قيامت له نښو نښانو مې خبر کړه، رسول الله (ص) وويل: چه وينځه خپله بادار ه وزيږوي او چه ووينی پښې ابل، بربنډ، اړ، ميږې او اوزې څرووونکي کسان چه په کورونو جوړولو او لوړولوکښې زياتی کوي. وروسته تردې هغه لاړ او له يو څه درنګ نه وروسته رسول الله (ص) وويل: اې عمره ! پوهيدې چه سايل څوک و ؟

ما وويل: الله او رسول ئې ښه عالم دی. رسول الله (ص) وويل هغه جبريل و، تاسو ته راغی چه دين مو درزده کړي.

له دې حديث څخه صوفيانو دا مفهوم واخيست چه جبريل عليه السلام د دين تعليم د اسلام ايمان او احسان په بيانولو مونږ ته راکړ او د غه درې درجې يا مرحلې ئې راپه ګوته کړې څوک چه د احسان مقام ته رسيدلی وي هغه به اړو مرومومن او مسلمان هم وي. هغه چه مومن وي مسلم به هم وي مګر هر مسلم به مومن نه وي او نه هر مومن ته د احسان په درجه قايليدلی شو.

د اسلام او ايمان فرق په قرآن کريم کښې هم په واضح ډول وينو په سورت حجرات کښې دا آيت: (قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا وَلَكِن قُولُوا أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ الحجرات آيت ۱۴). وويل د عربو باديه نشينانو مونږ ايمان راوړی وو ايه ! (ورته) تاسو ايمان نه دی راوړی مګر اسلام ته موغاړه اېښې ده مسلمان شوی ئې خو ايمان موزړونو ته نه دی ننوتی.

د دين له دغو درو درجو نه صافيانو درې شيه استخراج کړه: شريعت، طريقت، حقيقت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شریعت دظواهرو د اصلاح دپاره، طریقت دضمایرو داصلاح دپاره او حقیقت د سرایرو داصلاح دپاره.
لومړنۍ اصلاح په توبه، په تقوی اوپه استقامت لاس ته راځي، دوهمه اصلاح اخلاص، صدق او طمانیت غواړي، د سرایرو او ارواحو د اصلاح دپاره مراقبه، مشاهده او معرفت په کاردی.
علم هم دصوفیانو په نظر کښې په دوو ډولو دی: یو د وراثت علم بل د دراست علم.
تدریسي علم هغه دی چه په زده کړه او تعلیم له استاذ څخه یعني دځان غوندې انسان نه زده کیږي.
علم وراثت هغه دی چه بې ظاهري وسیلې او واسطې دخدای له لوري دعبادت اوذکر و فکر له لارې دچاپه نصیب شي.
دوراثت علم صوفیانو له دې نبوي حدیث څخه رایستلی دی:
(مَن عَمِلَ بِمَا عَلِمَ اَورَثَهُ اللهُ عِلمَ مَالم يَعلم) په دې حدیث کښې ویل شوېدی ځوک چه په علم باندې عمل وکړي نو خدای ورته په میراث دهغه څه علم ورکوي چه دی پرې علم نه لري. همدغه علم ته لدني علم هم وایي چه ذکریې په دې آیت کښې شوېدی: (وَعَلَّمْنَاهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا الكهف آیت ۶۵) داعلم دخضر علیه السلام په برخه وچه موسی علیه السلام ته نه و ورکړشوی یعنی موسی علیه السلام ته د شریعت ظاهري علم حاصل و او خضر دباطني علم لرونکی وچه قصه ئې په قرآن مجید کښې راغلې ده.
صوفیان وایي: جبریل اول ځل شریعت راووړچه دټولو دپاره دی کله چه شریعت تقرر وموند نو بیائې حقیقت دخواصو دپاره نازل کړ چه ددین اعلی مرتبه ده. وایي چه د حقیقت تعلیم اول ځل حضرت علی کرم الله وجهه ته وشو چه پیغمبر ته ډیر نژدې و او له کوچنیتوب څخه ئې درسول الله (ص) تربیت حاصل کړی و.
درسول الله (ص) په اصحابو کښې یو شمیر داسې کسان وچه اهل سرګڼل کیده لکه حذیفه یماني، سلمان فارسي او نور چه له حضرت علی (رض) سره ئې خاص ارتباط درلود. دتصوف مختلفې طریقې چه نن رایجې دي سلسله ئې بالاخر. حضرت علی کرم الله وجهه ته رسیږي او سرحقله دی ګڼل کیږي. اصحاب صفه یعنی هغه اصحاب چه له دنیا سره ئې علایق قطع او ځانونه ئې زهد وعبادت ته وقف کړي و، دتصوف دلومړۍ مدرسې بنیاد دوی کیښود چه رسول الله (ص) ئې پالنه کوله او ددوی دحال مراقب و، په دغه جمله کښې ځینې اهل سرهم شامل و.
داهل سرله جملې څخه حذیفة یماني زیات معروف و اوپخپله له ده څخه روایت شوېدی چه حضرت عمر ابن الخطاب ده ته وویل:
اې حذیفة! ماته ووایه چه په ماکښې څه نفاق شته اوکه نه؟ دی وایي ماورته وویل: اې امیرالمومنینه! په تاکښې څه نفاق نشته.
بله داچه کوم وخت داآیت دعبیدالله بن ابی له مرګه وروسته نازل شو: (وَلاَ تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِّنْهُم مَّاتَ أَبَدًا وَلاَ تَقُمْ عَلَىَ قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُواْ بِاللّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُواْ وَهُمْ فَاسِقُونَ التوبة آیت ۸۴) اوپه منافقانو باندې دجنازې دلمانځه اداکول منع شوه، نو حضرت عمربه د ډیر احتیاط له مخې دمجهول الحاله کسانو دجنازې له لمانځه څخه ځان ژغوره او ترڅو به حذیفة په دغسې جنازه کښې حضورنه درلود، دجنازې لمونځ به ئې نه کاوه، داځکه چه رسول الله (ص) اکثر منافقین هغه ته ښودلي و او په همدغه وجه په صاحب السرملقب و.
وایي چه حضرت علي به حذیفه له ځینو داسې خبرو څخه منع کاوه چه څوک به پرې نشو پوهیدلی او خلک به ئې په اشتباه کښې اچول.
حسن بصري چه په تصوف کښې دلومړی شخص په حیث پیژندل شویدی دغه زده کړه ئې په یوه روایت له حضرت علي څخه اوپه بل روایت له حذیفة یماني څخه حاصله کړیده وایي چه له حذیفة یماني څخه چاپوښتنه وکړه ته ځینې داسې خبرې کوې چه مونږ له نورو اصحابو څخه نه دي اوریدلي هغه وویل: زه رسول الله (ص) په دغسې خبروخاص کړی یم نوروبه له رسول الله (ص) څخه دخیرپوښتنه کوله اومابه دشر تپوس کاوه چه شرڅه شی دی، زه پوهیدم چه ترڅو شر ونه پیژندل شي خیرنه پیژندل کیږي. تصوف او دحقیقت پوهه همدغه د سرله خاوندانو سره په خاص ډول موجوده وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شریعت او حقیقت یا تشریع او تحقیق:

دصوفیانو فهم اونظر په قرآنی آیتونو اونبوي احادیثو کښي دوه جنبېویني یوه شرعي جنبه بله دحقیقت جنبه چه یو ته تشریع اوبلی ته تحقیق وايي. دوی وايي کله قرآن او سنت یو ځای شریعت بیانوی اوبل ځای حقیقت یا بالعکس.
کله قرآن تشریعی جنبه ښیي او سنت ئې تحقیقی جنبه توضیح کوي یا سنت تشریعی جنبه اوقرآن تحقیقی جنبه بیانوي هغه څه چه دخدای له لوري نازل شویدي رسول الله (ص) ئې په توضیح اوبیان مامور دی:
(وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ سورت نحل آیت۴۴) دقرآن داآیت:(اُدْخُلُواْ الْجَنَّةَ بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ نحل آیت ۳۲) یعني پخپل ښه عمل جنت ته ننوزئ تشریعی جنبه لري او په مقابل کښي ئې د رسول الله (ص) داقول: (لَن يَدخُلَ اَحَدُکُمُ الجَنّةَ بِعَمَلِه).
یعني ستاسو هیڅ یو به پخپل عمل جنت ته داخل نشي تحقیقی جنبه څرګندوي چه دشریعت لاربنودنه هغه او دحقیقت داده.

همدارنګه داآیت:(وَمَا تَشَاؤُونَ إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ الدهر آیت ۳۰) تحقیقی خوا لري او داحدیث:(اِذاهَمّ اَحَدُکُم بِحَسَنَةٍ کُتِبَت لَهُ حَسَنَةٌ) تشریع ده چه دغه ډول کله سنت قرآن مقید کاندي او کله قرآن سنت مقید کوي. انسان باید دوه سترګي ولري یوه دشریعت دپاره بله دحقیقت دپاره. دآیت او حدیث ترمینځ معارضه هم په دغه صورت له مینځه ځي او څه اشکال نه پاتي کیږي ځکه چه جهتونه مختلف دي.
دقرآن تحقیقی برخه چه مطالعه کړو نو دتصوف اوطریقت اساسي ټکي لکه: مراقبه، محاسبه، توبه، انابت، ذکر، فکر، محبت، توکل، رضا، تسلیم، زهد، صبر، ایثار، صدق، مجاهده، دنفس او هوامخالفت، نفس لوامه، نفس اماره، نفس مطمئنه همدارنګه اولیاء صالحین، صدیقین اوداسي نورټول په قرآن کښي موندلی شو، دا آیت:(وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا مزمل آیت ۸). دخدای د ذکر او له ماسوی الله سره مقاطعه په ډیروضاحت اعلاموي او ویلی شو چه تصوف له قرآن څخه اخیستل شوی او ددین له یوه رکن (احسان) سره اصلي او اساسي رابطه لري مګر فهم ئې لکه چه محی الدین ابن عربي وائي د رجال الله کار دی. په رښتیا چه ددوی فهم او دنوروفهم ډیر تفاوت لري او شعور و ادراک ئې نورو غوندي نه وي.
عبدالقادر جیلانی دقادریه طریقي خاوند وایي ترڅو سړی داعقیده پیدا نکړي چه په ژوند کښي ټول شیان بتان (اصنام) دي ترهغه په روحانیونو کښي نه حسابیږي.
سړی باید له خپلو اعضاؤ او له خپلو حواسونه ګوښی شي او غیر له خدایه بل وجود ته قایل نشي. څنګه چه داصنامو او موجوداتو مفهوم ددوی په نزد له نورونه فرق لري نورمفاهیم هم دصوفیانو په ذهن کښي بل شان دي.
دتوحید دکلمي مفهوم داسلامي تصوف ددري مرحلو په اعتبار په دي ډول تغیر موندلی دی.
۱- بي خدایه بل معبود نشته. (په لومړی مرحله کښي)
۲- بي خدایه بل فاعل نشته. (په دوهمه مرحله کښي)
۳- بي خدایه بل موجود نشته. (په دریمه مرحله کښي)
کوم تفسیر چه صوفیانو په کتاب الله اونبوي احادیثو کښي کړیدي دظاهري علم خاوندانو نه دي کړي او نه ئې ورته پام شویدی.
ابن عربي وائي کتاب الله او نبوي احادیث دخلکو دفهم مطابق یو ظاهري مفهوم لري چه لساني عرف پري دلالت کوي اوله دینه علاوه نور مفاهیم دهغو فهمونو د پاره وي چه باطني پوهه ئې په برخه ده.
په یوه حدیث کښي راغلي دي چه آیتونه ظاهر او باطن، حد او مطلع لري تر اوو بطنو یا اویا بطنو پوري. دایت ظاهر، عبارت دی له هغه نافع علم څخه چه صالح اعمال پري بنادي او معقوله جنبه لري.
باطن ئې الهي عرفان او مطلع ئې هغه معنی ده چه ظاهر او باطن پکښي یو کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امام غزالي هم پخپل تفسير جواهر القران کښې دمشابهو آيتونو تفسير کښې باطني مفاهيم بيانوي او بيا وايي: که ته په دغو معنا ګانو نه ئي پوهيدلی نو په قرآن کښې بې ظواهرو او پوستکونوره برخه نلرې لکه څاروی چه په درمنده کښې له بوسو پرته څه برخه نلري:

(فَاِن لَّم تَفهَمِ المَعَانِی کَذَالِکَ فَلَیسَ لَکَ نَصِیبٌ مِنَ القُرآنِ اِلّا فِی قُشُورِهِ کَمَا لَیسَ لِلبَهِیمَةِ نَصِیبُ مِنَ البُّرِ اِلّا فِی قِشرِهِ)

څنګه چه غزالي په قرآن کريم کښې ظاهر او باطن بوس او دانه بيلوي مولانا جلال الدين رومي د اسلام لوی صوفي هم پخپل کتاب مثنوي کښې دغه مطلب داسې افاده کوي:

ما ز قرآن مغز را برداشتیم   پوست را با دیگران بگذاشتیم

په شريعت باندې ډيرټينګ صوفيان په اسلامي فقه کښې په احسن او افضل عمل کوي او له رخصت نه عزيمت د ځان د پاره د پيروۍ وړ ګڼي يوازې د فرايضو اداکول او له محارمو څخه اجتناب کافي نه ګڼي لايعني هم ترک کوي، په ډير لږ څه قناعت لري د نفس و هوی متابعت پريږدي له غفلته ځان ژغوري او زړه له ماسوی الله نه پاک ساتي.

وايی چه امام احمد بن حنبل له امام شافعي سره ناست وچه يو صوفی (شيبان الراعی) راغی. احمد وويل غواړم له ده څخه څه پوښتنې وکړم. امام شافعی ورته وويل داکارمه کوه، هغه وويل کوم ئې. امام احمد شيبان ته وويل که څوک څلور سجدې په څلورو رکعتونو کښې هيرې کړي څه پکښې وايې؟

شيبان وويل هغه زړه غافل دی او تاديب ئې واجب دی په دې خبره امام احمد بيخوده شو او لږ غوندې وروسته بيرته په حال شو، دا ځل ئې وويل: که څوک څلويښت پسونه لري زکات ئې څومره دی؟ شيبان وويل: زمونږ په مذهب که ستاسو په مذهب؟ ستا په مذهب خو په څلويښتو پسونو يو پسه دی او زمونږ په مذهب بنده د خپل مالک په مقابل کښې د هيڅ شي مالک نه دی: (إِنَّ اللّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُم بِأَنَّ لَهُمُ الجَنَّةَ التوبة آيت ١١١).

د صوفيانو اجتهاد د فقهاو له اجتهاد نه فرق لري دوی وايي د اسلام مجتهدين (ابوحنيفه، شافعی، مالک، او حنبل) دي. د ايمان مجتهدين اشعريه يعنی د علم کلام علما دي. د احسان مجتهدين صوفيان او مشايخ دي. که يو روژه دار (صايم) د ورځې څه شی وخوري د شريعت په حکم ئې روژه ماتيږي. که غيبت وکړي نو د طريقت په لحاظ ئې روژه باطله شوه، که ئې په زړه کښې ماسوی الله وګرزيده نو د حقيقت له مخې ئې روژه فاسده شوه.

يو فقيه په اسلامي احکامو کښې ظاهر ته ګوري او په ظاهر عمل کوي ځکه وايي چه شروع ظاهر ته ګوري، صوفي له ظاهر نه هغه خوا حقيقت په نظر کښې نيسي او حال ته ګوري ځکه ئې صاحب حال بولي. وايی چه مشهور فقيه (ابويوسف) به د کال په آخر کښې خپل مال، خپلې ښځې ته وبا ښه چه يو کال ئې پوره نشي او په دغه شرعي حيله له زکات نه خلاص شي دا حکايت چا امام ابوحنيفه ته وکړ هغه وويل: دی د فقهې له علم څخه دغه استفاده کوي او له شرعي حکم نه پخپله پوهه ځان خلاصوی مګر د آخرت ضرر ئې د دنيا له ګټې څخه زيات دی.

په فقه کښې ځينې شيان شرعاً جايز دي مګر ديانتاً جايز نه دي، د فقيه او صوفي فرق په دغسې مسايلو کښې ډير زيات دی. کله يو فقيه له شرعي فرض شوي زکات نه هم ځان خلاصوي او خپل ټول مال په شرعي حيلو له ځان سره ساتي مګر يو صوفي يوازې د زکات ورکړه کافی نه ګڼي خپل ټول مال د خدای ګڼي او د خدای په لاره کښې ئې صرفوي يوازې قوت لايموت د ضرورت په حکم ځانته ساتي او بس. د رسول الله (ص) په اصحابو کښې هم ځينې ؤ چه د لکونو روپو نقد، جنس جايداد ونه ئې لرل او يوازې د زکات ورکړه ئې په ځان لازمه ګڼله مګر داسې کسان هم وچه په کور کښې به ئې ډير لږ څه يا هيڅ نه ساتل او ټول مال به ئې رسول الله (ص) ته راووړ چه په جهاد کښې ئې ولګوي يائې د خدای د پاره صدقه کړي چه حضرت ابوبکر صديق به هم همدغسې کول. ابوذر غفاري پدې خبره ډيره مجادله وکړه چه يوازې د زکات په ورکړه سړی نه خلاصيږي بايد ټول مال صدقه کړي او ځانته ديوه کال له عادي او معمولي خرڅ نه زيات څه ونه ساتي. د کنزيعنې د سرو او سپينو ذخيره کول او زياته بدائي ناروا ګڼله او په دی آيت باندې ئې استناد کاوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلاَ يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ التوبة آيت ۳۴) حضرت علی به هم ویل چه له څلورزرو درهمونه لږ مال نفقه ده او تردې زیات په کنز کښې حسابیږي. سلمان فارسي هم چه څه له بیت المال څخه اخیستل هغه ئې ټول د خدای په لار کښې صدقه کول او خپله نفقه ئې په کار او کسب ځانته پیدا کوله. ده هم په کور کښې د کال له خرڅ نه زیات څه نه ساتل. صوفیان د زمان او مکان د اختلاف په وجه په مختلفو فرقو ویشل شویدي او هر راز خلک، هر راز خبرې او راز راز عقیدې پکښې پیدا شویدي.
ځینې په فرعي مسایلو کښې غلط شوي او ځینې په اصولو او اساساتو کښې بې لارې شویدی چه علما او فقهائې په اسلام شکمن شوي او یونیم ئې لا د کفر او الحاد په تور په مرګ هم محکوم کړیدي. اشعري، ابن حزم، امام قلعی او ابن الجوزي بغدادي د صوفیانو ډیر شدید مخالفین دي.
امام فخر رازي د صوفیانو ځینو فرقو ته بدوائی. مګر اصحاب حقیقت د لوړې درجې او مرتبې خاوندان ګڼي او فرق پکښې کوي.
ځینې نور لکه لوی مورخ ابن خلدون او ابو المظفر اسفرایني صوفیان عموماً نبه ګڼي او په ډیر نبه نظر ورته ګوري ځینو خبروته ئې نبه تاویلونه پیدا کوي او معذورئې بولي. امام غزالي د اسلام لوی صوفي هم وائي ډیر صوفیان غولیدلي او لاره ئې ورکه کړیده ابو الحسن شاذلي هم ویلي دي زمونږ په طریقه کښې نجات موندونکي لږدي او هلاک شوي ډیر دي.
ابونصر سراج پخپل کتاب (اللمع) کښې اول هغه غلطی په ګوته کوي چه په فروعاتو کښې مینځ ته راغلي دي او ضلالت ورته نه ویل کیږي بیا هغه غلطی ښیی چه په اصولو کښې پیښې شویدي او د ضلالت موجب ګرزیدلي دي لکه:
۱- د عبودیت او حریت په معنی کښې غلطیدل. ځینې لار ورکي صوفیان داسې پوه شویدي چه ترڅو د خدای او د بنده ترمینځ د عبودیت او بندګی رابطه قایمه وي عبد او بنده ورته ویل کیږي کله چه خدای ته وصل شي نو بیا حر او آزاد بلل کیږي او عبودیت له مینځه ځی.
۲- بله لار ورکې فرقه هغه ده چه ولایت له نبوت نه افضل ګڼي او هغه ولیان چه دوی ئې مریدان او پیروان دي له انبیاو نه خدای ته نژدې او وړاندی بولي.
۳- حلولیه فرقه پدې عقیده ده چه الله تعالی ځینې اجسام غوره کوي او حلول پکښې کوي په چاکښی چه خدای حلول وکړي د هغه بشری جنبه له مینځه ځي او د ربوبیت شان او مقام و منزلت پیدا کوي. دوی په دغه عقیده کښې دومره غلو کړیده چه چا پخپله ځان خدای ګڼل او اناالحق ئې ویلی دی.
۴- ځینې د جبر په مسئله کښې هغه حد ته رسیدلي دي چه پخپل حرکت او عمل کښې ځانته په هیڅ اختیارنه قایلیږي او له شرعي حدود نه خپل تجاوز غیر اختیاري ګڼي هیڅ راز ملامتي په ځان نه مني او هر څه کوي ځان ورته ګنهګار نه ښکاري.
۵- اباحیه فرقه هم په دغه جمله کښې ده چه د شرع تغرئې ټول کړی او حرامئې هم حلال ګرزولی دی. دوی وائې خدای زمونږ عمل ته هیڅ احتیاج نلري نو ولې پخپل نفس مشقت راولو. دغه راز خطاګاني او غلطی په فروعاتو کښې دي که په اصولو کښې د اسلامي تصوف خپل شی نه دي او اسلامي تصوف ورته نشو ویلی.
مذهبونه په اصل کښې یو راز وي او په تطبیق کښې بل راز شي که ښه غور وکړو د فارسي مزدکی مذهب څخه اباحیت د نصرانیت څخه حلولیت، د هندي مذهب څخه د بشریت فنا، د اسلامي تصوف په وروستیو مرحلو کښې اسلامي تصوف ته راننوتل او شیعي او سني تصوف هم خپلې نیلې او ریښې یو له بله سره وتړلې.
وائي بایزید بسطامي (ابو یزید طیفور بن عیسی بسطامي چه پلار ئې زردشتي او نیکه ئې مجوسي و) د اتحاد او حلول طرفدار د هندوانو د تصوف د عقیدې له تاثیر لاندې راغلي و. او حسین بن منصور حلاج د مسیحیت د حلول څخه متاثر شوی ؤ چه ده (انا الحق) ویل او د هغه ویناوه (لآ اِلٰهَ اِلا اَنَا فَاعْبُدُونِی سُبْحَانِی مَا اَعظَم شانِی) ځینې صوفیان د شریعت

(c) ketabton.com: The Digital Library

ظواهروته په اصلي ارزښت قايل ندي اوداسې فکر کوي چه شرع حق ته د رسيدو وسيله ده کله چه عارف حق او حقيقت ته ورسيږي نوبيا وسيلې ته څه حاجت نه پاتې کيږي.

مولانا جلال الدين بلخي هم دمثنوي په دريم دفتر کښې دغه مطلب ته په شاعرانه ډول اشاره کوي او ديوه عاشق داستان رانقلوی چه خپلې معشوقې ته رسيږي او په وصل کښې ورته دخپل عشق هغه سندرې وائي چه په هجران اوفراق کښې ئې دهغې په مدح کښې ويلې او دخپل عجز او نياز او اشتياق اظهار ئې پکښې کړيدی. معشوقه مقابلتا ورته داسې وايي:

گفت معشوق اين اگر بهر من است   گاه وصل اين عمر ضايع كردن است
من به پيشت حاضر وتو نامه خوان   نيست باری اين نشان عاشقان

بل ځای همدغه مفهوم داسې افاده کوي:

چونكه بامعشوق گشتی همنشين   دفع كن دلالگان را بعد ازين
هركه از طفلی گذشت ومرد شد   نامه ودلاله بروی سرد شد

شيخ محمود شبستري هم د شرع ظواهر لکه لمونځ، روژه، حج، دمبتديانو دکمال وسيله گڼي او داسې وايي:

ولی تا ناقصی زنهار زنهار   قوانين شريعت را نگهدار

د صوفيانو لغزشونه او انحرافات په اصولو کښې دي که په فروعو کښې ډير سببونه لري چه يو مهم سبب ئې سياست او سياسی اغراض دي. دفقهاو، متکلمينو اوصوفيانو اختلاف چه اوږد تاريخ لري د سياسی، اجتماعي او اقتصادي اوضاعو او حالاتو په تقاضا کله شديد شويدی او کله ضعيف شويدی.

تصوف په ابتدا يعني د حسن بصري په زمانه کښې ساده او بسيط وچه په لږ و خلکو پورې محدود گڼل کيده. وروسته ئې دآدابو او تعليماتو دايره پراخه شوه او عموميت ئې وموند.

داحرکت په دوهم او دريم هجري قرن کښې دزهد په نامه پيژندل کيده. په څلورم او پنځم قرن کښې ئې دکشف و معرفت نوم وموند، په شپږم او اووم قرن کښې ئې دوحدة الوجود او د اديانو داتحاد بڼه پيدا کړه.

دصوفيانو مقامونه او احوال:

په تصوف کښې اووه مقامه دي او په دې ډول دي:

توبه، ورع، زهد، فقر، صبر، توکل، رضا، په هرمقام کښې صوفي ته يو نفسي حالت او باطني تاثير پيدا کيږي چه (حال) ورته وايي او مجموعاً (احوال) بلل کيږي.

احوال لس دي او هغه دادي: دمراقبې حال، دقرب حال، دمحبت حال، دخوف حال، د رجا حال، دشوق حال، دانس حال، داطمينان حال، دمشاهدې حال، ديقين حال.

دتصوف مقامونه اکتسابي دي او دسالک له اختيار او ارادې لاندې دي. مگر احوال د احساساتو او روحاني انفعالاتو اود نفسي مخصوصو کيفياتو له مقولې څخه دي چه دانسان په اختيار کښې ندي بلکه الهي مواهب دي چه دخدای له لوري د سالک زړه ته نازليږي.

دتصوف طريقې مختلفې او متعددې دي چه ضيا الدين ئې په (جامع الاصول) کښې ۷۳ ښيي. جهاد يا مجاهده، شيخ نيول، او دنفس معرفت ددغو ټولو طريقو مابه الاشتراک يعنی مشترک څيزونه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مجاهده په لغت کښې د محاربې په معنی ده او په شرع کښې د خدای له دښمنانو سره محاربه ده، مګر د صوفیانو په اصطلاح له نفس اماره سره محاربه، جهاد او مجاهده بلل کیږي. د خدای په لار کښې مجاهده خدای ته د رسیدو ډیره مهمه لاره او وسیله ده.

الله تعالی وایی: (وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا العنکبوت آیت ۶۹) سبل د سبیل جمع ده دلارې او طریقې په معنی چه د طریقت قرآني اساس ئې بللی شو. له نفس سره مجاهده ډیرې لارې لري چه باید شیخ او پیر ئې د مرید د پاره انتخاب کړي لکه چه یو ډاکټر د هر مریض د پاره د هغه له حال سره مناسب بیله بیله دوا تعیینوي.

د تصوف له (۷۳) طریقو څخه ځینې طریقې چه زیات عمومیت لري دادي.

۱-قادریه:

دا طریقه چه د جنید د مکتب له اغیزې لاندې ده موسس ئې شیخ عبد القادر جیلاني دی چه په ۴۷۰ هجري کښې زیږیدلی او په ۵۶۱ هجري کښې وفات شوی دی.

په شرعي علوموکښې د تبحر خاوندو او په ۱۳ علوموکښې ئې لاس درلود.

فقهي فتوی به ئې د امام شافعي او امام احمد بن حنبل په مذهب ورکوله. ډیر کرامات ده ته منسوب دي ځینې ئې دادي:

دده له مور څخه حکایت شوی چه د روژې په میاشت کښې به دده د ورځې د مورتی نه روده، یوه ورځ چه د خلکو د پاره مشتبه وه چه روژه به وي که بوږه نود عبد القادر د مور نه تپوس وشو هغې وویل تی نه روي، وروسته بیا خلکو ته معلومه شوه چه هغه ورځ د روژې ورځ وه.

په خپله له ده څخه حکایت شوی چه په افق کښې ئې ډیر عظیم نور ولید چه یو صورت پکښې ښکاره شو او ویل ئې:

اې عبد القادره! زه ستا رب یم او ټول محرمات مې تاته حلال کړه ده ورته وویل: ورک شه ! لعینه! لدې وینا سره هغه نور په تورتم بدل شو او هغه صورت لوګی وګرځید چه بیائې ورته وویل:

ما په دغه ډول اویا تنه د طریقو خاوندان ګمراه کړیدی مګر تا نجات وموند. چا له ده نه پوښتنه وکړه ته څنګه پوه شوې چه دا شیطان دی؟

شیخ عبد القادر وویل د حرامو په حلالولو.

وایي یوه ورځ په نظامیه مدرسه کښې ډیر فقها او علما راغونډ ؤ او شیخ عبد القادر د قضاو قدر په باب خبرې کولې یو مار له چت څخه راولوید او ټول وتښتیدل یوازې دی په کوټه کښې پاتې شو او خپلې خبرې ئې کولې مار راغی دده له کمیس لاندې ننووت او په جسد باندې ئې تیر شو له ګریوانه ئې راووت بیائې له غاړې نه تاوشو او دده په حال کښې هیڅ تغیر رانغی ماربیرته ځمکې ته ښکته شو او مخامخ ورته په لکۍ ودرید ه څه غږ ترینه پورته شو مګر څوک چه له کوټې نه دباندې و، یو هم پوه نشو چه څه ئې وویل ، مار بیرته لاړ او خلک کوټې ته راننوتل. له ده څخه ئې د غږ په باب پوښتنه وکړه چه څه ئې ویل؟

شیخ په جواب کښې وویل مار راته وویل ما ډیر اولیا په دغه شان ازمویلی دي مګر ستا ثبات مې په بل چاکښې نه دی لیدلی. ما ورته وویل ته یو چینجی یې چه قضا او قدر دی په حرکت راولي او بس.

د شیخ عبد القادر تصوف سني او طریقه ئې په اعتدال، د سنتو په متابعت، حب الخیر، شفقت او تواضع بنا ده.

نهه څلویښت اولاده ئې درلوده چه یوولسو تنوئې دده لارښودنه او طریقه د آسیا په غرب او مصر کښې خپره کړه.

ده له فقیرانو، صغیرانو، وینځو او غلامانو سره مینه اوناسته ولاړه درلوده مګر د دولت اعیانو او اکابروته هیڅکله نه پاخیده او نه د وزیر او د سلطان دروازې ته ورته.

۲- رفاعیه:

دا طریقه سید احمد رفاعی ته منسوبه ده چه په ۵۸۰ هجري کښې وفات شویدی. بني رفاعه د عربو یوه قبیله ده چه رفاعی ورته منسوب دي. په ده کښې رحم او شفقت ډیر زیات و او په حیواناتو هم ډیر زهیروحتی چه کله به ئې د جامو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

پيښکه پيښو ويده وه او دلمانځه وخت به شو هغه پيښکه به ئي له خپلو جامو نه غوڅه کړه او چه له لمانځه نه به بيرته راغی او پيښو به پا څيدلی وه نو بيرته به ئي په جامو پورې وګنډله.

۳- احمديه:

احمد بدوي دمصر له لويو اولياؤ څخه دی چه په ٥٩٦ هجری کښي زيږيدلی دا احمديه طريقي مرشد دی.
دی هم لکه احمد رفاعي شافعي مذهب ؤ.او دتعليماتو اساسي ټکي ئي دا دي:
د نورو په مصيبتونو به نه خوشحاليږئ، ګونډيو ته به ضررنه رسوئ، دبديو مقابله په احسان سره کوئ. وږي به مړوئ، بربنډ به پټوئ. په يتيمانو اوضعيفانو به مهرباني کوئ.

٤- دسوقيه:

د ابراهيم دسوقی طريقه ده چه په ٦٧٦ هجری کښي د ٤٣ کالو په عمر وفات شويدی طريقه ئي په خالص سني تصوف بنا وه او په کتاب او سنت ئي تمسک درلود ، شريعت ئي اصل او طريقت ئي فرع ګڼه، دټولو خلکو مينه ئي دکمال ضروري شرط او دمريد راس المال شميره.

٥- اکبريه:

دا طريقه ځکه اکبريه بولي چه شيخ الاکبر (محی الدين ابن عربي) ته منسوبه ده، دا شيخ د وحدة الوجود د مدرسی زعيم (٦٣٨هجری) دی چه له وحدة الوجود څخه وحدة الاديان ته رسيدلی دی. ده ټول دينونه يو دين ګڼه چه هغه دمحبت دين دی. د ده طريقه په څلورو صفتونو او خصلتونو بنا وه. چپوالی، ګوښه توب، لوږه، بيخوبی. په دې طريقه کښې پيرخپل مريد ته امرکوي چه له ټول صغيره او کبيره ګناهونو څخه توبه وباسي پس له هغه ئي بيا لاس په لاس ږدي او ورته وايي چه خپلي سترګي پټي کړه. اول دري ځله پيرلا اله الاالله وايي اومريدئی اوري بيائې مريد وايي او پيرورته غوږ نيسي.
وروسته بيا تبرکاً دا آيت شريف وايي: (اِنَّ الذينَ يُبَايِعُونَکَ) تر (اَجراًعَظِيماً) پوري. پس له هغه مريد هره ورځ سل ځله استغفار، سل ځله لا اله الا الله دزړه په حضور او د معنی په پوهه وايي، بيا سل ځله (الله) وروسي سل ځله دا درود وايي:
(اَللّهُمَ صَلِي وَسَلِم وبَارِک علی سَيدِنَا مُحَمَدِ النَبِی الأُمِی اِمَامُ الهُدی وَعَلَی اٰلِه وَصَحبِه وَسَلِم عَدَدَ کُلِّ ذَرَةٍ اَلف اَلف کَرَةٍ)

٦- شاذليه:

ددي طريقي مؤسس او باني ابومديان و او ابولحسن علی شاذلي تونسي په خلکو کښي رايجه کړه ځکه ئي شاذليه بولي. علی شاذلی په ٥٩٣ هجري کښي زيږيدلی او په ٦٥٦ هجري کښي وفات شويدی.
دا طريقه د علم په طلب او ډير ذکر بنا ده او مشقت او مجاهده پکښي ډيرنښت نلري.

٧- مولويه:

دمولانا جلال الدين رومي طريقه ده چه په ٦٧٢ هجري کښي په قونيه کښي مدفون شو. ده رقص او موسيقي د ذکر په طريقه کښي شامل کړه او عالمی شهرت ئي وموند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸- نقشبندیه:

شیخ بهاؤالدین محمد بن محمد بخاري چه په شاه نقشبند مشهور و ددې طریقې پیشوا دی. دی بخارا ته نژدې په یوه قریه کښې په ۶۱۸ هجري کښې زیږیدلی او په ۷۹۱ هجري کښې وفات شویدی. نقشبندیه طریقه هم لکه شاذلیه سهله او اسانه طریقه ده چه په مرید باندې ډیرې سختۍ نه راولي.

۹- چشتیه:

موسس ئې معین الدین چشتي دی.

د تصوف درې مدرسې

۱- د زهد مدرسه ۲- د کشف او معرفت مدرسه ۳- د وحدة الوجود مدرسه.

لومړۍ مدرسه:

یعنی د زهد مدرسه چه اساس ئې په زهد ایښودل شویدی.

ددې مدرسې ممیزات دادي:

د خدای عبادت، د دنیا له خوندونو او آسوده ژوند سره متارکه، د صالحو اسلافو متابعت او محبت.

په دې مدرسه کښې سړی له خلکو څخه گوښه په خلوت کښې د خدای عبادت کوي. حسن بصری (۱۱۰ هجری) دځینو په قول ددې مدرسې لومړی فرد دی چه زهد ئې د خدای له خوف سره د خپل حیات په هنداره کښې منعکس کړیدی.

رابعة العدویة:

چه په (۱۳۵ یا ۱۸۰ یا ۱۸۵ هجري) کښې وفات شویده زهد ئې د خدای په محبت بنا دی ځکه ئې ویل: (وَعِزّتِکَ مَاعَبَدتُکَ خُوفاًمِن نَارِکَ وَلَارَغبَةً فِی جَنّتِکَ بَل کَرَامَةً لِوَجهِکَ الکَرِیم وَمُحَبَةً فِیکَ).

ترجمه: ستا په عزت مې دې قسم وي چه ستا د اور له ډاره مې عبادت درته ندی کړی او نه مې د جنت لپاره. بلکه زه ستا د مکرم مخ (رضا) د پاره او ستا د محبت په خاطر چه راسره دی عبادت کوم.

ددې له وینا ؤ څخه یوه دا هم ده چه ویل به ئې: (زمونږ استغفار هم استغفار ته محتاج دی).

ابن خلدون د زهد مدرسه د تصوف د بنا اساس بولي او دد غه مذهب په تشریح او تحلیل کښې وایي:

انسان له نورو حیواناتو نه په ادارک بیلیږي او اداراک ئې په دوه ډوله دی:

یو د علومو او معارف ادارک د یقین، گمان، شک، اووهم په صورت. بل د احوالو ادراک لکه خوشحالی، غم، قبض او بسط، رضا، غضب، صبر، شکر او داسې نور، دا دوه ادراکه او س د عقلي حیات او شعوري حیات په نامه یادیږي.

د ابن خلدون له بحث څخه دا نتیجه په لاس راځي چه د صوفیانو طریقه په وجداني حیات او د نفس په محاسبه بنا ده چه په دوی کښې ذوقونه او نفسي مواجد پیدا کوي او له عقلی حیات نه ئې لرې باسي. د دوی مواجید هغه اذواق او احوال وي چه معروف الفاظ ئې سم تعبیرنشي کولی.

صوفیان وایي انسان دوه ولادته لري یو ولادت ئې هغه دی چه د مور له گیډې څخه دنیا ته راځي او (ثاني ولادت) د یوه نوي معنوي خلق په پیدا کولو صورت مومي یعني د ژوند د طریقې او سلوک بدلون د تصوف په اصطلاح (ولادت) ثاني دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې مدرسې څيني غړي:

ابراهيم بن ادهم:

په (۱۶۱ هجري کښې متوفی) دی دبلخ شهزاده و او دوهم زيږنده (ولادت ثانی) يې په دې ډول وه: يوه ورځ ښکارته وتلی و او خپل آس يې په ښکارپسې څغلاوه چه ناڅاپه ئې دا غيبي غږ ترغوږه شو: ابراهيمه اياته دهمدې دپاره پيدا ئې؟ لږه شيبه وروسته ئې دغه غږ بيا واوريده او د هاتف دغوآوازونو دده حال منقلب کړ، خپل آس او شاهانه لباس ئې يوه شپانه ته وسپاره دهغه کوخوئې واغوست د بيت الله شريف لورته ئې مخه کړه دنيا ته يې شا کړه مګر دومره کسب اوکار به ئې کاوه چه ځانته حلاله روزي پيدا کړي او نور وخت په طاعت اوعبادت تيرکړي.

سفيان ثوري:

په (۱۶۱ هجري کښې متوفی) دی په ټوله معنی دعلمي شخصيت خاوند و اوپه زهد کښې ئې نظريه په دې ډول ؤ: زهد دانه دی چه سړی زيږ اوشړل لباس واغوندی او دښوخوراکونو له خوړلوځان وساتي بلکه اميدلنډول او له طول امل نه ځان ژغورل زهد دی. يوسړی به مال لري او زاهد به وي بل به فقير وي او دنياته به ئې رغبت زيات وي يعنی زاهد به نه وي.
دی پدې عقيده وچه دډير وښځولرل زهد ته څه زيان نه رسوي ځکه چه علی رضی الله تعالی عنه په اصحابو کښې ډير زاهد و مګر څلور ښځې اونولس مينځې ئې درلودې. ده حکام بدګڼل اوله وينا وڅخه ئې يوه داده: ((که يوشرطي يعنې امنيت ساتونکی (دنن په اصطلاح پوليس) مووليد چه ويده دی اولمونځ ترې قضاء کيږي لمانځه ته ئې هم مه پاڅوئ ځکه چه بيا خلکو ته زيان رسوي اوخوب ئې بهتردی)) له ده څخه چا پوښتنه وکړه که څوک خپل عيال ته دنفقې پيداکولودپاره په کار لګياوي او جماعت ته په حاضريدلو سره په هغه کارکښې نقصان پيښيږي نوڅه به کوي؟ سفيان ثوري ورته وويل: مونځ دې بې جماعته وکړي.

ذوالنون المصري:

(په ۶۹۷ هجری کښې متوفی) دی که څه هم د زهد د مدرسې غړی دی مګر لومړی سړی دی چه په تصوف کښې ئې دمعرفت دمذهب تمهيد کيښود. دی دسنتو په متابعت کښې ډير ټينګ و اودشريعت له احکاموئې هيڅکله غاړه نه غړوله مګر معاصرين ئې پرې بدګمانه و او دکفر و زنديقتوب تور پرې ولګول شوځکه دی دمحاکمه کيدو دپاره له مصر نه بغدادته راوستل شواو خليفه متوکل ته ئې وړاندې کړ.
هغه ترينه پوښتنه وکړه هغه څه چه ستا د کفر و زنديقتوب په باب ويل شويدي ته پکښې څه وايې: ذوالنون غلی واو هيڅ ئې نه ويل دوهم ځل بياترينه دغه پوښتنه شوه، ده وويل: که انکاروکړم نومسلمانان به مې دروغجن کړی وي او که تصديق ئې وکړم نوځان به مې دروغجن کړی وي څه چه ستا زړه وي هغه وکړه زه دځان دپاره څه مرسته نه غواړم هماغه وچه متوکل پريښود او دغه تورئې بې حقيقته وګاڼه.

ابو القاسم جنيد:

(په ۲۹۷ هجری کښې متوفی) دی اصلاً د نهاوند دی او په عراق کښې زيږيدلی دی.
دی له ډيرو لويوصوفيانو څخه و او دکتاب الله اوسنت ډير ټينګ پيرو و چه په تصوف ئې هيڅ راز طعن نه دی ويل شوی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه حريت چه ځيني نور صوفيان ئي په معنی ٔکښي غلط شويدي دی پرې ډېربنه پوهيدلی دی او ډېره ښه معنی ئي ورته پيدا کړيده. دی وايی له ماسوی ٰالله نه د زړه آزادي حريت دی.

اتحاد او حلول:

کله چه عربي امت د غزاګانو او فتوحاتو په وسيله له نورو ملتونو او مدنيتونو سره ګډون وموند او له نورو ثقافتونو سره اشنا شو نو مسيحی، زردشتی، مزدکي او مانوي مذهبونو شيعي حرکت او د هند بودائي تعليم فنا (نيروانا) په اسلامي تصوف کښي خپله اغيزه څرګنده کړه او ځيني نوي خبرې را پيدا شوي.
په دريم هجري قرن کښي د اتحاد او حلول فکرمينځ ته راغی چه د کشف ومعرفت مدرسي او بيا د وحدة الوجود د مدرسي باعث او موجب ئي ګڼلی شو.
ابن خلدون وايي: دصوفيانو اسلاف دحجاب دکشف طرفدار نه و، دوی حتی الامکان د اتباع او اقتداء رعايت لازم ګاڼه او له شرعي حدود څخه ئي تجاوز نه کاوه مګر څه چه راتلونکي دي هغه راځي او څوک ئي مخه نشي نيولی.
دين او مذهب هم د تطور لاره په مخکښي لري او له يوه حاله بل حال ته انتقال کوي.
په ٢٤٣ هجري کښي حارس محاسبي خپله رساله (رعاية حقوق الله) د طريقت د معاملو په توضيع کښي وليکه چه د خدای په مينه کښي استغراق د خدای د معرفت وسيله ګڼي د دې رسالې خطي نسخه په اکسفورد کښي موجوده ده چه مارګريت سميت په ١٩٤٠ م کښي نشر کړه.
امام غزالي د کشف او معرفت د مدرسي زعيم د خپلي طريقي په وضع کولو کښي په همدغه رساله تيکه کوي. هغه فلسفي اساس چه د کشف او وحدت نظريات پرې بنا دي خلاصه ئي دا ده:
الله تعالی(ج) انسان په خپل صورت پيدا کړ (خَلَقَ آدَمَ عَلٰی صُورَتِه) او انساني نفس دومره وسعت لري چه عالم پکښي ځای شي، په عالم احاطه وکړي او د کل صورت پکښي متجلی شي. الله تعالی په ټولو شيانو احاطه لري او په ده باندي هيڅ شی محيط ندی.
عالم انسان کبير دی او انسان عالم صغير دی.
علی ابن ابيطالب چه ځيني نور مورخين ئي لومړی شخص ګڼي چه رسول الله (ص) په تصوفي علم خاص کړيدی دغه مفهوم ته په دې ډول اشاره کوي:
وتحسب انک جرم صغير   وفيک انطوی العالم الاکبر
وايي چه عارف په هرځای او هر څه کښي خدای لټوي او په دغه رياضت کښي هغه استعداد او هغو حقايقوته هم متوجه کيږي چه د ده په نفس کښي دي. دلته ده ته يو دهشت او غرور پيدا کيږي او له خولی ئي (انا الحق) او (مَافِي الجِهَةِ غَيرَاللهِ) را اوزي چه حلوليون همدغه کسان دي.
غزالي وايي: نصرانيانو مسيح ته وکتل او د خدای نور ئي پکښي په ځليدو وليد لکه څوک چه ستوری په هنداره يا اوبو کښي ووينې او ګمان وکړي چه ستوری په هنداره يا په اوبو کښي دی.
دوی هم په همدغسي غلطۍ کښي واقع شوه او وغوليدل. حلوليون د هندوانو د تصوف د فنا او اتحاد له تاثيرلاندې هم راغلي دي. او فکر کوي چه په نفس کښي د حيواني قواؤ وژل او له بشري طبيعت نه ځان خلاصول فنا ده.
په اسلامي تصوف کښي د کشف او وحدت د تعليماتو په ضمن کښي د اتحاد او فنا مذهب او د اجنبي تصوف اغيزه ليدلی شو مګر بيا هم اسلامي صفت پکښي غالب دی چه اساس ئي دغه قدسي حديث دی: (مَاتَقَرَّبَ اِلَی عَبدِی بِشَئٍ اَحَبَّ اِلَیَّ مِن اَدَآءِ مَا فَرَضتُ عَلَيهِ وَلَايَزَالُ عَبدِی يَتَقَرَّبُ اِلَیَّ بِاالنَوَافِلِ حَتیٰ اُحِبَّهُ وَمَن اَحبَبتُهُ كُنتُ لَهُ سَمعاً وَبَصَراً وَيَداً وَمُؤَيِداً) د اتحاد او حلول صحيح تفسير د اسلامي تصوف په نظر هغه دی چه (جمع او فرق) ورته وايي.
هرکله چه پاک خدای انسان په خپل صورت خلق کړ او انساني نفس په عالم باندې د احاطي قابليت وموند نو فنا له هغو صفاتو نه ځان خلاصول دي چه د کشف ومعرفت مخه نيسي او د هغو صفاتو ساتل دي چه انسان د هغه علم اهل ګرزوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چه خدای یې ورپه برخه کوي. د اتحاد او حلول په خاوندانو کښې بایزید بسطامي د هند وانو د تصوف په فنا متاثر شوی ؤ او حسین بن منصور حلاج د مسیحت د حلول د عقیدې له اغیزې لاندې راغلی و.

بایزید بسطامی (ابویزید طیفوربن عیسیٰ بسطامي) په یوه قول په (۲۶۱ هجري) کښې او په بل قول په (۲۳٤ هجری) کښې مړشوی دی چه پلار ئې زردشتي او نیکه ئې مجوسي ؤ ده ته ډیر اقوال منسوب دي چه د صوفیانو په اصطلاح (شطحات) بلل کیږي. (لااله الا انا فاعبُدُونی سُبحَانِی مَا اَعظَمَ شَانِی).

ابو مغیث حسین بن منصور حلاج په ۲٤٤ هه په فارس کښې زیږیدلی او په عراق کښې لوی شویدی. مشایخ دده په باب اختلاف لري، ډیرئې ردوي او لږئې قبلوي. دی د حلول او اتحاد ډیر مشهور سړی دی. دده آرا غامض او تیاره دي، د انالحق وینا ده ته منسوبه ده، ځینې کسان ئې له دغې وینا سره بیاهم د اولیاؤ او شهداؤ په ډله کښې شمیري.

غزالي دده یو شمیر اقوال راغونډ کړیدي او دی ئې د سلفو او د اهل ستنو له عقیدې نه مخالف ګڼلی دی.

د خلیفه مقتدر په عصر کښې چه دده د محاکمه کولو د پاره د فقهاو یو هیئت تشکیل شو د هیئت ځینو غړو دده د تکفیر په فتوی کښې خپل تردد ځرګند کړ ځکه چه آرا ئې غامض و او یقیني فتوی صادرول ئې مشکل کار وګاڼه.

وایي چه دده محاکمې موجب څلور اتهامه و:

۱- دده تعلق له قرمطیانو سره.

۲- انا الحق ویل.

۳- دده په الوهیت باندې دده د پیروانو عقیده.

٤- د حج په باب دده مخالف نظر.

وایي حلاج د بیت الله الحرام حج فرض نه ګاڼه او په پته ئې قرمطي مذهب ته خلک رابلل.

دده له وژل کیدو نه نهه کاله وروسته قرمطیانو په مکه حمله ویوړه او حجر الاسود ئې ترینه په اختطاف ویووړ. حلاج په کیمیا او تصوف کښې د تالیفاتو خاوند دی او معتزله ؤ ته ئې تمایل درلود.

ده ځان په غموض او خفا کښې په کراماتو او خارق العاده اعمالو کښې پټ کړی و چه دده نفوذئې په بغداد کښې دده په اتباعو باندې قوي کړي و. حتی چه د خدایي حد ته ئې رسولی و او دده په باب دا عقیده موجوده وه چه مړه ژوندی کولی شي، غیب کشفولی شي او په یوه وخت کښې ځان څو ځایه ځرګندولی شي.

ده د فارسیت سیاسي غایه درلوده او په سِر و اخفا کښې ئې د شیعه ګانو جمعیت سره قوي ارتباط درلود. ده له محی الدین ابن عربي او دهغه له شاګرد ابن فارض څخه دري قرنه دمخه د ادیانو د وحدت آواز اوچت کړ او په دغه برخه کښې د قدامت حق لري.

دوهمه مدرسه (کشف و معرفت):

ددې مدرسې زعیم ابو حامد محمد بن محمد غزالی په (٤٥٠ هه) کښې زیږیدلی په طوس او نیشاپور کښې ئې خپل تعلیم سرته رسولی دی. په شرعي علومو په منطق فلسفه او حکمت کښې استاذ شو او د بغداد په نظامیه مدرسه کښې د مدرس په حیث ومنل شو.

دهغه وخت خلک ئې فضلیت، فصاحت، دقت او حسن کلام ته حیران پاتې و او ډیر شهرت او محبوبیت ئې په برخه شو.

څلور کاله ئې په دغه ډول تیرکړه. او د ٤۸۸ هجري د رجب په میاشت کښې یو شاذ او نادر نفسی حالت ورته پیښ شو چه ژبه ئې کلي شوه او له تدریس نه محروم شو. قوائې ضعیفه شوه او طبیبانو ئې څه علاج ونشو کړی.

دی له بغداد نه شام ته لاړ. دوه کاله ئې هلته په عزلت، خلوت، ریاضت او مجاهده کښې د نفس په تزکیه تیر کړه او د خدای په ذکر ئې زړه روښانه شو. بیا له دمشق نه بیت المقدس ته لاړ او پس له هغه د حج په نیت حجاز ته لاړ او یوولس کاله ئې خلوت ته دوام ورکړ چه په دغه موده کښې ورته ډیرڅه کشف شوه. دی وایي د تصوف لومړی شرط له ماسویٰ الله نه د زړه کامله تصفیه او بیا د خدای په ذکر کښې کامل استغراق او بالاخره په کلي ډول فنافی الله کیدل دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی دانساني ادراک په باب وايي: انسان ته خدای د ادراک قوه ورکړه چه د موجوداتو له عالمه اطلاع حاصله کړي. ادراک د غه اطلاع د حواسو په وسيله حاصلوي او انسان له محسوساتو سره اشنا کوي. له ادراک نه پورته ذوق دی چه انسان ته د تميز قوه بخښي او په دغه وسيله له محسوساتو نه علاوه ذوقي پوهه پيدا کوي چه هغه د حس په وسيله لاس ته نه راځي له ذوق نه پورته عقل دی چه د امورو ادراک پرې کيږي او د واجباتو، مستحيلاتو، جايز او ناجايز پيژندګلوي وريوري تړلې ده.
په دغه سلسله کښې هغه څه چه په عقل پيژندل کيږي په ذوق ئې پيژندنه نشي کيدی او هغه څه چه ذوق يې درک کوي حواس ئې درک نشي کولی، په حواسو کښې هم څه چه په غوږونو محسوسيږي سترګې ئې احساس نه کوي او هغه چه په سترګوئې احساس کوو په لمس ئې نشو کولی. له عقل نه پورته يوبل حالت دی چه هلته نورې سترګې دغيب ليدو ته پيدا کيږي او دغه ادراک دعقل د پاره ميسر ندی.
همدغه ادراک دی چه د کشف او معرفت په نامه ياديږي او له عقله ماورا دی.
دغزالي په نظر ښتيني خوبونه (روياي صادقه) هم د غيب کشف دی. دجذب هغه خاص حالت چه انسان پکښې لکه مړی بيهوشه وي او احساس ترينه زايليږي دغيب کشف پکښې صورت مومي. هغه قوه چه دغه دمعرفت ادراک پرې ولاړه دی غزالی ترينه په قلب او روح يانفس تعبير کوي.
دعلم په باب وايي: علم يا تعليمي وي يا الهامي.
تعليمی علم هغه دی چه په اکتسابي ډول د زده کړی په وسيله حاصليږي او الهامي علم دقلب په تصفيه او دنفس په تزکيه د الهی کشف په وسيله پيدا کيږي. تعليمي علم له خارج څخه د حواسو له لارې راځي او الهامي علم په قلب هغه وخت تجلی کوي چه قلب له ماسوی الله نه بالکل پاک شي او دخدای په ذکر اوفکر کښې دومره مستغرق شي چه دفنافی الله مرتبې ته ورسيږي.
دغزالي په نظر د رسول الله (ص) لومړنی حال همدغه و چه د حرا غارته ئې مخه وکړه او په خلوت کښې ئې دزړه معامله يوازې له خدای سره وه. غزالي په دې عقيده دی چه په حس باندې کامل اعتماد په کار نه دی او محسوسات له غلطۍ نه په امان کښې نه دي.
سترګې اونظر چه يوه قوي حاسه ده ديوه ديواله سيوری ځای په ځای ولاړويني او غير متحرک ئې ګڼي مګريو ساعت وروسته دتجربې او مشاهدې له مخې معلوميږي چه له پخوانه اوړد شوی او حرکت ئې کړيدی. داحرکت دفعتاً او بغتتاً ندی پيښ شوی بلکه په تدريخ سره ذره ذره امتداد مومي او په ځای نه دريږي مګرنظرئې په هر آن کښې احساس نشي کولی اوظاهراًورته ځای په ځای ولاړ ښکاري. يوستوری زمونږ په نظر کښې ديوه دينار په اندازه کوچنی معلوميږي مګرهندسي دلايل داثابتوي چه له ځمکې نه لوی دی.
دغه ډول حکمونه چه دحس حاکم ئې کوي دعقل حاکم ئې ردوي او غلط ئې ګڼي. چه دحس دغه حال دی دعقل به ولې نه وي، کيدی شي چه له عقلي ادراک نه هغه خوا يوبل حاکم وي چه دعقل احکام ردکړي او غلطي ئې څرګنده کړي.
تاسو په خوب کښې څه وينئ او هغه درته واقعيتونه ښکاري چه هغه وخت پکښې هيڅ شک نلرئ کله چه راويښ شئ پوهيږئ چه هغه محض خوب اوخيال واو حقيقت نه و نو هغه څه چه په وينښه دعقل اوحس په وسيله واقعيت ګڼئ ښائې په تاسې يوبل حالت راشي چه دغه وينښتوب مو نسبت هغه حالت ته لکه خوب داسې وي او هغه وخت پدې پوه شئ چه دغه عقلي توهمات مو هم يوخوب اوخيال و.
صوفيان فکرکوي بلکه يقين لري چه که څوک له خپلو دغو حواسو څخه غايب شي داسې حالات پرې راځي چه دغه معقولات ورته واهي معلوميږي.
ښايي چه مرګ هم دغسې حالت وي اونسبت دغه ژوند ته هغه وينښتوب وي لکه چه رسول الله (ص) فرمايي: (النـاسُ نيام فاذا ماتُوا انتبهوا) خلک ويده دي کله چه مړه شي نو راويښيږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امام غزالي فلاسفه په دري ډلو ويشي: دهريون، طبيعيون، الهيون. دهريون هغه بولي چه دخالق له جودنه منکر دي او په ماده ايمان لري. ددوی په زعم عالم هميشه بی صانعه بنفسه موجوددی چه تل ترتله حيوان له نطفې نه او نطفه له حيوانه پيدا کيږي.
طبيعيون هغه دي چه دخدای (مدبرقوت) په وجود قايل دي مگر له بعث او حسابه منکردي، جنت، دوزخ او قيامت نه مني.
نه طاعت ته په ثواب قايل دي او نه معصيت ته په عذاب.
الهيون ديونان فلاسفه دي چه ارسطوئي وروستی امام دی او ابن سينا او فارابی ددوی فلسفه عربي ته رانقل کړيده.
غزالي په تفصيل سره دالهيونو په فلسفه کښې بحث او مناقشه کوي.
په طبيعی فلسفه کښې هغه څه قبلوي چه له دين سره منافات نلري او په ځينو معينو مسايلو کښې ورسره مخالفت لري چه هغه ئي په خپل کتاب (تهافت الفلاسفه) کښې بيان کړي دي. په همدغه کتاب کښې غزالی د الهيونو (۱۷) مسئلې ردکړيدي. کله چه حجت الاسلام امام غزالی له فلاسفه و سره خپله مناقشه پای ته رسوي، دباطنيه فرقې له تعليماتو سره منافشه شروع کوي.
باطنيه فرقه دفاطمي شيعه گانو يوه شعبه ده چه د دعوت شاته ئي سياسي غايه موجوده وه، ده د باطنيه فرقې په ردکښې پنځه کتابه (المستظهري، حجة الحق، مفصل الخلاف، الدرج المرقوم بالجداول، القسطاس المستقيم) وليکل چه له ډير دقت نه ئي پکښې کاراخيستی دی او ډير موفق دی.
يو امريکائی عالم (پروفيسرماکدونالد) په خپل کتاب (تطورالفقه الاسلامی) کښې وايي: غزالي ترا وسه څنگه چه ښائي هغسي چاندی پيژندلی.
دقاهري په جامعه کښې دتصوف استاذ (دوکتورمحمد مصطفی حلمي) دغزالی په باب وايي: دغزالي په شخصيت کښې جلال او قوت په مذهب کښې عمق او دقت په هغه اندازه وچه پخپل عصر او په خپلو معاصرو ئي استيلا وکړه او هغه اهل سنت ئي هم له تاثيرلاندي راوستل چه وروسته ترده راغلل.
هغه لوی خطرچه تصوف ته پيښ واو د زنديقتوب په نظر ورته کتل کيده يعنی له کتاب الله او نبوي سنتو څخه مخالف بلل کيده اودشيعه گانو، اسماعيليانو او باطنيه ؤعقايد پکښې را گډ شوي و غزالی ئي مخه ونيوله او تصوف ته ئي نوی ژوند وبابښه، دخلکو ښه نظرئي ورته جلب کړ او دصحيح دين په ښودنه ئي ددين لوی خدمت سرته ورساوه.
ده وکړی شوه چه خپل رسالت دايمان په حرارت دبيان په بلاغت د اسلوب په براعت او قوي حجت پای ته ورسوي او او سني تصوف ته نجات ورکړي.

دريمه مدرسه (وحدة الوجود):

دتصوف وروستۍ مرحله د وحدة الوجود مرحله ده. په دې مرحله کښې مجازي وجود په مطلق حقيقي وجود کښې محوه کيږي او ماسوی الله له مينځه ځي ځکه دتوحيد دکلمي معنی هم تغييرکوي يعنی لا موجود الا الله د لااله الا الله معنی ده.
د وحدة الوجود معتقدين وايي ماده بالذات وجود نلري او له الهی قوت څخه وجود کسبوي.
دمادي وجود، د ادراک په قوي پوري تړلی دی که ادراک نه وي دموجوداتو تفصيل او تحديد به هم نه وي دوی وايي همدغه الهی قوه ده چه له ذري نه نيولی ترلوړو موجوداتو پوري هرشي کښې وجود لري نو الله تعالی په هرشي کښې دی او هرشی له ده څخه دي.
ابن دهقان ددغه مذهب په تائيد کښې وايي ددې مذهب دخاوندانو وينا دحکماؤ له هغه قول سره شباهت لري چه درنگونو په باب وايي د رنگونو وجود په رڼا پوري تړلی دی که رڼا ورکه شی درنگونو موجوديت له مينځه ځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه دمحسوساتو وجود دحسي ادراک د وجوداغیزه ده لکه چه دمعقولو او موهومو موجوداتو وجود دعقلي ادراک وجود سره تعلق لري اهل وحدت له علم الیقین نه پورته دعلم دپاره په دوو لوړو مرتبو قایل دي چه علم عین الیقین او علم حق الیقین ئي بولي.

علم یقین داسې مثال لري لکه مسلمان چه د تواترپه وسیله دا علم لري چه په مکه کښې بیت الحرام وجودلري چه کعبه ئي بولي.

هغه څوک چه بیت الله ته لاړشي او په سترګوئې ووینی نوعلم الیقین ئې په علم عین الیقین بدل شي اوعقلي علم شهودي علم شي او ذوق هم پیدا شی.

همدغه سړی چه دکعبې له لیدو وروسته الله تعالی (ج) ته ددي بیت په نسبت او کیفیت او نورو خصوصیاتو کښې عمیقه او دقیقه پوهه حاصله کړي نو دغه علم ته دحق الیقین علم ویل کیږي.

په بل عبارت علم الیقین هغه دی چه له صحیح دلیل څخه لاس ته راشي او څه شک او شبه پکښې نه وي. دعین الیقین علم هغه دی چه په کشف او مشاهده پیدا شي، دحق الیقین علم هغه وخت په زړه کښې ځای نیسي چه سړی دمشهود امر په باطن او حقیقت پوه شي. په دغه اساس په یوه شي باندي علم لرل دري مرتبې لري چه په هره مرتبه کښې یقین موجودی مګر لومړی یقین نسبي دی، دوهم افتراضي او دریم حقیقي دی چه اهل وحدت ئې مطلوب ګڼي.

دوی په نورو مواردوکښې هم دغو درو مرتبو ته قایل دي. دتقوی په باب وایي: دعوامو تقوی په ژبه ده، دخواصو تقوی په ارکانو ده او خاص الخاصه تقوی د زړه ده.

همدارنګه: دعوامو صدق په اقوالو کښې، دخواصو صدق په افعالوکښې او خاص الخاص صدق په احوالوکښې دی.

ایمان هم درې ډوله دی: دقول تقلیدي ایمان، دفهم استدلالي ایمان، دمعرفت شهودي ایمان چه مقلدین ئې په خوله اظهار کوي د استدلال خاوندان يې په ذهن کښې تصورکوي او عارفان ئې د اسرارو له مخې مشاهده کوي.

دمقلدمؤمن، دمستدل مؤمن او دعارف مؤمن ایمان دمومن به په لحاظ یو دي او اختلاف ئې یوازې په ظهورکښې دي.

محی الدین ابن عربی: (په ٦٣٨ هجري کښې متوفی)

د وحدة الوجود د مدرسي زعیم همدغه شخص دی چه مستشرقین ئي داسلام ددیني فلسفې لوی عبقری مفکر ګڼي اوصوفیانو ده ته دشیخ الاکبر لقب ورکړی او په خاتم الاولیا هم شهرت لري.

دبحث او تحقیق خاوندان وایي: ددې مدرسې له برکته داسلامي تصوف تعلیمات تکمیل شوه اوتصوف قایم بالذات علم وګرځیده چه په اروپا ، آسیا او افریقا کښې ئي دصوفیانو طریقې خپرې کړې.

ددې مدرسې پیروان عالم دالله تعالی دوجود مظهربولي چه ددې مظاهرو شاته یو حقیقت موجود دی لکه چه دعقایدو او مذاهبو ترشا هم یو حقیقت وجودلري چه له نفس سره جهاد او خدای ته د رسیدو وځه ده. کوم حقیقت چه دشریعت له ظواهرونه هغه خوا ځای لري هغه دشریعت باطن او دشریعت روح دی.

دوی دالله تعالی په کتاب اونبوي احادیثو کښې ظاهر او باطن ته قایل دي. په همدغه اساس ابن عربي قرآن کریم تفسیر کړی چه له ظاهري تفسیر څخه پکښې انکارنه دی شوی مګرنوي مفاهیم ئي کشف کړي دي. علم حقیقت ئي له علم شریعت څخه بیل ګڼلی چه شریعت لکه ونه او حقیقت ئي میوه بولي.

شعراني په دغه موردکښې وایي: تصوف په شرعی احکامو باندي دعمل کولو لب لباب دی.

چاچه تصوف مستقل عمل ګڼلی اوچاچه دشرعي احکامو له علم سره یو ګڼلی دواړه حق په جانب دي او مثال ئي داسې دي لکه چه علم معاني اوبیان څوک مستقل علم بولي او څوک ئي دنحوي دعلم جز بولي.

ابن عربي وایي: دکتاب الله او سنتو تفسیرچه متصوفین ئي کوي له ظاهر څخه ئي عدول مه ګڼئ آیت او حدیث دخلکو دفهم مطابق یو ظاهري مفهوم لري چه انساني عرف پرې دلالت کوي مګر دنورو فهمونو دپاره نورمفاهیم هم پکښې شته چه دهرچا نه نصیب کیږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په يوه نبوي حديث شريف کښې هم راغلي دي چه هرآيت ظاهراوباطن، حداو مطلع لري تراووا ويا بطنو پورې. په دغه اساس يو ولي اوصوفي هيڅکله نوی شريعت نه راوړي بلکه په کتاب او سنت کښې نوی فهم راوړي.

ابن عربي ټول موجودات په حقيقت کښې يو شی ګڼي چه هغه دالله تعالی حق وجود دی يعنې الهي حقيقت ئې حقيقې وجوداوعالم ئې دهغه ظاهري وجود ګڼي.

دابن عربي د وحدة الوجود نظريه داهل کلام له ډيرومناقشو سره مخامخ شوه چه دی ئې دخپل اصلي وطن اندلس په پريښودو مجبورکړچه لومړی مصرته لاړه او بيا له يوه ښارنه بل ته اوله بل نه بل ته ورته چه بالاخره په دمشق کښې په ٦٣٨ هجري کښې وفات شو.

ابن عربي خپل مذهب دکامل انسان په حقيقت بنا کړچه د ده دتعليماتو محور وه. دی په هرموجود کښې دخدای يو صفت متجلي ګڼي او يوازې انسان ته په دې حيث قايل دی چه ټول الهی صفات پکښې هغه وخت تجلی کوي چه دخدای پاک په وحدانيت مستغرق شي، دانسان کامل اصطلاح له همدې ځخه نشات کړيدی اواساسی ځای ئې نيولی دی.

ابن عربي په خپل کتاب (فصوص الحکم) کښې وايي: چه حضرت محمد (ص) په انساني نوع کښې اکمل موجود دی ځکه اول او آخر ګڼل شويدی. دی هغه وخت نبي وچه آدم بين الما والطين ؤاو وروستی نبي (خاتم النبيين) هم دی دی.

پدې کتاب باندې ډيرو متصوفوفيلسوفانو شرحې اوتعليقات ليکلي دي، په دغه موضوع کښې لومړنی مرجع همدغه کتاب دی.

دا مشهوره ده چه ابن عربي په سلهاؤوکتابونه اورسالې ليکلي دي چه ډيرئې ضايع شويدي. دا دوه کتابونه (فصوص الحکم - فتوحات مکيه) د وحدة الوجود او انسان کامل په موضوع کښې لومړنی اهميت لري.

ځينې مسيحي ايمهؤ د ابن عربي پيروي کړې او دانتې دايطاليا مشهورشاعر په خپلو ځينو اثاروکښې دده مديون اومرهون دی.

دغه اسلامي صوفي فيلسوف په خپلو ځينو نظرياتو اروپائي فيلسوفان مسحورکړي چه په راس کښې ئې (سپينوز- اوهګل) واقع دي.

سيد جمال الدين افغان هم دابن عربي دوحدة الوجود دمدرسې له اتباعو څخه دی اودهغه شاګرد شيخ محمد عبده هم ددغې مدرسې پيرووچه (رسالة الواردات) لومړی تصنيف ئې په وحدة الوجود باندې بحث کوي.

شيخ محی الدين ابن عربي دوحدة الوجود د مدرسې باني د يوه واحد حقيقت په لټه کښې هغه حد ته ورسيده چه د ټولو اديانو حقيقت ئې يو ګڼه او ددوستۍ اومحبت د واحد دين اساس ئې کيښود چه ډيرپيروان ئې پيدا کړه.

دده دا بيتونه دغه مفهوم ډيرښه اداکوي چه وائي:

لقـد کنـت قبـل اليـوم انکرصـاحبی   اذا لـم يکـن دينـی الـی دينـه دان
فاصـبح قلبـی قابـل کـل صـورة   فمرعـی الغـزلان وديرالرهبـان
ومعبـد اوثان وکعبـة وطـايف   والـواح تـوراة ومصـحف قـرآن
اديـن بـدين الحـب کيـف توجهـت   رکائبـه فللحـب دينـی وايمـانی

مطلب ئې دادی چه پخوا به که دچادين زما دين ته نزدې نه و نو زه به ئې منکر وم. اوس مې زړه هرصورت قبلوي دغزالانو ورشو، درهبانانو دپاره دير، دبتانو دپاره. معبد، دطواف کوونکو دپاره کعبه، دتورات الواح اودقرآن مصحف زما زړه دی. هرې خواته چه مخه کوم دين می دمحبت دين دی اوايمان مې هم محبت دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مولانا جلال الدين:

دمولويه طريقي خاوندهم دمذاهبو او اديانو اساس يوګني او په دي عقيده دی چه دمختلفو او راز راز دينونو داختلافاتو منشا دا ده چه دمختلفو هيوادونو اوښارونو خلک يود بل په ژبه نه پوهيږي او په لفظي نزاع اخته دي.
دامفهوم مولانا په مثنوی کښې په سمبوليک او کنائي شکل دمختلفو هيوادونو د څوتنو په هغه داستان کښې بيانوي چه يو دينار ئي درلود او ټولو غوښتل چه انګور پري واخلي مګر په ژبه سره نه پوهيدل اوهرچا په خپله ژبه دانګورو مفهوم په بل لفظ اداکاوه او په الفاظو ئي مشاجره وه ترڅوچه يو داسي سړی پيدا شو چه د ټولو په ژبو پوهيده او دغه منازعه ئي دانګورو په اخيستلو له مينځه يوړه.
تصوف د مختلفو مدارجو اومراحلو په طی کولو دمعرفت او حقيقت ډير پلټونکی ځانته جلب او جذب کړه او ډيرنوي معاني او مفاهيم ئي په اسلامی عرفان کښې خوندي کړه. دوکتور(مارتن لنبخر) چه دقاهري په جامعه کښې دانګليسی استاذ و او داسلام له منلو وروسته (ابوبکر سراج الدين) وبلل شو وايي: زه تصوف اسلام ته جذب کړم کوم مثالي انسانيت او ذوقي اداب چه په تصوف کښې شته په بل ثقافت کښې نشته.
ابن سينا د بلخ مشهور فيلسوف هم په اخرعمر کښې تصوف ته مخه کړه اوپه خپل کتاب (اشارات) کښې ئي مهمه برخه تصوف ته تخصيص کړه.
ابن خلدون مشهورمورخ اولوی محقق په تصوف کښې د ډير عميق اودقيق نظرخاوندچه عرفاني اونفسياتي تحليلات ئي ډيرلوړمعنوی ارزښت لري تصوف ته په ډير درانه نظر ګوري.
دغه راز ډير محققين اومفکرين په هرځای اوهروخت کښې شته چه تصوف دانساني کمال د روحي رشد او عرفاني بلوغ اساس بولي اوډيره نمانځنه ئي کوي.

دتصوف په باب ځيني آيتونه او حديثونه:

په تيرو بحثونوکښې داڅرګنده شوه چه تصوف له قرآن کريم اوسنتو څخه ماخوذ دی حتی چه تصوفي اصطلاحات هم په قرآن کريم کښې ذکر شويدي داهم وويل شوه چه د تصوف شروع له زهد او رياضت څخه شويده او درسول الله (ص) اصحاب لکه حضرت علي او اصحاب صفه په زهد ډير ټينګ و او پخپله حضرت محمد (ص) په روژونيولو ، په لوږوتيرولو اوپه قيام الليل دزهد او رياضت عملي تعليم خپلو اصحابوته ورکړيعنی دتصوف لومړی مدرسه دصدر الاسلام يادګاردی او د پيغمبر زاهدانه اوفقيرانه ژوند ئي ډيربنه سرمشق دی.
ځيني آيتونه اونبوي احاديث چه دتصوف ددوهمي مدرسې (کشف ومعرفت) بنيادټينګوي او دباطني علم اساس بلل کيږي هغه هم په خپل ځای کښې توضيح شوه لکه دعلم وراثت او دعلم لدني بحث اومذاکره يانور. د دغو ټولو اسنادو اومدارکو په نظرکښې نيولو سره ځيني نور آيتونه اونبوي احاديث هم شته چه ظاهراً له تصوف سره معارض ښکاري ياتصوف مقيدکوي.
د تصوف په لومړی مدرسه يا په زهد او نوافلو باندي څه اساسي اعتراض نشته تش دومره ويل پکاردي چه زهد اونفلي عبادت بايد د اهل وعيال دنفقي پيداکولو اونورو حقوقو مانع نشي اونه دځان د دومره ضعيفه کولو موجب شي چه د ژوند فعاليت غيرممکن وګرځوي، په دغه مورد کښې داحديثونه د ذکر وړدي:
١- عبدالله بن عمر وايي: زه له رسول الله (ص) سره مخامخ شوم هغه راته وفرمايل: هغه ته ئي چه وايی شپه په قيام او ورځ به په صيام تيروي، ماوويل هو ! ماداويلی دي. رسول الله صلی الله عليه وسلم وويل: (فَقُم وَنُم وَصُم وَ اَفطِر وَصُم مِن کُلِ شَهرِثَلاثَةَ اَيَامٍ وَلَکَ مِثلُ صِيَامِ الدَهرِ) يعنی دشپي ياځيږه او ويده کيږه روژه کيږه او بوزه کيږه. په هره مياشت کښې دري ورځي روژه نيسه اودابه ستادپاره داسي وي لکه د ټول عمر روژه. ابن عمر په ځواب کښې وويل: زما طاقت تردي زيات دی. رسول الله (ص) وويل نويوه ورځ روژه اوسه او دوه ورځی بوزه ابن عمر بيا وويل:

(c) ketabton.com: The Digital Library

تردي مې هم طاقت ډېردی. رسول الله (ص) وويل يوه ورځ روژه اويوه ورځ بوزه اوسه، دا د داؤدعليه السلام روژه او اعدله روژه ده.

هغه بيا خپل طاقت زيات وښود اورسول الله (ص) وفرمايل تردي افضله او بهتره بله روژه نشته.

٢- ابي برده روايت کوي چه د عثمان بن مظعون ښځه د رسول الله صلی الله عليه وسلم بيبيانو ته ورغله چه هيئت او سر و صورت ئي ښه نه و بيبيانو ورته وويل: په تاڅه شوي دی؟ په قريشو کښې خو ستا ترميړه بډای سړی بل نشته، د عثمان ښځې وويل هغه شپه په قيام تيروي او ورځ په صيام مونږ له هغه نه څه بهره نه لرو. بيبيانو چه د دغه حال رسول الله (ص) ته ووايه او هغه عثمان بن مظعون وليده ورته ئي وويل: آيا تا په ماپسې اقتدا نده کړې؟ هغه وويل څنګه نه؟ رسول الله (ص) وفرمايل: ته د ورځې روژه او د شپې ولاړ اوسې؟

عثمان وويل هو ! زه همدغسې کوم. رسول الله (ص) وفرمايل:

(لَاتصفعَل اِنّ لِنَفسِکَ عَلَيکَ حَقّاًوَاِنّ لِجَسَدِکَ عَلَيکَ حَقّاً وَاِنّ لِاَهلِکَ عَلَيکَ حَقّاً فصَلّ وَنَم وَصُم وَاَفطِر) يعنی داسې مکوه، نفس دې هم په تاحق لري جسد دې هم درباندې حق لري او اهل دې هم. مونځ هم کوه، ويده کيږه هم روژه هم نيسه، اوخوره ئې هم. د کشف ومعرفت په باب دا سوال پيدا کيږي چه دصوفيانو دا ادعاچه دوی دتصوفي مقاماتو او احوالو په طی کولو د غيب په کشفولو بريالي کيږي له ځينو آيتونو سره ظاهراً موافقت نلري ځکه چه دغيب علم په خدای پاک پورې خاص دی او پيغمبرانو ئي هم دعوه نده کړې په دغه مورد کښې دا آيتونه دملاخطې وړدي:

١-(قُل لاَّ أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَآئِنُ اللّهِ وَلا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَى إِلَيَّ - سورت انعام آيت ٥٠) ترجمه: و وايه نه وايم تاسو ته ماسره د خدای خزائې دي او نه وايم په غيب پوه يم او نه وايم تاسو ته زه ملک يم پيروي نه کوم مگر د هغه څه چه وحی راته شوي وي.

پدې آيت شريف کښې دا څرګنده شويده چه پيغمبر علم غيب نلري مګرچه وحی ورته وشي، په وحی کښې دغيب کشف شامل دی او کيدی شي چه د وحی په وسيله غيبی پوهه ورته حاصله شي.

٢-(وَعِندَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لاَ يَعْلَمُهَا إِلاَّ هُوَ - سورت انعام آيت ٥٩) دغيب کلی ګاني له خدای سره دي بې له هغه څوک پرې نه پوهيږي.

٣-(قُل لَّا يَعْلَمُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ -سورت نمل آيت٦٥) ووايه ! په غيب باندې نه پوهيږي هغه چه په اسمانو نو او په ځمکه کښې دي مګر الله پاک (ج).

ټول علم غيب يوازې د خدای پاک سره دی او بالذات په ده پورې اختصاص لري چه بې له الهي ښخه چاته نه نصيب کيږي. که الله پاک وغواړي نوځيني بندګان په ځينو غيبي چاروخبروي مګرهغه ته عالم الغيب نه ويل کيږي.

له علم الغيب څخه مراد محض ظن اوتخمين نه دی اونه هغه علم چه له قراينو اودلايلو څخه حاصليږي بلکه هغه علم دی چه په قرينه او دليل بنا نه وي. نودغه راز آيتونه چه په ظاهري نظر دصوفيانو دکشف دشهود له اصل سره منافي معلوميږي څه حقيقی مخالفت ورسره نلري. څوک بايد دا فکر ونکړي چه تصوف له قرآنی نصوصو سره مخالفت لري اوضد واقع کيږي.

دغه راز آيتونه چه دغيب علم په الله تعالی پورې مختص ګڼي او هغه آيتونه چه د وحی او الهام په صورت غيبي پوهه د خدای له لوري انسان ته د ورکړې قابله ګڼي يوله بله مخالفت نلري او څه تضاد پکښې نشته. الهامي پوهه چه خدای پاک ئي دچاپه برخه کوي او په دغه وسيله انسان ته کشف الغيب حاصليږي معنی ئي دا نه ده چه انسان ته بالذات علم الغيب حاصل شويدی بلکه دالهي علم يو جزئي پرتو دی چه انساني قلب ته د القا په صورت رانقل شويدی او عالم الغيب يوازې خدای پاک دی اوبس. الله تعالی ته هم عالم الغيب په دې لحاظو وايو چه غيبی شيان زمونږ له نظر دې که داسې نه وي نوخدای پاک ته خو هيڅ شی غايب نه دی. لکه چه تصوف د زمانې په تيريدو مختلف مراحل طی کړي او په هئيت او ماهيت کښې ئي تغيرراغلي دي. په صوفيانو کښې دغه بدلون لا ډير محسوس او مشهوردی. دنن ورځې

(c) ketabton.com: The Digital Library

صوفي دپرون صوفي ندی بلکه ضدئې دی. دپرون صوفي ابراهیم ادهم دجاه وجلال په بهاصوفي توب حاصل کړ او دنن صوفي په صوفیتوب ددنیا جاه وجلال حاصلوي.
هغه صوفي ځان دخدای بالـه او داصوفي خدای دځان بولي. صوفي اوس هم وږينې جامې اغوندي او پخوائې هم اغوستې مګر دا وړی او هغه وړی ډیر تفاوت لري.
چیرته هغه شډله زیږه صوفیانه شړی چیرته دا د پت نفیس وړین ټوکر چه بې بډا یانوئې بل څوک نشي اغوستی. تصوف او متصوف هم لکه دنن او پرون صوف وګڼئ. صوفي اوس هم پرهیزګار دی او پخوا هم و خو دا پرهیزاو هغه پرهیز یو نشو ګڼلی. هغه له خوندنو او مزو پرهیز کاوه اودی له بیخونده اوبې مزې شیانو پرهیزکوي.
هغه ځان خواراوه اودی خلک خواروي. دپرون صوفي دباطن صفائي درلوده او د نن صوفي په ږیره اوجامو کښې ظاهري صفائي لري. هغه صوفي هم بی نیازه و او دی هم. خو هغه دا ستغنا په وجه او دی د ډیرې غنا په وجه. هغه دنیاته شاکړه او ده په شاکړه.
پخوا به هم صوفیانو زیاته شپه په وینبه تیروله او اوس ئې هم تیروي. فرق تش همدومره دی چه هغوی په طاعت او عبادت مشغول و اودوی په عیش وعشرت.
دپرون صوفي لکه دیوجانس دسکندر سیوری په خپل سر نه قبلاوه. مګردنن صوفي ئې ظل الله ګڼي او سرپرې ماتوي.
لکه چه اوسنی صوفي پخوانی صوفي نه دی دغه شان ددې وخت مسلمان هم دصدر اسلام له مسلمان څخه ډیره فاصله لري. یو زراوڅو سوه کاله بعد څه کمه فاصله نه ده. اسلام اوس دیوه رسم په حیث رسیمت لري او په عمل کښې ئې یوازې د عبادت جنبه عادت ګرځیدلې ده. داسلام شرعي احکام په اسلامي ممالکو کښې د تطبیق وړ نه ګڼل کیږي او اصلي منظور یې له نظره لویدلی دی او اوسنی دماغ داسې فکرکوي چه اسلام باید په اجتماعي نظام کښې څه دخل ونلري او د ذهني موجود په حیث دیوې غیرعملي مفکورې په شان وساتل شي.
اوس په اکثرو اسلامي هیوادو کښې اسلام سیاسي شوی او د سیاسي مصلحت پاسباني کوي.
ډیرو اجتماعي نظامونو د تاریخ په اوږدو کښې دسیاسي اسلام حمایت او رعایت ترهغه حده کړی چه دسیاست او سیاسي اقتدار په ګټه و اوهغه اسلامي روحیه ئې وخت په وخت وژلې ده چه شخصي اقتدار او مطلق العناني سره ئې مبارزه اومجادله کوله.
هو ! دا روحیه ئې وژله مګر د دغه مرحوم جنازه ئې په ډیرو شاندارو مراسمو خاوروته سپارله او معابد او زیارتونه ئې ډیر مجلل جوړول له اجیرو او مجبورو ملایانو ئې دخپلو غوښتنو مطابق فتواګانې اخیستې او تحریفونه، بدعتونه ئې په اسلام کښې راګډول.
همدغه وجه ده چه په اسلامي احکامو کښې متضاد حکمونه اومتناقض مسائل راپیدا شوه او دصحیح اوغلط تشخیص له هرمشکل نه مشکل کارشو. سربیره په دې ځینو نامسلمانه استعماري قدرتونو اسلام کښې له جعل کاری نه کاروا خیست او جعلي اسلام ئې په مختلفو شکلونو استعمال کړ، او د عمل په ژبه ئې دا وښودله چه له اسلام نه هرڅه جوړیدی شي حتی چه دکفر خدمتګارهم.
قادیانیت دجعلي اسلام یوه څرګنده نمونه ده.
په اسلام کښې دمختلفو فرقو او مختلفو عقایدو ظهور د خلفای راشدینو نه وروسته شروع شو او علاوه د شیعه او سني په دښمنۍ نورې فرقې او تفرقې هم راژوندۍ شوې.
د امویانو اوعباسیانو په وخت کښې دمتکلمینو معارضې او مجادلې تودې شوې او په دوو فرقو وویشل شوه چه یوه معتزله اوبله اشعریه یا اشاعره بلل کیږي. دهمدغو دوو فرقو له اختلافونو او استدلالونو څخه علم کلام را پیدا شو او عقلي دلایل په دیني مسایلو کښې دخیل شوه چه شک او تردید ورسره ملګري و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

متکلمین او علم کلام

د لومړي هجري قرن په آخر کښې مسلمانان په اسلامي عقايدو کښې لکه: توحيد ، تجسم، جبر او اختيار، معاد ، ايمان، او داسې نور له اختلافاتو سره مخامخ شوه او د هرې عقيدې خاوندانو د خپلې عقيدې د اثبات د پاره عقلي دلايل پيدا کول د دغو دلايلو راغونډول، تصنيف او تاليف د علم کلام اساس وګرځيد او د عقل مذهب په دين کښې حلول او نفوذ وکړ چه معتزله پکښې ډيره درنه برخه لري.

حسن بصري چه د تصوف د لومړۍ مرحلې په سر کښې واقع دی او د دغې مدرسې مدرس ئې بللی شو يو شاګرد ئې (واصل بن عطا) ؤ چه په يوه مسئله کښې له خپل استاذ څخه مخالف شو او په مسجد کښې ئې له هغوی نه بيل ځای ونيوه او اعتزال ئې اختيار کړ چه استاذ ئې هم دده په باب وويل: (اعتزل واصل عنا) يعني له مونږ څخه ليرې او بيل شو.

واصل بن عطا لږ څه وروسته د خپل استاذ د يوه بل شاګرد عمرو بن عبيد په ملګرتيا يوه نوې ډله جوړه کړه چه (معتزله) وبلل شوه يعني د صوفي شاګرد معتزلي شو او معتزله فرقه ئې تاسيس کړه. معتزله د متکلمينو هغه فرقه ده چه (قدر) نفی کوي او له اهل سنتو سره په ځينو عقايدو کښې اختلاف لري او له کراماتو او معجزاتو څخه منکر دي او په آيتونو تاويل او تفسير نه مني.

لومړۍ مسئله چه واصل بن عطا له خپل استاذ حسن بصري سره پکښې اختلاف درلود هغه د ګناهګارانو مسئله وه. مسلمانان هغه وخت په د غه مسئله کښې دوه ډلې ؤ. ځينو د کبيره ګناهونو مرتکبين کافر ګڼل ځينو نورو فاسقان بلل. حسن بصري ورته منافقان ويل چه له کافرانو نه ډير بتر دي.

واصل بن عطا پدې خبره کښې له استاذ سره مخالف شو او ويې ويل دوی نه کافران دي او نه مؤمنان بلکه بين المنزلتين منزلت لري او د کفر او ايمان په برزخ کښې واقع دي.

دغه د منزلت بين المنزلتين عقيده معتزله ؤ په نورو مواردو کښې هم تطبيقوله لکه د حضرت عثمان (رض) قتل، د جمل او صفين واقعه او داسې نور او دا د امويانو په ګټه وه ځکه دوی هم د اعتزال مذهب ته راواوښتل.

د معتزله فرقې په مقابل کښې د متکلمينو بله فرقه اشعريه يا اشاعره وه.

د معتزله فرقې يو تن (ابو الحسن بن اسماعيل اشعري) چه له عبد الوهاب جبائی معتزلی څخه ئې زده کړه کوله ديوه خوب دليدو په وجه له معتزلي مسلک څخه وګرځيده او له فلسفي روش څخه ئې د رسول الله صلی الله عليه وسلم سنتو او اسلامي سني فقهې ته مخه کړه او حنبلي مذهب ئې اختيار کړ. ده وويل زه د خدای په کلام او د پيغمبر په سنتو يعني په هغو احاديثو تمسک کوم چه اصحابو او د حديثو امامانوئې روايت کړی دی.

اشعريه يا اشاعره فرقه همدغه ابو الحسن اشعري ته منسوبه ده چه د معتزلی شاګردو. اشعريه په حقيقت کښې د کوم نوي مذهب پيروان ندي بلکه په اصولو کښې د هماغه څه تابع دي چه اصحاب حديث پرې عقيده لري.

علم کلام چه ديني مسايل په عقلي دلايلو ثابتوي او معتزله فرقې د اشاعره ؤ په خلاف د غه علم ته ډيره توسعه ورکړه منبع ئې يوناني فلسفه ده.

متصوفين د غه علم ته ښه نظر نلری او ځينې ئې که ډير مخالف ندي ډير موافق هم ندي. امام غزالی وايي: (قرآنی دلايل لکه غذا هر انسان ته ګټه لري او د متکلمينو دلايل لکه دوا رنځورانو ته په کار ده.)

ابن عباد هم علم کلام لکه طب ګڼي او وايي چه د صحت خاوندان ورته څه ضرورت نلري.

جنيد مشهور صوفی يوه ورځ په لاره تيريده چه هلته متکلمين ناست و. ده پوښتنه وکړه چه دغه کسان څوک دي؟ چا ورته وويل دا هغه خلک دي چه د خدای تنزيه او له عيبونو څخه پاکوالی په عقلی دلايلو ثابتوي. جنيد وويل: (نَفيُ العَيبِ حَيثُ يَستَحِيلُ العَيبَ عَيبُ) يعني هلته چه عيب محال دی د عيب نفی کول هم عيب دي. امام شافعي او امام احمد حنبل د سني فقهې امامان سفيان ثوري او اکثرو محدثينو د غه علم تحريم کړی دی. لکه چه د مخه وويل شوه په اسلام کښې معارضې مباحثې او مناظرې څه په خپله د مسلمانانو ترمينځ او څه د نورو مذاهبو د پيروانو له خوا د امويانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوعباسیانو په وخت کښې زیاتې شوې او کله چه خلیفه منصور عباسی فرمان صادر کړچه دجهان علمي او مذهبي کتابونه په عربي ترجمه شي نو د دغو ترجمه شووکتابونو په لوستلو دمسلمانانو په عقاید وکښې نوره کډوډي هم راغله او دعقلی دلایلو بازار تود شو.
د هارون الرشید پلار خلیفه مهدي چه دنوي پوهې ټینګ طرفدار و امر ئې وکړچه اسلامي پوهان د اسلام دمخالفانو په ځواب کښې کتابونه ولیکی او اعتراضونه ئې رد کړي. ابو الهذیل (۱۳۱ -۱۳۵ هجري) لومړی سړی وچه په علم کلام کښې ئې ډیر کتابونه ولیکل.
له خلیفه مهدي نه وروسته د ده ځوی هارون الرشید په ابتداء کښې علم کلام ته په بد نظر کتل او له متکلمینو سره ئې رویه سخته وه مګر ډیر ژرئې په یوه خبره علم کلام ته نظربه شو او علاقه ئې ورسره پیدا شوه. خبره دا وه چه د هند مهاراجا یو خط هارون الرشید ته ولیکه چه مسلمانانو خپل دین د توري په زور په خلکو ومانه که چیرې د اسلام اثبات په دلیل اوبرهان کولی شئ یو عالم راولیږئ که زه ئې قانع کړم اسلام به ومنم.
هارون الرشید یوفقیه وروليږه او دمهاراجا له خوا دمباحثې دپاره یو نماینده وټاکل شوچه فقیه ته ئې وویل: ستاسو خدای قادر دی که نه؟ فقیه وویل: هو ! دخدای یوصفت قدیر دی او کامل قدرت لري.
د مهاراجا نماینده وویل: آیا ځان په شان خدای پیدا کولی شي او دخپل مثل په پیدا کولو هم قادر دی.
فقیه جواب ورکړ: چه دا راز بحثونه په علم کلام پورې ارتباط لري او مونږ دغه علم او دغه راز بحثونه بد ګڼو.
هارون الرشید وروسته تر هغه متکلمین راوغوښتل او له هغوی څخه ئې معمربن عباد دمباحثې دپاره انتخاب کړ.د مامون په وخت کښې علم کلام د رشد مرحلې ته ورسیده او معتزلهؤ د هغه مهارت له مخې چه په فلسفه کښې ئې درلود دعلم کلام علمي تدوین ته ئې اقدام وکړ.
وائي چه دعلم کلام نوم په دغه علم ځکه کیښودل شوچه یو مهم بحث پکښې په الهی کلام باندې ؤ او ډیرې خبرې په دې باندې کیدې چه قرآن مخلوق دی او که نه دی؟ ځینې وائي دفلسفې یو شاخ منطق دی او کلام دمنطق په معنی دی ځکه د دغه علم نوم علم کلام کیښودل شو.
دا نوم د عباسیانو په وخت کښې وضع شو او پخوا ترهغه کلامي بحثونه (فقه الدین) بلل کیده د (فقه العلم) په مقابل کښې. په همدغه وجه د امام ابوحفیفه هغه کتاب چه په عقاید وکښې ئې ولیکه (فقه الاکبر) و بلل شو.
په علم کلام کښې دمعتزله او اشعریه ځینې مهم اختلافونه دادي:

وعد او وعید:

الله تعالی په خپل کتاب کښې ډیرځایونه نیکانو ته د اجر او ثواب وعدې ورکړیدي او ګنهګاران ئې په زجر او عذاب ویرولي دي دعدالت تقاضاهم همدغه ده چه انسان دخپلو ښو کارونو په مقابل کښې ښه ومومي او د بد یو سزا ورکړه شي.
دلته دا سوال پیدا کیږي چه آیا په خدای باندې د وعدو او وعیدونو په ځای کول حتمی او لازمي امردی که نه دی. یعنی الله تعالی په عدل مکلف دی او که نه؟
اشاعره وایي: په خدای پاک باندې څه واجب ندي هغه فعال مایشا دی او کولی شي چه مطیع او فرمانبردار ته سزا ورکړي. او ګناهګارته د رحم او کرم له مخې اجرونه ورکړي.
امام غزالي وایي: الله تعالی ټول کافران بخښلی شي او ټول مومنان معذب کولی شي ځکه چه خدای دټولو او د هرڅه مالک دی نو په خپل ملک کښې هر راز تصرف کولی شي.
معتزله وایي: دمطیع دپاره اجر او دګنهګار دپاره (چه بې توبې مړشي) زجر په خدای واجب دي. که داسې نه وي نو پاک خدای به په هغه څه کښې چه مونږ ته ئې خبر راکړی دروغجن شي (العیاذبالله) او دا کار له عدل او انصاف نه هم لرې دی او پاک خدای په خپله وایي: (وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ سورت ق آیت ۲۹) یعنی زه په بندګانو ظالم نه یم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

احباط:

په طاعت او عبادت او په ښو عملونو د ګناهونو محوه کيدل او په بدو عملونو او ګناهونو د نيکۍ له مينځه تلل هم اختلافي مسئله ده.

په قرآن کريم کښې داهم راغلي دي: (إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ سورت هود آيت ۱۱۴) يعنى حسنات سيئات له مينځه وړي.

له بلي خوا دا هم په قرآن کريم کښې ځوځايه راغلي دي چه شرک او کفر نيک عملونه ضايع کوي او له مينځه ئې وړي مګر په صورت حجرات کښې د پيغمبر په حضور کښې په جګ اواز غږيدل او د اسې په جهر غږيدل لکه چه مسلمانان په خپلو مينځو کښې يو له بل سره غږيږي دا کار هم چه شرک او کفر ندى بياهم د اعمالو احباط (حبط کول) او ضايع کيدل ګڼل شويدي.

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ الحجرات آيت ۲) معتزله د احباط په باره کښې وايي: که يو مومن د ګناه مرتکب شى نيک عمل ئې له مينځه ځي او په ښه عمل باندي بد عملونه مينځل کيږي نو په دغه اساس د انسان وروستى عمل اعتبار لري او محوه شوى عملونه په حساب کښې نه راځي.

اشاعره وايي: ښه او بد عملونه ځانته حساب لري او محاسبه کيږي. د اشاعره و په نزد د تيرو اعمالو محوه کيدل يعنى (احباط) په انکارپوري ارتباط لري او د کفر په صورت کښې پخوانى نيک عملونه له مينځه ځى او بس. لکه چه الله تعالى فرمايي: (لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ وَلَتَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ سورت زمر آيت ۶۵) يعني که څوک مشرک شي نو عمل ئې حبط کيږي. اشاعره وايى: د مومن او مسلمان حسنات او سيئات تلل کيږي که بدي ئې زياته وه د اسې به وي لکه چه هيڅ نيکي ئې نه وي کړي که د نيکى. پله ئې درنه وي بې ګناه به وګڼل شي دا ځکه چه اکثر په لږو غالب وي او اقل له مينځه وړي.

صاحب المواقف وايي: د چانيکي او بدي که مساوي وي امکان لري چه ثواب په عقاب رجحان ولري.

شفاعت:

د شفاعت مسئله هم له اختلافي مسائلو څخه ده چه دواړه فرقي پکښې اختلاف لري.

اشاعره وائي: پيغمبر د کبيره ګناه د مرتکبينو شفاعت کوي چه له عذابه يې خلاص کړي او انجات ورومي.

معتزله وايي: د شفاعت معنى دا نه ده چه د عذاب مستحق له عذابه خلاص شي بلکه د اجر او ثواب خاوند ته د اجر او ثواب زياتول د شفاعت معنى ده او پيغمبر د هغه چا شفاعت کوي چه د ثواب مستحق وي چه خداى ئې په اجر کښې زياتول وکړي او درجه ئې لوړه کړي.

په قرآن کريم کښې دا واضحه ده چه د کافرانو شفاعت نشي کيدى او نه شفاعت څه فايده ور رسوي: (فَمَا تَنفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ المدثر آيت ۴۸) همدغه معنى افاده کوي.

په ځينو آيتونو کښې شفاعت د خداى په اذن پوري موقوف ګڼل شوى لکه په دې آيت شريف کښې: (مَن ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلاَّ بِإِذْنِهِ البقره آيت ۲۵۵) يعني څوک دى هغه چه د خداى په نزد شفاعت وکړي مګر د هغه په اذن. په بل آيت کښې راغلي دي: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ أَنفِقُواْ مِمَّا رَزَقْنَاكُم مِّن قَبْلِ أَن يَأْتِيَ يَوْمٌ لاَّ بَيْعٌ فِيهِ وَلاَ خُلَّةٌ وَلاَ شَفَاعَةٌ -البقره آيت ۲۵۴) په دې ايت کښې مومنانو ته ويل شويدي چه خپل مالونه د خداى په لاره کښې نفقه کړئ پخوا تردې چه هغه ورځ راشي چه نه پکښې خريد او فروش شته نه دوستى او نه شفاعت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پیغمبرانو عصمت:

د انبیاؤ په معصومیت کښې هم د نظر اختلاف موجود دی.

معتزله وايي: کیدی شي چه انبیا د نبوت نه دمخه دلویو او وړو ګناهونو مرتکب شوي وي او وروسته له نبوته هم د وړو ګناهونو مرتکب شی، یعنی دوی پس له نبوته انبیا له کبیره ګناهونو نه معصوم ګڼي.

اشاعره وايي: پخوا له نبوته دا امکان موجود دی چه انبیا دلویو او وړو ګناهونو مرتکب شي او وروسته له نبوته هم کیدی چه سهواً دلویې ګناه مرتکب شي مګر په قصدي او عمدي ډول غټه ګناه نه کوي یعنی له کبیره ګناه نه په قصدي صورت له نبوت نه وروسته معصوم دی.

معجزه او نبوت:

معتزله لکه چه د اولیاؤ له کراماتو څخه منکردي دغه شان د انبیاؤ له معجزو ښکاره کولو نه هم انکارکوي اونه ئې مني.

اشاعره وايي: نبوت یو مقام دی چه دخدای له لوري دخلکو د هدایت دپاره چاته ورکول کیږي او پیژندنه ئې پدې کښې کیږي چه خدای په خپل قدرت د معجزې ښکاره کولو توان پیغمبرته ورکوي.

دوی معجزه د نبوت شرط ګڼي او د معجزې دپیژندلو دپاره دا شرطونه تعیینوي:

دخدای فعل دې وي، خارق العاده دې وي،.بل څوک دې هغه کار ونکړی شي. دنبوت دمدعي لخوا دې عملي شي. له دعوې سره دې موافق وي، د پیغمبرانو او د دهٔ دعوې په ضد دې نه وي.

د معجزې په خارق العادة توب کښې ځینې پوهانو ویلي دي چه که د خارق العاده کارمعنیٰ دا وي چه د طبیعت د نظام او د فطرت د اصولو په خلاف د علت اومعلول له سلسلې نه بهر وي دا راز کارهیڅ ممکن ندی او که دغسې نه وي نوخارق العاده ویل ورته څه معنیٰ لري او نه ښائي چه د معجزې اساسي شرط وګڼل شي.

د اشعریانو مشران لکه امام رازي او امام غزالي چه د متکلمینو دغسې ایرادونوته متوجه شوه نو د خرق عادت قیدئې لغوه کړ لکه چه په شرح مواقف کښې لیکل شویدي: (وَالمُعجزَةُ عِندَنَا مَايَقصَدُبِهِ تَصدِيقُ مُدَعِي الرِسَالَةِ وَاِن لَم يَكُن خَارِقاً لِلعَادَةِ) یعنی زمونږ په نزد معجزه هغه ده چه دنبوت د مدعي تصدیق پکښې مقصود وي که څه هم خارق العاده نه وي.

امام فخر رازي وايي: په نبوت باندې باورلرونکي دوه ډوله دي:

یو هغه چه معجزه د پیغمبری شرط ګڼي بل هغه چه وايي مونږ باید اول په دې پوه شو چه ښه او بد عقاید او کارونه کوم دي او بیا وګورو څوک چه خلک یوه دین ته رابولي په خبرو او تعلیماتو کښې ئې دنیکۍ او حقیقت څومره اثرشته او دا بلنه خلک تر څه اندازې له باطلونه حق ته راګرځوي که چیرې دا یقین حاصل شي چه هغه پیغمبردی نو بیائې اطاعت لازم او واجب دی.

امام رازي وايي: (دمعجزې نفی له قرآن څخه صراحتاً معلومیږي چه فهم ئې مشکل ندی)

الله تعالی په سورة انعام کښې وايي: (وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ سورت انعام آیت ۴۸) یعنې نه لیږو پیغمبران مګر زیري ورکوونکی او ویروونکی.

دا مطلب په قرآن کریم کښې څو ځله مکرر راغلی چه د پیغمبرانو کار د خلکو خبرول دي چه د ښو عملونو په مقابل کښې د ښه پاداش زیری ورکړي او د بدو کارولـه عواقبه څخه ئې وویروي. دپیغمبرانو وظیفه همدغه ده او نور دخلکو کار دی چه مني ئې که ردوي ئې. په دین کښې اکراه نشته او حضرت محمد ته د خدای له لوري ویل شویدی چه ته دخلکو په مسلمانولو مکلف نه ئې څه چه تا ته وحی کیږي هغه خلکو ته رسوه او بس.

په دغه اساس معجزې ته هیڅ ضرورت نه پیدا کیږي چه د رسالت شرط ئې وګڼو څکه الله تعالی حضرت محمد (ص) ته وايي: (قُل لاَّ أَقُولُ لَكُمْ عِندِي خَزَآئِنُ اللّهِ وَلا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَىٰ الى –

(c) ketabton.com: The Digital Library

سورت انعام آیت ٥٠) یعنې ووایه نه وایم تاسو ته چه ما سره د خدای خزانې دي او نه وایم چه په غیب پوه یم او نه وایم تاسو ته چه زه ملک یم پیروي نه کوم مګر د هغه شي چه وحی ئې را ته شویده.
هر کله چه پیغمبر د خدای له لورې مامور دی چه خلکو ته ووایی چه ما سره نه خزانې شته، نه علم غیب او نه زه ملک یم بلکه تاسو غوندې بشر یم او د وحی پیروي کوم نو بیا د معجزې لرلو سوال څنګه پیدا کیدی شي.
په سورة اعراف کښې هم پاک خدای حضرت محمد (ص) ته داسې امر کوي: (قُل لاَّ أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلاَ ضَرًّا إِلاَّ مَا شَاء اللّهُ وَلَوْ كُنتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لاَسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ إِنْ أَنَاْ إِلاَّ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ سورت اعراف آیت ١٨٨).
یعنې ووایه ! مالک نه یم د ځان د پاره د نفع او نه د ضرر مګر هغه چه د خدای رضا وي که زه په غیب پوهیدلی هر ګوره به مې ډیر جمع کړي ؤ، د منفعت له جنس څخه او نه به رسید له ما ته هیڅ بدي.
نه یم زه مګر ویرونکی او زیری رسوونکی د داسې قوم د پاره چه ایمان لري. دغه راز واضح بیانونه چه په قرآن کریم کښې راغلي دي امام رازي حق لري چه ووایي قرآن معجزه په صراحت نفی کړیده. له معجزې نه خو معتزله چور منکر دي او اشاعره هم پکښې دوه ډلي دي چه یوه ډله ئې د نبوت شرط نه ګڼي یائې خارق العاده توب لازم نه ګڼي او په دغه صورت کښې د معجزې مفهوم له مینځه ځي او یوه مشکله موضوع د حل لاره پیدا کوي. که چیرې معجزه نفی نشي بلکه خارق العاده کار او د نبوت شرط وګڼل شي او دا ټکی هم ورسره شي چه بل څوک هغه کار ونکړی شي نو بیا علاوه په عقلي او علمي استحاله چه د طبیعت او فطرت د اصولو خلاف د علت او معلول سلسلي نه بهر څه نشي کیدی دا مشکل هم پیښیږي چه اشاعره د پیریانو او شیاطینو په وجود او د انسان په بدن کښې د دوی په حلول او نفوذ هم عقیده لري او دامنی چه د بنیادم په وجود کښې د پیریانو حلول د دي باعث کیږي چه له دغه شخص نه خارق العاده چاري څرګندې شي او د تعجب وړ وي. نو په دغه صورت کښې به د یوه پیریاني او سحرکار فرق چه د نبوت ادعا وکړي له رښتیاني نبي نه په څه شان وشي؟ له بلې خوا هغسې کسانولکه: عبدالله بن مقنع، حکم بن عطا مزدک چه پخپل وخت کښې حیرانوونکي خارق العاده کارونه کړیدي یا اوس د مسمریزم او هیپنوتیزم په اساس صورت مومي له معجزې نه به ئې څنګه بیلوو او تشخیص به ئې کوو.
عبدالله بن مقنع دوه میاشتی د نخشب په شاوخوا کښې ځلانده سپوږمی له څانه راویستله چه ترڅلورو فرسنګو پورې ئې ځمکه رڼا کوله.
مزدک هم څه داسې وسیله پیدا کړې وه چه د اور له مینځ څخه به ئې خبرې کولې. بله دا چه که ووایو چه بل څوک دې هغسې کارونه کړی شي که د دې خبرې معنی داوي چه د معجزې د وقوع په وخت کښې دې څوک ونکړی شي نو بیا باید عبدالله بن مقنع پیغمبر وګڼل شي ځکه چه هغه وخت بل چا دغه کار نشو کولی او که مقصد داوي چه د جهان تر آخره څوک ونکړی شي دا پیشګوئي به څوک څنګه وکړي چه دا کار په وروستیو زمانو کښې څوک نشي کولی. هغه شفاګانې چه د عیسیٰ (ع) معجزه وه اوس د هپنوتیزم او مسمریزم په وسیله کیدی شي چه لکه معجزه کوم خاص علت نلري د همدغسې ملاحظاتو په وجه د متکلیمنو مهم اشخاص: امام غزالي، امام فخررازي، ابن رشد، راغب اصفهاني او شاه ولی الله یا معجزه د رسالت شرط نه ګڼي یائې له خارق العاده توب څخه مجزا کوي او د عقلي استدلال په حیث ئې د نبوت له موضوع سره مربوطوي. داؤ د معتزلیانو او اشعریانو ځینې مهم اختلافونه چه په علم کلام کښې مطرح شوه او له حسن بصری صوفي سره د هغه د شاګرد واصل بن عطا اختلاف ئې اصلی منشا او مبدا وه. په دغو اختلافاتو پسې نور هم ډیر اختلافونه راروان وو او په مختلفو نومونو، مختلفي فرقې په اسلام کښې راپیدا شوې چه مظاهر ئې ډیر څرګند او ښکاره دي.
هماغسې چه په عیسوي دین کښې پروتستان (په پاپ باندې عقیده نه لرونکي) کاتولیک (د پاپ پیروان) او ارتدکس (په دین کښې رښتوني او د صحیح دین پیروان) پیدا شوه په اسلام کښې زیات شمیر مذهبونه او مسلکونه مینځ ته راغلل او د اسلام تطبیق د زمان او مکان د اختلاف په وجه مختلف شکلونه او صورتونه پیدا کړه. قرآن کریم که

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه هم په اصلي صورت محفوظ پاتې دی او تحریفات ئې په متن کښې نه دي راغلي مګر د تفسیر او تاویل له لارې پکښې راز راز تعبیرونه وشوه او د متضادو افکارو د استدلال ماخذ وګرځیده.

د اسلام دین چه تقریبا څوارلس سوه کاله دمخه دنیا ته راغی او اوس پرې ډیرې پیړۍ تیرې شویدي، ډیره اوږده زمانه ئې طی کړیده او په دې کښې شک نشته چه د زماني دغومره ډیر تغیر د ژوند په ټولو خواو کښې ډیر بدلونونه راوستي دي او دین هم له دغو تغییرونو څخه مصئون نه دی پاتې.

ځینې پوهان وایي د اسلام دین د نورو ادیانو په شان یوه اجتماعي پدیده وه چه پخپل وخت کښې د ترقۍ او تکامل په لور یو قوي او مفید حرکت و او ډیر اصلاحات ئې وارد کړه مګر څومره چه تولید او تولیدي وسایل ژر ژر تغیر کوي اجتماعي روابط او سازمانونه ئې نه کوي او ادیان څه موده وروسته نشي کولی چه ځان د تولید له څرنګوالي سره مطابق کړي په همدغه وجه بالاخره د ترقیاتو په مخکښې سد کیږي او دا ضرورت مینځ ته راځي چه باید مذهبي اصلاحات شروع شي او د مذهب او تولید ترمینځ نسبي تطابق مینځ ته راشي خو سره له دې بالاخر خبره هغه ځای ته رسیږي چه بیا اصولاً دین له تولید سره هیڅ مطابقت نه کوي او له مینځه ځي دا خبره چه هر څنګه وي، وي به دلته د بحث وړ دا خبره ده چه ایا د اسلام دین د زماني تغییر ته څه اعتنا کړیده او که نه؟ آیا په دیني او شرعي احکامو کښې ئې د اجتماعي بدلون په وجه سازش او تطابق ته لاره خلاصه پریښې ده که تړلې یې ده؟

په اسلامي فقه کښې خو د مذهب امامانو ځان ته د اجتهاد دروازه بیرته کړه او د زمان او محل په اعتبار ئې داسې احکام وضع کړه چه ضرورت ئې تقاضا کوله.

دعموم البلوی اصطلاح په همدغه وجه مینځ ته راغله او: (اَلضَّرُورَاتُ تُبِيحُ المَحضُورَات) یعنی ضرورتونه ممنوعات مباح کوي یو مهم اصل وګڼل شو. (ګرضرورت بود رواباشد) په دیني او شرعي احکامو کښې اجتماع او قیاس وروسته له آیت او حدیث څخه دوه مهم اصله ګڼل دا ثابتوي چه فقهاؤ له عصر او زماني سره تطابق او د نوو احکامو استنباط او استخراج ضرور ګڼلي او دغه اصل ئې منلی دی.

په همدغه اساس اسلامي سني فقه د څلورو مذهبو د امامانو په اجتهاد تدوین شوه او د خلکو د احتیاج مطابق په شرعي احکامو کښې ډیره اضافه وشوه او ډیر نوي مسایل په عباداتو او معاملاتو کښې مینځ ته راغله او بیا لوئي لوئي فتاوې راووتې او له اصولو او کلیاتو نه جزئیات استخراج شوه.

په شیعی فقه کښې خو اوس هم د اجتهاد سلسله جاري ده او مجتهدین د اجتهاد حق لري مګر په سني فقه کښې د اجتهاد دروازه وتړل شوه او د راتلونکو وختونو ایجابات او مقتضیاتو ته ونه کتل شوه. شائې د اجتهاد د دروازې تړلو یوه وجه داوې چه په اخره زمانه کښې دآخرې زماني ملایان د دنیائي ګټو د پاره غلط حکمونه صادرنکړي او په دین کښې له سمې لارې نه منحرف نشي که دا کار په همدغه لحاظ هم شوی وي بیا هم ویلی شو چه په دین کښې د زماني همدغه تاثیر چه پخوا اجتهاد جایز و او اوس ناجایز دی ډیرلوی تغییردی او ډیر زیات اهمیت لري که د آخرې زماني ددیانت کمزوري د اجتهاد بندولو دلیل کیدی شي نو بیا داخرې زماني دنوو ایجاباتو او مقتضیاتو د پاره د نوو احکامو ضرورت ولې د اجتهاد د دوام موجب نشي کیدی. که څوک دا ووایي چه د اجتهاد حق یوازې په څلورو امامانو (ابو حنیفه، شافعی، مالک او حنبل) پورې منحصر و نو ددې انحصار دلیل به څه وي؟

هغه وخت چه دغو امامانو دفقهي مسایل راویستل په هماغه وخت کښې هم ددوی په معاصرینو او شاګردانو کښې داسې کسان و چه مخالفت ئې ورسره کاوه لکه: (زفر، محمد او ابو یوسف) او دغه اجتهادي مخالفت د دین مخالفت نه ګڼل کیده پخپله د څلورو مذهبو یو له بله اختلاف دا ښیي چه عقلاً ممکنه ده چه څلور واړه مذهبه دمختلفو او متضادو احکامو لرلو سره بیا هم څلور واړه حق وګڼل شي او په یوه کښې هم څه غلطي نه وي. په همدغه وجه دا منل شویده چه یو مذهب به صحیح وي او نور دا جتهادي سهوې په وجه معاف وګڼل شي یا به په یوه مذهب کښې ځینې احکام صحیح وي او په ځینو کښې به اشتباه پیښه شوې وي: (اَلشَّيخُ تَارَةً يُخطِيءُ وَتَارَةً يُصِيبُ) شیخ کله خطا کیږی او کله حق ته رسیږي یعني دا نشی کیدی چه ټول مجتهدین په ټولو اجتهادي احکامو کښې له سهو او خطا څخه مصئون وي. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروستۍ زماني دايجاباتو او مقتضياتو رعايت په اسلام کښې معتبرګڼل شوی او پخپله دخدای په کتاب کښې داسې آيتونه شته چه د زماني د تغيير په وجه د ديني احکامو تغيير رانښيي او په دې مو پوهوې چه ديوه وخت احکام په بل وخت کښې د شرايطو او حالاتو په بدلون منسوخ شويدي.

سربيره په دې د خلفای راشدينو په وخت کښې هم ځيني مثالونه شته چه د وخت په بدلون د احکامو بدلون څرګند وي.

د رسول الله (ص) په زمانه کښې د اسونو زکات نه اخيستل کيږي مګر حضرت عثمان پخپل خلافت کښې د اسونو زکات واخيست او دليل ئې دا ؤ چه هغه وخت اسونه لږ و او دجهاد دپاره و مګر اوس ډير شويدي او تجارتي مال ګرزيدلي دي چه بايد زکات ئې واخيستل شي. همدا رنګه رسول الله (ص) د قرآن کريم په حکم مولفة القلوب د بيت المال په مال کښې د برخي خاوندان ګڼل او دوی ته ئې برخه ورکوله مګر حضرت عمر (رض) پخپل خلافت کښې مولفة القلوب ته څه نه ورکول او ويل ئې هغه وخت مسلمانان ضعيف و او د قلوبو تاليف ته ئې ضرورت درلود چه اوس ئې نلري.

په سورة انفال کښې الله تعالی خپل نبي ته امرکوي چه مومنان جنګ ته وهڅوه او ترغيب ورکړه چه که ستاسو شل تنه صابران وي په دووسوو غلبه مومي او که له تاسو نه سل تنه وي په زرو کافرانو باندې بريالی کيږي: (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِن يَكُن مِّنكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُم مِّئَةٌ يَغْلِبُواْ أَلْفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُواْ سورت انفال آيت ۶۵)

وګورئ ! په دې آيت کښې مسلمانان مکلف شويدي چه يو تن دلسو تنو کافرانو په مقابل کښې وجنګيږي خو څه موده وروسته چه حالات بدليږي يو بل آيت نازليږي او مومنانو ته وايي اوس خدای تخفيف درکړ او پيټی موسپک شو. خدای پوهيږي چه په تاسو کښې ضعف راغی که اوس ستاسو سل تنه صابران وي په دوو سوو غالبيږي او که زر تنه له تاسو څخه وي په دوو زرو تنو باندې د خدای په اذن غلبه حاصلوي او خدای دصابرانو ملګری دی:

(الآنَ خَفَّفَ اللّهُ عَنكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِن يَكُن مِّنكُم مِّئَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُواْ مِئَتَيْنِ وَإِن يَكُن مِّنكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُواْ أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ - سورت انفال آيت ۶۶) دلته يو مسلمان د دوو تنو کافرانو په مقابل کښې په مقاومت مکلف دی او د زماني په بدلون په ديني تکليف کښې ډير کموالی راغلی دی د هجرت په آغاز کښې مسلمانان لږ و مګر ديني جذبه او روحيه ئې ډيره قوي وه چه يو به د لسو په مقابل کښې جنګيده او بريالی کيده، حتی چه زر تنه مسلمانان له اتيا زره کافرانو سره جنګيدل او د موته په غزا کښې درې زره مسلمانان د دووسوو زرويعنی دوو لکو په مقابل کښې پايدار پاتې شوه، د هجرت له اغاز نه څه موده وروسته چه لومړنی مسلمانان بوډا کان او ضعيف شوه او نوی نسل د پخوانيو مهاجرينو او انصارو په شان معنأ او روحاًقوي نه و او نه هغه کامل يقين ورسره و نو يو تن د دوو تنو په مقابل کښې په جنګ مامورشو يعني د رسول الله (ص) په حيات کښې د ډيروخت په تيريدو په يوه قرآني حکم کښې دغومره فرق او تغيير راغی او علت ئې هم د زماني تغيير وبدلون شوځکه د تخفيف دآيت شروع په (الآن) باندې وشوه.

د اسلام ژوره، باريکه او صحيحه مطالعه چه اجتهادي پوهه هم ورسره ملګرې وي ډاډ راکوي چه اسلام په هر وخت کښې د عصر له احتياجاتو سره مناسب احکام وضع کولی شي او يوازې د اسلام اجتماعي عدالت دا استعداد او ظرفيت لري چه بشري سعادت تامين کړي او بس.

پای

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library